

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
GEORGIAN NATIONAL MUSEUM

ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიცია
2008

NOKALAKEVI'S ARCHAEOLOGICAL EXPEDITION

თბილისი – Tbilisi

2008

დ.ლომიტაშვილი, ნ.კებულაძე, მ.ბოკერია, ნ.მურგულია, მ. ზამათარაძე,
თ.კაპანაძე, ჯ.ტიმბი, ი.ქოლვინი, პ.ევერილი, ბ.ნილი, ქ.გრანტი, რ.კასიდი

D.Lomitashvili, N.Kebuladze, M.Bokeria, N.Murgulia, T.Kapanadze,
J.Timby, I.Colvin, P.Everill, B.Neil, K.Grant, R.Cassidy

ნოქალაქევის საერთაშორისო არქეოლოგიური
ექსპედიციის 2008 წლის ანგარიში

**The report of the International
Archaeological Expedition to Nokalakevi
2008**

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
Georgian National Museum

შინაარსი - CONTENT:

1. შესავალი (ქართ.)
Preface (geo.)
2. A თხრილზე წარმოებულ სამუშაოების ანგარიში (ქართ.)
The report of the field work on the Trench A (geo.)
3. A თხრილზე გამოვლენილი მასალის მიმოხილვა (ქართ.)
The review of the obtained material (geo.)
4. ნოქალაქევის სარესტავრაციო-საკონსერვაციო ლაბორატორიაში
2008 წლის ზაფხულში მიმდინარე პროექტები (ქართ.)
Projects those were run in 2008 in the restoration-conservation laboratory
at Nokalakevi (geo.)
5. ნოქალაქევის ექსპედიციის 2008 წლის პალეობოტანიკური კვლევის
ანგარიში (ქართ.)
The report of the paleobotanic research in 2008 (geo)
6. 2008 წლის სეზონზე ჩატარებული ტრენინგების მიმოხილვა
The review of the trainings in 2008s season
7. 2008 წლის გათხრების წინასწარული ანგარიში (ინგლ.)
Interim report on excavations in July 2008 (eng)
8. 2008 წლის სეზონზე აღმოჩენილი კერამიკის წინასწარული
ანგარიში (ინგლ.)
Interim report on the pottery from the 2008 season (eng.)
9. A თხრილის ოსტეოლოგიური შეფასება (ინგლ.)
Osteological assessment for Trench A (eng.)
10. დოქტ. რ.კასიდის ნოქალაქევში ვიზიტის მოკლე მიმოხილვა (ინგლ.)
Short review of Dr.R.Cassidy's visit in Nokalakevi (eng)
11. ომის გავლენა გათხრებზე (ინგლ.)
Excavation affected by war (eng)
12. ტაბულები
Graphics
13. კონსერვაცია-რესტავრაციის ბარათები (ქართ.)
Conservation-restoration report sheets (geo.)

შესავალი

საქართველოს ეროვნული მუზეუმის, ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს მუზეუმის ნოქალაქევის ერთობლივმა ქართულ-ინგლისურმა არქეოლოგიურმა ექსპედიციამ*, სენაკის მუნიციპალიტეტის სოფ. ნოქალაქევის ნაქალაქარზე არქეოლოგიური გათხრითი სამუშაოები 2008 წლის 2 ივლისიდან 30 ივლისამდე აწარმოა.

ქართულ-ინგლისური პროექტი 2 ივლისს დაიწყო და 30 ივლისამდე ნაქალაქარის ქვედა ტერასის აღმოსავლეთ სექტორში, „A“ თხრილზე (უბ. XXX კვ.F-2) ელინისტური ეპოქის კულტურული ფენებისა და სამაროვნის ერთი მონაკვეთის შესწავლით შემოიფარგლა.

2008 წელს განვითარებული არქეოლოგიური გათხრების ერთ-ერთ უმთავრეს პრიორიტეტად კვლავ საგანმანათლებლო-სატრენინგო პროგრამა რჩებოდა ქართველი და უცხოელი სტუდენტებისათვის. ჯგუფებად დაყოფილი საერთო რაოდენობა სტუდენტებისა მორიგეობით მეცადინეობებს გადიოდნენ საველე არქეოლოგიაში, პრევენციულ კონსერვაციაში, არქეობოტანიკაში (ფლოტაციის მეთოდით მუშაობა), რესტავრაცია-კონსერვაციაში, საქართველოს ისტორიაში, წყაროების მიხედვით ეგრისის ისტორიასა და თანამედროვე ტექნოლოგიების ცოდნაში (GPS-გამოყენება). ყველა ეს მიმართულება მყარ კოორდინაციას ეყრდნობოდა.

ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ განხორციელებული სამუშაოების სხვადასხვა ეტაპები 2008წწ. ანგარიშები სამი სხვადასხვა მოხსენების სახით იქნა საპრეზენტაციოდ წარმოდგენილი.

საანგარიშო პერიოდში ექსპედიციის მიერ, ნოქალაქევის მუზეუმის ბაზაზე ორგანიზებული იქნა, ინგლისური ენის შემსწავლელი, უფასო საზაფხულო სკოლის ფუნქციონირება ქ. სენაკის №7 საჯარო სკოლის მოსწავლეებისათვის.

მას შემდეგ, რაც 2008 წლის აგვისტოს დასაწყისში ინგლისური ჯგუფის ბოლო წევრმა დატოვა საქართველო და ქართული ჯგუფის შემადგენლობამ

* ექსპედიციის შემადგენლობაში შედიოდნენ პროფ. დ.ლომიტაშვილი (ექსპედიციის ხელმძღვანელი), დოქტ. ბ.ლორთქიფანიძე (ექსპედიციის ხელ-ის მოადგილე), დოქტ. ნ.ქებულაძე (ქიმიკოს-რესტავრატორი), დოქტ. ზ.თვალჭრელიძე (არქეოლოგი), ნ.მურდულია (რაზმის უფროსი), დოქტ. მ.ბოკერია (არქეობოტანიკოსი), ნ.ძიგუა (ასისტენტი), მ.ზამთარაძე და დოქტ. თ.კაპანაძე, - კამერალური სამუშაოები, ვ. ყენია (კომპიუტერული უზრუნველყოფა), ი.ქოლენი (ოქსფორდის უნივერსიტეტი), ბ.ნილი (საუტკემპტონის უნივერსიტეტი), დოქტ. პ.ვეერილი (ბრედფორდის უნივერსიტეტი), დოქტ. ჯ.ტიმბი (არქეოლოგი), ქ.გრანტი და კ.რასელი (სუპერვაიზერები), სტუდენტები თბილისის სახელმწიფო და ბრიტანეთის უნივერსიტეტებიდან.

დაიწყო სამზადისი II ეტაპის განსახორციელებლად რაც დაზვერვებს ითვალისწინებდა მარტვილის მუნიციპალიტეტში, სოფ. ნახუნაოში, საქართველოში სრულიად გაუთვალისწინებელი მოვლენები განვითარდა. რუსულმა რეგულარულმა სამხედრო შენაერთებმა ბარბაროსული შეტევა განახორციელეს სუვერენულ ქვეყნაზე. რის გამოც II ეტაპით გათვალისწინებული სამუშაოები გადავდეთ.

განვითარებულ მოვლენებთან დაკავშირებით ჩვენი ინგლისელი კოლეგების მხრიდან არაერთი საპროტესტო წერილი და ქმედება იქნა განხორციელებული. ერთ-ერთი წერილი **“Archaeological excavation affected by war in Georgia”**, რომელიც დოქტორ პოლ ევერილის მიერ ვინჩესტერის უნივერსიტეტის ჟურნალში (www.winchester.ac.uk) დაიბეჭდა, ანგარშს თან ერთვის.

ქართულ-ინგლისური ექსპედიცია ნოქალაქევიში
2008 წლის სეზონის არქეოლოგიური გათხრების ანგარიში

ქართულ-ინგლისური ექსპედიცია ნოქალაქევის ნაქალაქარზე არქეოლოგიურ სამუშაოებს 2001 წლიდან აწარმოებს. განვლილი რვა სეზონის განმავლობაში არქეოლოგიური კვლევა ძიება მიმდინარეობს ნაქალაქარის ორ უბანზე – აღმოსავლეთ ჭიშკრის მიდამოებში (A თხრილი) და ორმოცმოწამეთა კვლესიის ჩრდილოეთით (B თხრილი).

2008 წლის სეზონზე ექსპედიციამ გათხრები მხოლოდ A თხრილზე (უბანი -

XXX; ნაქალაქარის კვადრატი – F-2; GPS კოორდინატები: N 42°21'26.1", E 42°11'44.5") აწარმოა. სამუშაოები 5 ივლისიდან 29 ივლისის ჩათვლით მიმდინარეობდა. გათხრები, ისევე როგორც წინა წლებში, სამეცნიერო კვლევა-ძიებასთან ერთად მოიცავდა სასწავლო კურსსაც, რომლის ფარგლებშიც სავსე არქეოლოგიის

1) **საველე ტერიტორიები**

3 კვირიანი კურსი გაიარეს ქართველმა და ბრიტანელმა სტრუდენტებმა, მათ ხელმძღვანელობას უწევდნენ, როგორც ქართველი არქეოლოგები (დ. ლომიტაშვილი, ნ. მურღულია), ისე, ბრიტანელი სპეციალისტები (პ. ვეერილი, ქ. გრანტი, კ. რასელი).

A თხრილზე წარმოებული სამუშაოების ანგარიში

2008 წლის სეზონზე A თხრილზე ძირითადი სამუშაოები წინა ორი

სეზონის განმავლობაში გამოვლენილი ელინისტური ნაგებობების გაწმენდას და დაფიქსირებას დაეთმო. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ თხრილზე მუშაობისას ძალიან შეგვიშალა ხელი ივლისის თვეში დაფიქსირებულმა ნალექიანმა ამინდებმა, რის გამოც სეზონის

2) **A თხრილი გათხრების დაწყებამდე**

განმავლობაში გაგვიცდა სრული სამი დღე, ასევე ძლიერი ატალახების გამო ორი დღე მოგვიწია შეფერხებით მუშაობა. გარდა უამინდობისა საერთო სამუშაო პერიოდიდან 4 დღე დაგჭირდა თხრილის სრულად ჩასახაზად (თხრილის ზომები: 11.0 მ X 13.0 მ). ასევე ორი დღე დასჭირდა სამუშაოების დაწყების წინ თხრილის გათავისუფლებას პლასტიკური საფარისგან და სეზონის ბოლოს მის ხელახლა დაფარვას ცელოფანის საფარით.

მიუხედავად იმისა, რომ დაახ. 10 დღის განმავლობაში თხრილზე გათხრების ჩატარება ვერ მოხერხდა, დანარჩენ პერიოდში წარმოებულმა სამუშაოებმა მაინც საინტერესო შედეგები მოიტანა, რომლის ანგარიშიც ქვემოთ არის წარმოდგენილი:

1. წინა წლებში გამოვლენილი ელინისტური ნაგებობების გაგრძელებაზე

3) ელინისტური ნაგებობები A თხრილში

გამოიკვეთა ოთხი ახალი კედლის ფრაგმენტი, რომლებიც კავშირში უნდა იყოს აღნიშნულ ნაგებობებთან (იხ. 2006 და 2007 წლების A თხრილის ანგარიშები). მათი გამოვლენა იმითაც არის საინტერესო, რომ შესაძლოა ისინი წინა წლებში გამოვლენილი ნაგებობების ნაწილებს წარმოადგენდეს (სურ. 3).

2008 წლის სეზონზე გამოვლენილი ოთხი კედლის ფრაგმენტი (242, 243, 244, 245), ისევე, როგორც, წინა წლებში აღმოჩენილი ნაგებობები, საერთო სამშენებლო მახასიათებლებით გამოირჩევა (სურ. 4). ოთხივე კედლის ფრაგმენტი ნაშენებია უხეშად გათლილი,

4) 2008 წელს გამოვლენილი ელინისტური ნაგებობების მდებარეობა A თხრილში

კედლის ფლეთილი ქვით (მათი ზომები 10X15 სმ-დან 60X80 სმ-მდე მერყეობს), დუღაბი არც ერთ შემთხვევაში გამოყენებული არ არის, ფიქსირდება ქვების წყობის მხოლოდ ერთი რიგი, რაც კიდევ ერთხელ გვარწმუნებს, რომ საქმე გვაქვს ქვის ერთ რიგიან საძირკველთან, რომელზეც

გამართული იყო თიხით შელესილი ხის ძელები.

გამოვლენილი კედლების ფრაგმენტულობის გამო რთულად დგინდება მათ შორის კავშირები, თუმცა დღეისათვის მცირე დასკვნების გაკეთების საშუალება

5) ელინისტური ნაგებობების საფარავლო ურთიერთმიმართება (I ფაზიანტი)

კედლები და ასევე თხრილი ჩრდილოეთ მონაკვეთის ცენტრალურ ნაწილში დაფიქსირებული კედლის კუთხის ნაწილი ერთი ნაგებობა უნდა იყოს (სურ. 5). აქვე თუ დავუშვებთ, რომ 2007 წლის სეზონზე A თხრილში გამოვლენილი (187)-

6) ელინისტური ნაგებობების საფარავლო ურთიერთმიმართება (II ფაზიანტი)

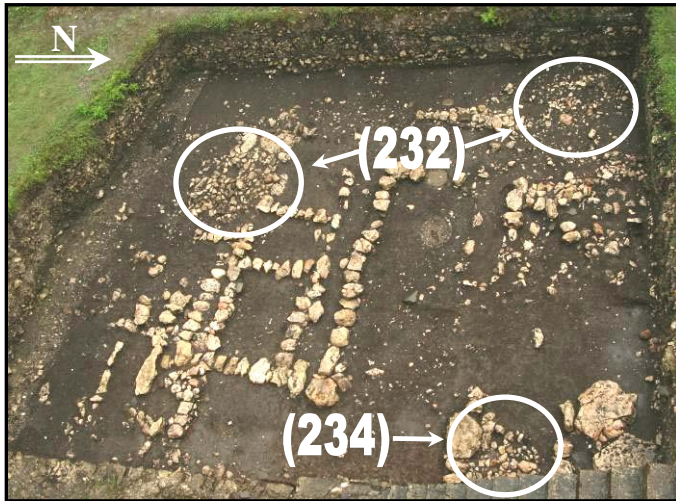
ე კედლის დაკარგული ნაწილი მის ჩრდილოეთით ვრცელდებოდა, გამოვა, რომ A თხრილში 2007 წელს გამოვლენილი (212)-ე და (230)-ე ელინისტური ნაგებობების გარდა გამოვლენილია კიდევ ორი ერთმანეთის პარალელური, დასავლეთ-აღმოსავლეთ დამხრობის, მართკუთხა ფორმის ელინისტური ნაგებობის კვალი (სურ. 5). ასევე, დასაშვებია, რომ (187)-ე, (242)-ე, (244)-ე და (245)-ე კედლები ერთ მთლიან დიდ ნაგებობას ეკუთვნოდეს (სურ. 6). თუმცა აქვე ხასგაზმით უნდა აღინიშნოს, რომ ნაგებობების გეგმარების ორივე ვარიანტი მხოლოდ და მხოლოდ ვარაუდებია და შესაბამისად კონკრეტული დასკვნების გაკეთება ნაადრევია.

მაინც გვეძლევა. ახლად აღმოჩენილი კედლების ფრაგმენტები გვაფიქრებინებს, რომ მინიმუმ სამი მათგანი ერთი ნაგებობის ნაწილებს უნდა წარმოადგენდეს. კერძოდ, - თხრილის ჩრდილო მონაკვეთში, მის აღმოსავლეთ კედესთან გამოვლენილი აღმოსავლეთ-

დასავლეთ დამხრობის, (244)-ე და (245)-ე ერთმანეთის პარალელური

ე კედლის დაკარგული ნაწილი მის ჩრდილოეთით ვრცელდებოდა, გამოვა, რომ A თხრილში 2007 წელს გამოვლენილი (212)-ე და (230)-ე ელინისტური ნაგებობების გარდა გამოვლენილია კიდევ ორი ერთმანეთის პარალელური, დასავლეთ-აღმოსავლეთ დამხრობის, მართკუთხა ფორმის ელინისტური ნაგებობის კვალი (სურ. 5). ასევე, დასაშვებია, რომ (187)-ე, (242)-ე, (244)-ე და (245)-ე

საანგარიშო სეზონზე, A თხრილში ელინისტური ნაგებობების მიმდებარედ, სამ, სხვადსხვა, ერთმანეთისგან მოშორებულ ადგილას, კლდის ფლეთილი ქვების გროვები გამოვლინდა (სურ. 7). ორი მათგანი თხრილის ჩრდილო-დასავლეთ და ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეებში მდებარეობს, ხოლო მესამე თხრილის სამხრეთ-დასავლეთ მონაკვეთში.

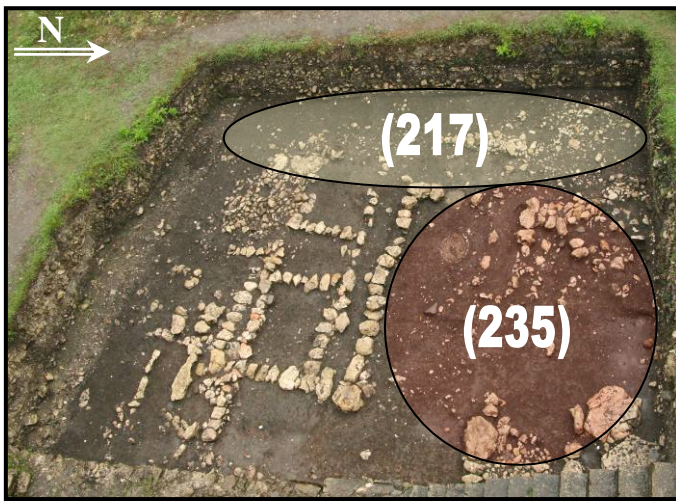
7) კლდის ფლეთილი ძვის ბროშები (232), (234)

სამივე გროვა მეტად ლოკალურ ხასიათს ატარებს და მცირე ფართობზე ვრცელდება, თუმცა თუ გავითვალისწინებთ, რომ ამ ფენის გაწმენდა სრულად არ დაგვისრულებია, შესაძლოა მათი გავრცელების არეალი კიდევ უფრო გაიზარდოს. აღნიშნული ფენების (232 და 234) ელინისტური ნაგებობების მიმდებარედ,

იმავ დონეზე გამოვლენამ გვაფიქრებინა, რომ ისინი სამშენებლო ნარჩენებს უნდა წარმოადგენდნენ, რომლებიც ნაგებობების გამართვის შემდეგ დარჩათ და რამოდენიმე ადგილას უსისტემოდ მოასწორეს. როგორც ჩანს, კედლებისთვის სამშენებლო მასალად გამოსაყენებელი კლდის ქვა ადგილზე დიდი ლოდების სახით მიჰქონდათ (ასეთები გამოვლინდა თხრილის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხეში), ხოლო მათი სასურველ ზომებზე დამტვრევის შემდეგ მორჩენილ ნატეხებს იქვე ტოვებდნენ და ასწორებდნენ.

A თხრილში ბოლო სამი სეზონის განმავლობაში აღმოჩენილი ნაგებობების დათარიღებისთვის, მშენებლობის ტექნიკურ-სტილისტური ანალიზის გარდა, მეტად მნიშვნელოვანი, მათ გარშემო გამოვლენილი კულტურული ფენებიდან ამოსული მასობრივი არქეოლოგიური მასალაა. 2008 წლის სეზონზე თხრილზე დაფიქსირდა ორი ძირითადი კულტურული ფენა – (217) და (235), რომლებიც თხრილის დასავლეთ და ჩრდილოეთ მონაკვეთებზე ვრცელდება (სურ. 8). (217)-ე ფენა თხრილის დასავლეთ მონაკვეთზე ვრცელდება და დაახლოებით 30 მ² ფართობს მოიცავს. ფენა შეიცავს მონაცრისფრო-მოყავისფრო შეფერილობის სილიან მიწას, რომელსაც მცირე რაოდენობით დამწვარი თიხის ფრაგმენტები ურევია. გარდა ამისა ფენაში დიდი რაოდენობით გამოვლინდა სამშენებლო კლდის ქვის ნარჩენები, მათ შორის, ზემოთ განხილული (232)-ე ქვების გროვაც ამ ფენაში ლოკალიზდება. ფენაში დიდი რაოდენობით ამოვიდა სამეურნეო და

სამზარეულო კერამიკის (დოქი, ჯამი, დერგი, ქვევრი, ამფორა) ფრაგმენტები, რომელთა სრული უმრავლესობა ელინისტურ ხანას განეკუთვნება და შესაბამისად ფენაც ამავე პერიოდით თარიღდება ანუ ფაქტიურად წარმოადგენს

8) (217)-ე და (235)-ე ფენების ბავრცელების არეალში A თხრილში

(235)-ე ფენა თხრილის ჩრდილოეთ მონაკვეთში, დაახლოებით 25 მ² ფართობზე ვრცელდება; შეიცავს მოშავო-ქონაცრისფრო შეფერილობის თიხიან, წებოვან მიწას, რომელშიც მცირე რაოდენობით ნახშირის ფრაგმენტები ვლინდება. ისევე, როგორც (217)-ე ფენა დიდი რაოდენობით შეიცავს კლდის ფლეთილი ქვის ნამტვრევებს და თიხის ბათქაშის ფრაგმენტებს, რომლებიც სავარაუდოდ ფენის გარშემო გამოვლენილი (187)-ე, (242)-ე, (244)-ე და (245)-ე ნაგებობების სამშენებლო ნარჩენებს ან/და ნანგრევებს წარმოადგენს, რაც თავის მხრივ (235)-ე ფენის და აღნიშნული ნაგებობების თანადროულობაზე მიუთითებს, აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ (235)-ე ფენა ელინისტური ნაგებობების შიდა ფართობზე ვრცელდება და შესაძლოა მათ შიდა საცხოვრებელ დონესაც წარმოადგენს. ამ მოსაზრებას ამყარებს ფენაში გამოვლენილი მასიური არქეოლოგიური (ძირითადად კერამიკული) მასალა, რომელიც ელინისტური ხანით თარიღდება და წარმოდგენილია სამზარეულო და სამეურნეო დანიშნულების კერამიკული ჭურჭლის (დოქი, ჯამი, დერგი, ქვევრი, ამფორა) ფრაგმენტებით.

საბოლოოდ უნდა ითქვას, რომ თხრილზე დაფიქსირებულია ელინისტური ხანის მინიმუმ 4 ნაგებობის ქვის ფუნდამენტი. გარდა ამისა, კიდევ იკვეთება საერთო კონტექსტიდან ამოვარდნილი სამი მცირე კედლის ფრაგმენტი, რომელთა კავშირებზეც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გადაჭრით ვერაფერს ვიტყვით. თუმცა, ფენებში გამოვლენილი მასიური არქეოლოგიური მასალიდან

გამოვლენილი ნაგებობების თანადროულ კულტურულ ფენას (სავარაუდოდ იმ დროინდელ საცხოვრებელ-სასიარულო დონეს). ის დასავლეთის მხრიდან უშუალოდ ემიჯნება 2007 წლის სეზონზე გამოვლენილ (212)-ე და (230)-ე ნაგებობებს და ვრცელდება ამ ნაგებობების საძირკვლების ძირის დონეზე. შესაბამისად მათი თანადროულობა ეჭვს არ იწვევს.

გამომდინარე დანამდვილებით შეიძლება ამ ფრაგმენტების იგივე პერიოდზე, ანუ ზოგადად, ელინისტურ ხანაზე მიკუთვნება. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ გამოვლენილი ნაგებობებში მინიმუმ სამი სამშენებლო ფენა გვხვდება, თუმცა არც ერთი მათგანი არ სცდება ელინისტურ ხანის ჩარჩოებს. აღნიშნული ნაგებობების და კულტურული ფენების უფრო ზუსტი დათარიღება, სავარაუდოდ მოხერხდება ნაგებობების სრული გაწმენდვის და მათთან დაკავშირებულ კულტურულ ფენებში (211, 213, 216, 217, 231, 235) გამოვლენილი მასიური კერამიკული მონაპოვრების დათარიღების შემდეგ.

2. საინტერესოა, რომ წლევეანდელ სეზონზე კვლავ გაგრძელდა ელინისტური ნაგებობების მიმდებარედ ამავე ხანის სამარხების გამოვლენა. წელს აღმოჩნდა სულ 5 სამარხი: მათგან ორი კრემაციულია და ორივე შემთხვევაში ჩონჩხი ძალიან ცუდად არის შემონახული; ორი ტიპურ ელინისტური ხანის ორმო სამარხს წარმოადგენს, სუსტად მოხრილი და გვერდზე მწოლიარე მიცვალებულით. მეხუთე სამარხი ექსპედიციის მუშაობის ბოლო დღეებში აღმოჩნდა და მისი წელს გახსნა და გაწმენდა ვერ მოესწრო, შესაბამისად მისი შესწავლა მომავალი წლისთვის გადაიდო. ამ სამარხის კონტექსტის ნომრებია: (254), (255), [256].

2008 წლის სეზონზე აღმოჩენილი და გაწმენდილი 4 სამარხის დეტალური აღწერილობა მოცემულია ქვემოთ:

0801 სამარხი თხრილის ცენტრალურ ნაწილში მდებარეობს. წარმოადგენს დასავლეთ-აღმოსავლეთ დამხრობის ორმო სამარხს, რომელსაც სამხრეთ და

აღმოსავლეთ მხრიდან კლდის და რიყის ქვების ერთი რიგი შემოუყვება. სამარხის ჭრილის [238] კონტური კარგად არ იკვეთება, ასევე ცუდად არის შემონახული თავად ჩონჩხიც (237). მისი ძვლები ძლიერ არის არეული და შესაბამისად დაკრძალვის წესი არ დგინდება. სავარაუდოდ მიცვალებული ესვენა – ან

9) 0801 სამარხი – (236), (237), [238]

გულადმა გაშოტილი, თავით დასავლკეთისკენ, ან გვერდზე მწოლიარე, მოხრილ მდგომარეობაში. სამარხი ელინისტურ ხანას უნდა მიეკუთვნებოდეს, ამას

ადასტურებს მასში აღმოჩენილი ელინისტური ხანის ქოთნის ყურის ნატეხი და ასევე ელინისტური ხანის კულტურული ფენა (235), რომელშიც სამარხი აღმოჩნდა.

0802 სამარხი თხრილის ჩრდილოეთ მონაკვეთის ცენტრალურ ნაწილში მდებარეობს. წარმოადგენს კრემაციულ ორმოს სამარხს, ამის თქმის საფუძველს გვაძლევს, ძლიერ დანაწევრებული და ცეცხლისგან გათეთრებული და

10) 0802 სამარხის ინვენტარი (240)

თეთრად და ოქროსფრად შეფერილი პასტის მძივები (სურ. 10). ჩონჩხის კრემაციულობა, მასში გამოვლენილი პასტის მძივები და მის მიმდებარედ არსებული (235)-ე ელინისტური ფენა, სამარხსაც ამავე პერიოდით ათარიღებს.

0803 სამარხი თხრილის ჩრდილოეთ კიდის შუა მონაკვეთში გამოვლინდა წარმოადგენს კრემაციული სამარხს - ამას ადასტურებს გამოვლენილი ჩონჩხის

11) 0803 სამარხი (246), (247), [248]

გამოფიტული ადამიანის ძვლები (241), რომლებიც სამარხში არეულად იყო ჩაყრილი და ფაქტიურად ძვლების გროვას წარმოადგენდა. ასევე ცუდად გამოიკვეთა სამარხის ჭრილის [239] კონტური (სავარაუდოდ მას, დაახ. 60 სმ დიამეტრის, ოვალური ფორმა უნდა ჰქონოდა). სამარხიდან აღებული მიწის სინჯების (№ 3 და

4) გარეცხვის შემდეგ გამოვლინდა ორი ცალი კაჟის ანატკეცი და

თეთრად და ოქროსფრად შეფერილი პასტის მძივები (სურ. 10). ჩონჩხის კრემაციულობა, მასში გამოვლენილი პასტის მძივები და მის მიმდებარედ არსებული (235)-ე ელინისტური ფენა, სამარხსაც ამავე პერიოდით ათარიღებს.

(247) ძლიერი დანაწევრება, შემორჩენილი ძვლები სამარხში უსისტემოდ ყრია; ატყვია ძლიერი ცეცხლის კვალი (გათეთრებულია და მყიფე). სამარხი გაჭრილი იყო დასავლეთ-აღმოსავლეთ მიმართულებით; გარშემო შემოწყობილი ჰქონდა სხვადასხვა ზომის ქვები; მის აღმოსავლეთ დაბოლოებაზე აღმოჩნდა წითელკეციანი, ცუდად

განლექილი თიხის ქოთანის (246). დაკრძალვის წესის და გამოვლენილი ქოთანის ტიპის მიხედვით ეს სამარხიც ელინისტური ხანით დათარიღდა.

0804 სამარხი თხრილის ჩრდილოეთ კიდეზე 0803 სამარხის დასავლეთით 2 მეტრში გამოვლინდა. წარმოადგენს ელინისტური ხანის ტიპურ ორმოსამარხს. ჩონჩხი (253) კარგ მდგომარეობაშია შენარჩუნებული და შესაბამისად

დაკრძალვის წესიც კარგად იკვეთება - მიცვალებული ესვენა მარცხენა გვერდზე, სუსტად მოხრილ მდგომარეობაში (ფეხები 90°-ით ჰქონდა მოხრილი), სახით სამხრეთისკენ. სამარხის ჭრილს [251] სამხრეთიდან შემოუყვებოდა სამი ცალი ქვა, ხოლო დასავლეთ მხრიდან, მიცვალებულის ფეხებთან, ვერტიკალურად იდო ერთი ცალი

12) 0804 სამარხი [251], (252), (253)

ბრტყელი, კლდის ქვა. სავარაუდოდ სამარხის ჭრილის ჩრდილოეთ კიდეც ქვებით იქნებოდა შემოწყობილი, თუმცა ჩრდილოეთიდან სამარხს თხრილის კიდე ემიჯნება და შესაბამისად გადაჭრით ვერაფერს ვიტყვით (სურ. 12).

სამარხის გაწმენდვისას, მიცვალებულის ფეხებთან გამოვლინდა რუხად

გამომწვარი პატარა ზომის დოქი, მიცვალებულს მარჯვენა ფეხის კოჭზე ბრინჯაოს ზურგშეხნეკილი სამაჯური ეკეთა. გარდა ამისა თავის ქალის ქვეშ აღმოჩნდა ორი ცალი ბრინჯაოს საყურე რგოლი, ერთ მათგანს წამოცმული აქვს შავი პასტის მრგვალი მძივი, რომელსაც გარშემო თეთრი ზოლი შემოუყვება. სამარხიდან აღებული მიწის სინჯების (№ 11) გარეცხვისას დამატებით აღმოჩნდა

13) 0804 სამარხის ინვენტარი (253)

46 ცალი მწვანედ და ლურჯად შეფერილი პასტის მძივი (სურ. 13).

მასიური არქეოლოგიური მონაპოვრების გარდა A თხრილზე წლევანდელ სეზონზე აღმოჩნდა რამოდენიმე ცალკე გამოსარჩევი ნივთი. მათ სიას, კონტექსტების, სიღრმეების და კოორდინატების დართვით, გთავაზობთ ქვემოთ:

მონაპოვარის №	კონტექსტი	აღწერილობა	კოორდინატები თხრილში	სიღრმე 0-დან
1	(240)	სპილენძის ფრაგმენტი 0802 სამარხიდან	101.30 / 211.65	- 3.38 მ
2	(217)	ბრინჯაოს ორნამენტირებული სამაჯური	97.97 / 206.31	- 3.64 მ
3	(231)	პასტის ცისფერი მძივი	100.85 / 206.30	- 3.70 მ
4	(235)	წითლად გამომწვარი თიხის ქოთანის	99.55 / 210.25	- 3.68 მ
5	(217)	ბრინჯაოს ფრაგმენტი	98.26 / 206.54	- 3.73 მ
6	(246)	მწვანე ფერის პასტის მძივი	103.00 / 212.60	- 3.37 მ
7	(235)	ქვის სანელსაცხებლის (?) ფრაგმენტი	-	-
8	(213)	სპილენძის ნივთი (გადამდნარი)	104.03 / 203.58	- 3.77 მ
9	(253)	პასტის მძივები 0804 სამარხიდან	101.10 / 212.91	- 3.41 მ
10	(253)	ბრინჯაოს სამაჯური 0804 სამარხიდან	100.58 / 212.88	- 3.39 მ
11	(253)	2 ცალი ბრინჯაოს საყურე 0804 სამარხიდან	101.15 / 212.95	- 3.40 მ

სამუშაოების წარმოების პროცესში A თხრილზე, სხვადასხვა ფენებიდან და სამარხებიდან აღებული იქნა 12 სინჯი პალეობოტანიკური ანალიზების ჩასატარებლად. მათი კვლევის საბოლოო შედეგები წარმოდგენილი იქნება 2008 წლის ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის საერთო ანგარიშში.

A თხრილზე გამოვლენილი არქეოლოგიური მასალის მიმოხილვა

საანგარიშო პერიოდში სულ 4 სამარხი გაიწმინდა.

ორმოსამარხი №1. ცუდად შენახული და არეული ჩონჩხით. დამხრობა დასავლეთიდან აღმოსავლეთისკენ. ჩონჩხი ან გულადმა ესვენა ან გვერდზე მცირედ მოხრილ მდგომარეობაში. სამარხი შემოსაზღვრული იყო კლდისა და რიყის ქვებით. მასში დაფიქსირდა ელინისტური ხანის ჭურჭლის 1 ცალი ყური. სამარხი უინვენტაროა.

ორმოსამარხი №2. კრემაციული, ჩონჩხი არეულია; მასში აღმოჩნდა 2ც. კაუის ანატკეცი და თეთრი და ოქროსფენილი პასტის მძივები იოტები.

ორმოსამარხი №3. კრემაციული, სავარაუდოდ დასავლეთ-აღმოსავლეთი დამხრობის; ჩონჩხი არეული. სამარხი შემოსაზღვრული იყო ქვებით. მასში აღმოჩნდა წითლად გამომწვარი ქოთანის. განიერი და დაბალი ყელით, მცირედ პირგადაშლილი, თანაბრად გამობერილი კორპუსით. ბრტყელძირიანი და ცალყურა ბრტყელ განიგვეთიანი. პატარა ყური კორპუსის ზედა ნაწილზეა მიძერწილი მრგვალად.

ორმოსამარხი №4. მიცვალებული ესვენა მარცხენა გვერდზე, სუსტად მოხრილ მდგომარეობაში, პირით სამხრეთისკენ. სამარხი შემოსაზღვრული იყო დიდი ზომის კლდის ქვებით. მასში აღმოჩნდა ერთი ცალი დოქი. ლეგა ფერის, მსხვილმარცვლოვანი, ზედაპირი უხეშად ნაძერწი. პატარა ზომის, დაბალყელიანი და ოდნავ პირგადაშლილი. კორპუსი თანაბრად გამობერილი და ძირისაკენ ოდნავ შევიწროვებული. ბრტყელი ძირით. ბრტყელგანიგვეთიანი ყური ყელსა და მხარზეა ოვალურად მიძერწილი. ცალყურა; ყელისა და მხრის ზედაპირზე სუსტად გამოკვეთილი და უწესრიგოდ განლაგებული ირიბი ხაზების სარტყელია დატანილი. გარდა ამისა სამარხში აღმოჩნდა მწვანე და ლურჯი ფერის პასტის მძივები იოტები.

მიცვალებულს ფეხზე ეკეთა ბრინჯაოს სუსტად ზურგშეზნექილი ერთი ცალი სამაჯური. წვრილი, ოვალურგანიგვეთიანი რკალი, ბოლოები ფანტასტიკური ცხოველის სტილიზებული გამოსახულებით, აგრეთვე 2 ცალი ბრინჯაოს საყურე რგოლი, პატარა ზომის, წვრილღეროვანი, ერთ მათგანზე შავი და მრგვალი მძივია გაყრილი, შუაში თეთრი ზოლით.

აღნიშნული სამარხების სიახლოვეს 217-ე და 235-ე ელინისტური ხანის ფენებში კიდევ ერთი ბრინჯაოს სამაჯურის ფრაგმენტი და დოქი დაფიქსირდა. სამაჯური წვრილღეროვანია, წარმოადგენს სეგმენტებად დაყოფილ

ოთხკუთხაგანიკვეთიან რკალს, ფანტასტიკური ცხოველის თავის გამოსახულებიანი დაბოლოებით. სამაჯური ძვ.წ. IV-III სს-ით თარიღდება.

დოქი წითლად გამომწვარია; არის თხელკედლა; შედარებით კარგად განლექილი; საშუალო ზომის; სამტუნა; დაბალი და ვიწრო ყელით; მრგვალი, მოზრდილი კორპუსით; დოქი პატარა ბრტყელი ძირით მთავრდება; ბრტყელი და განიერი ყური პირის გაგრძელებაა და კორპუსის ზედა ნაწილზე მთ ვრდება. დოქი ცალყურაა.

როგორც დავინახეთ, სამარხეული ინვენტარი ღარიბულია; საერთოდ ელინისტური ხანის (ძვ.წ. III-II სს.) სამარხები დიდი მრავალფეროვნებით არ გამოირჩევა. იგი შემოიფარგლება თითო-ორი კერამიკული ჭურჭლით, მცირე რაოდენობის და სახეობის სამკაულით და უკეთეს შემთხვევაში მონეტით.

სამაჯურები, მცირედ ზურგშეზნექილი, სადა რკალით, თავები ფანტასტიკური ცხოველის თავების გამოსახულებით, დასავლეთ საქართველოს ძეგლებიდან მომდინარე მასალით ძვ.წ. III-II სს-ით თარიღდებიან.

საყურე ელინისტური ხანის სამარხთა ინვენტარის თითქმის აუცილებელი ატრიბუტია. საყურე-რგოლები მთელ ანტიკურ სამყაროში ძალზე გავრცელებულია. ხშირ შემთხვევაში ისინი წარმოადგენენ უბრალო რგოლს, უმეტესად თავგახსნილს. ამ მარტივი საყურე-რგოლის გარდა გვხვდება მძივგაყრილი საყურე რგოლები. ზოგჯერ კი რომბისებური საკიდით, მაგრამ ისინი უფრო იშვიათია ნოქალაქევაში 2007 წლის სეზონზე რომბისებურ საკიდიანი საყურე რგოლი დაფიქსირდა, 2008 წელს კი მძივგაყრილი.

საერთოდ ასაეთი საყურეების დათარიღება მხოლოდ აღმოჩენის გარემოების გათვალისწინებითაა შესაძლებელი.

მძივები, სამარხეული ინვენტარის ყველაზე მრავალრიცხოვან კატეგორიას განეკუთვნება. ისინი მთელი ანტიკური ხანისათვისაა დამახასიათებელი. მძივები ძირითადად სამ ჯგუფად ნაწილდება: ქვის სერდოლიკი და ოპალი; მინისა და ბრინჯაოსი. ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში ჩნდება მინის და პასტის პატარა მძივების აცმა ანუ იოტები. საერთოდ, ამ დროისათვის დამახასიათებელია ნაკლებად ეფექტური მძივები.

ოქროფენილი მძივები კოლხეთში ძვ.წ. III ს-დან ჩნდება.

ელინისტური ხანის კერამიკული ხანის ჭურჭელი ძირითადად სამეთუნეო ჩარხზეა დამზადებული. ისინი უფრო შავად ან ლეგადაა გამომწვარი. ორნამენტი თითქმის გამქრალია. წითელკეციანი ჭურჭელი კი იშვიათობას

წარმოადგენს. მათი უმრავლესობა დოქებია. ნაკლებად გვხვდება ქოთნები და ჯამები.

დასავლეთ საქართველოს ძეგლებიდან მომდინარე ამ დროის კერამიკული ჭურჭელი სამ ჯგუფად არის ჩამოყალიბებული:

1. ჭურჭელი, რომელიც წინარეელინისტური ხანის ტრადიციებს აგრძელებს;
2. ჭურჭელი, რომელთა ფორმები ბერძნული კერამიკის გავლენითაა შექმნილი;
3. დოქები, იმ ჯგუფს მიეკუთვნებიან, რომლებიც აღმოსავლეთ ქართული სამყაროს გავლენას უკავშირდება.

სამტეხა დოქებს, ბერძნული წარმოების დოქებს, ე.წ. ოინოხოიას ამსგავსებენ, თუმცა ეს მსგავსება მხოლოდ ფორმალურია. ბერძნული ოინოხოიას სამივე ტუჩიდან ისხმება სითხე, ხოლო ჩვენი ნიმუშიდან მხოლოდ შუა ტუჩს აქვს პრაქტიკული დატვირთვა. არის აზრი, რომ ისინი აღმოსავლეთ სამყაროდან უნდა მომდინარეობდეს. ასეთი დოქები შიდა კოლხეთში მხოლოდ ძვ.წ. III ს-დან ჩნდება და მათ შორის წითელკეციანი უფრო იშვიათია.

აღმოსავლეთ საქართველოში ასეთი ტიპის ჭურჭლის აღმოჩენას ქვეყნის ელინიზაციას უკავშირებენ. ასეთი სამტეხიანი დოქები აღმოსავლეთ საქართველოში ძვ.წ. VI ს-ში ჩნდება და შემდეგ საუკუნეებშიც განაგრძობს არსებობას. ჭურჭლის პირის ასეთი ფორმა დამახასიათებელია ურარტული კერამიკისთვისაც, რომელიც, როგორც ირკვევა გენეტიკურად უკავშირდება კიდევ აღმოსავლეთ საქართველოში აღმოჩენილ ჭურჭლებს.

ელინისტური ხანის სამარხთა ინვენტარი ხშირ შემთხვევაში არ იძლევა ზუსტად დათარიღების საშუალებას. ასეთ შემთხვევაში განსაკუთრებულ დატვირთვას იძენს მიცვალებულის დაკრძალვის ფორმა და წესი. რადგან იგი უფრო მეტად განსაზღვრავს იმ დროის რელიგიას, ერთ ადგილას სხვადასხვა ტომთა არსებობის დროს და მის ყველაზე კონსერვატიულ ნაწილს წარმოადგენს.

წინა კამპანიების დროს ნოქალაქევის სამაროვანზე, ელინისტური ხანის, სხვადასხვა დაკრძალვის წესის სამარხებია აღმოჩენილი: 1. ორმოსამარხი, ძლიერ მოკრუნხული მიცვალებულით; 2. ქვევრსამარხები და ორმოსამარხები მცირედ მოხრილი ჩონჩხით. დამხრობა ყოველთვის არ არის ერთიდაიგივე, რაც რელიგიის გამოც შეიძლება შეცვლილიყო.

ამ დროს მთელ კოლხეთში დომინირებს ქვევრში დაკრძალვის წესი. ნოქალაქევი კი ორი ფორმა თანაარსებობს. იბერიაშიც იგივე სურათია,

მცირედენი რეგიონალური განსხვავებებით. ჩვენთან ეს მომენტი ნოქალაქევის მდებარეობითაც შეიძლება აიხსნას - რადგან ნოქალაქევი ქვევრსამარხთა გავცელების არეალის უკიდურეს განაპირა ნაწილში აღმოჩნდა, შესაძლოა რომ იქ ქვევრში მიცვალებულის ჩასვენების წესი შედარებით გვიან პერიოდში შევიდა და შესაბამისად სრულად დამკვიდრება ვერ მოასწრო, შესაძლოა სწორედ ამ ფაქტით აიხსნას ნოქალაქევი სხვადასხვა ტიპის სამარხების თანაარსებობა.

საანგარიშო წელს ნოქალაქევი დაკრძალვის ახალი წესი დაფიქსირდა კრემაცია. ერთიდაიმავე ფართობზე და ფენაში აღმოჩენილი 4 სამარხიდან ორი კრემაციულია და ორიც ორმოსამარხი, კანონიზირებული დაკრძალვის წესით მცირედ მოხრილი და მარცხენა გვერდზე დასვენებული.

კიდევ ერთი ნიშანი სამარხის ფორმისა, რომელიც მათ აიგივებს ადრე აღმოჩენილ ორმოსამარხებთან, ესაა მისი ქვებით შემოსაზღვრა. პრაქტიკული თვალსაზრისით ეს ფორმა ალბათ უფრო კერამიკულ (ამფორა, ქვევრი) სამარხებს მიესადაგება, მათი გამაგრების მიზნით. ხოლო, ორმოსამარხის შემთხვევაში ეს ფორმა მისაღები არ უნდა იყოს, თუ რა თქმა უნდა, ეს სამარხის მონიშვნის მიზნით არ იყო განპირობებული, მით უმეტეს, რომ ეს ფორმა კრემაციულ სამარხებზეც დაფიქსირდა. შესაძლოა საქმე გვქონდეს სამარხის მოწყობის ერთ-ერთ საერთო წესთან.

კრემაცია, როგორც დაკრძალვის ერთ-ერთი ფორმა წინარეანტიკური დროიდანაა ცნობილი სოხუმის წინარეანტიკური ხანის სამარხებში. უფრო გვიანდელი პერიოდიდან კი წებელდის კრემაციული სამარხებია ცნობილი. იგი ადრეულ შუა საუკუნეებამდე არსებობს. ძვ.წ. IX საუკუნის ბოლოსთვის კოლხეთში ორი კულტურული არეალი ისახება ჩნდება შავი ზღვისპირა ზოლი და ქვეყნის ცენტრალური რეგიონება. ეს კი, დაკრძალვის წესის რადიკალურ ცვლილებებშიც აისახება.

იყო ვარაუდი იმისა, რომ დასავლეთ საქართველოში კრემაციამ თითქოს შეცვალა ქვევრსამარხები. შემდეგმა გამოკვლევებმა კი აჩვენა, რომ კრემაცია რომაულ ხანაში უკვე წესად შემოდის, თანაც არა მარტო ზღვის პირეთში, არამედ ქვეყნის შიგნითაც. ეს მაშინ, როდესაც კვლავ არსებობენ ქვევრსამარხები.

მაგალითისათვის გვიანანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოში ჩანს მიცვალებულის ქვევრში დამარხვა, ასევე ორმოსამარხებშიც, არის კრემაციაც, ფერფლის ნივთებთან ერთად თიხის ურნებში დაფლვა და ქვის სამარხები.

დაკრძალვის ეს სახეები იმდენად თანადროულია, რომ ძნელი სათქმელია ერთმა მეორე შეცვალო. ამ დროისათვის ეს წესები დამოუკიდებლად ერთი მეორის გვერდით არსებობდა და ისინი მხოლოდ ქრისტიანულ ხანაში გაქრა.

ნოქალაქეში, საანგარიშო პერიოდში აღმოჩენილი ელინისტური ხანის ნაგებობები და მათთან მიმართებაში მეოფი სამარხთა ახალი ტიპები ამფორა სამარხი, კრემაციული სამარხი ისევ აყენებენ საკითხს მათი თანაარსებობის შესახებ ტრადიციულ ორმო და ქვევრსამარხებთა ერთად.

საანგარიშო პერიოდში გათხრილი თხრილის კულტურული ფენა ძირით დად ორი პერიოდისაა: ელინისტური და ადრე ანტიკური.

ელინისტური დროის ნიმუშები რაოდენობრივად და თვისობრივადაც უფრო მეტია. ყავისფრად და ლეგად გამომწვარი კერამიკული ჭურჭლის ფრაგმენტები ძირითადად მოიცავს პატარა ზომის ქოთნებს, კოჭობებს და მცირედ პირგაშლილ ჭურჭლის ფრაგმენტებს.

ნიშანდობლივია ამ ფენაში დაფიქსირებული ქვევრის კორპუსის ფრაგმენტი, რომლის ზედაპირიც სხვადასხვა კონფიგურაციით განლაგებული ქედებითაა შემკული, რომლებიც ნოქალაქეში აღმოჩენილი ქვევრსამარხების იდენტურია. ეს შეიძლებაერთგვარი მინიშნებაც კი იყოს, შემდგომში აქვე ამ ტიპის სამარხების აღმოჩენებისა.

შემდეგი ფენა უფრო მცირერიცხოვანი ნიმუშებითაა წარმოდგენილი, ამ პერიოდისათვის უფრო დამახასიათებელი - ქვევრის, ქანდაკების, ყურმილიანი დოქის, საწყაურისა და სასმისების სახით. კოლხეთში ძნელად თუ მოიპოვება ამ პერიოდის ძეგლი, იქნება ის ნამოსახლარი თუ სამაროვანი, რომ არ შეიცავდეს ასეთ ნიმუშებს.

ქვევრი უკვე ადრეანტიკური ხანიდან ჭურჭლის ერთ-ერთი სახეობის წამყვანი ფორმაა. იგი წარმოდგენილია კორპუსის და ყელ-ყურის ფრაგმენტებით, რომელთა გვირგვინი ან მხრის ზედა ნაწილი რომბული ორნამენტითაა შემკული ან ყელსა და ყურის ზედა ნაწილზე წრიული დანაძერწებია დატანილი.

საწურის ნატეხი, ლეგად გამომწვარი, უხეშად ნაძერწი, სამზარეულო კერამიკის ყველაზე მცირერიცხოვან ნაწარმს წარმოადგენს. შემორჩენილი ფრაგმენტი მის ფორმას ვერ განსაზღვრავს.

ყურმილიანი დოქები, საერთოდ ძვ.წ. VI-IV სს-ის ნაწარმს წარმოადგენს და ორი ტიპისაა ცნობილი. განსხვავება მხოლოდ ზომებშია და მცირე რაოდენობითაც ჩნდება. ყურმილიანი დოქების ფრაგმენტები დასავლეთ

საქართველოს ზოგ ძეგლზე ძვ.წ. VI-III სს-ითაც თარიღდება. ჩვენი ერთი ფრაგმენტი ძალზე მინიატურული ტუჩის ნატეხის სახით წარმოდგენილი, არის ღია ფერის. თავისი იერსახით ის შეიძლება ძვ.წ. VI-III სს-ს მივაკუთვნოთ. არის ასევე ზოომორფული ყურის რამდენიმე ნატეხი, რომლებიც უფრო წინარე ანტიკურ ხანას მიეკუთვნება.

ყველა ჩამოთვლილი ჭურჭლის სახეობა (ქვევრი, საწური, ყურმილიანი დოქი) ადრეანტიკური კოლხური კერამიკის განუყოფელ და ძირითად ნაწილს წარმოადგენს.

სულ მცირე ფრაგმენტებითაა არის წარმოდგენილი გვიან რომაული - ადრე ქრისტიანული ხანის კერამიკის ნიმუშები, თუმცა ეს ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან ამ თხრილის ზედა ფენები წინა წლებში იყო მოხსნილი.

ნოქალაქევის სარესტავრაციო-საკონსერვაციო ლაბორატორიაში
2008 წლის ზაფხულში მიმდინარე პროექტები

შინაარსი:

1. ქართულ-ინგლისური ენციკლოპედიის მიერ 2008 წლის სეზონზე აღმოჩენილი მასალის რესტავრაცია-კონსერვაცია
 - 1.1 კერამიკა
 - 1.2 ლითონი
 - 1.3 მინა და ძვა
 - 1.4 ღანაბრობი
2. ძმენაპის და ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმის ფონდებში დაცული 15 არქეოლოგიური მონაკრები ობიექტის საკონსერვაციო-სარესტავრაციო სამუშაოები
 - 3.1 ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმის 10 არქეოლოგიური მონაკრები ობიექტის რესტავრაცია-კონსერვაცია
 - 3.2. ძმენაპის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის 5 არქეოლოგიური მონაკრები ობიექტის რესტავრაცია-კონსერვაცია

2008 წელს „2001-2010 ქართულ-ინგლისური საერთაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიცია - <http://www.nokalakevi.org>“ – პროექტის ფარგლებში (პროექტის ხელმძღვანელი პროფ. დ.ლომიტაშვილი ნოქალაქევის სარესტავრაციო-საკონსერვაციო ლაბორატორიაში ოთხი პროექტი იქნა განხორციელებული.

1. 2008 წლის სეზონზე აღმოჩენილი მასალის კონსერვაცია-რესტავრაცია

მიმდინარე პროექტის ხელმძღვანელი : ისტ.მეცნ დოქტორი - ნინო ქებულაძე
ასისტენტი : რესტავრატორი - ნათია ძიგუა

ნოქალაქევის ქართულ-ინგლისური არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ 2008 წლის სეზონზე მოპოვებული მასალა მთლიანად 2006 წელს ნოქალაქევის ბაზაზე დაარსებულ საველე-საკონსერვაციო ლაბორატორიაში იქნა დამუშავებული.

აღმოჩენების დამუშავებისას გამოიყენებოდა თანამედროვე მსოფლიო სარესტავრაციო პრაქტიკაში არსებული მეთოდები და მასალები.

1.1. კერამიკა

კერამიკული მასალა ადგილზევე იქნა გაწმენდილი. კარგად გამშრალი მასალა ჩალაგებულ იქნა სუფთა, ეტიკეტირებულ ტოპრაკებში და განლაგებული თაროებზე. მოპოვებულ მასალაში დიდი რაოდენობითაა წარმოდგენილი თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები და სამშენებლო მასალა, რომელმაც ასევე მხოლოდ ფრაგმენტული სახით მოაღწია ჩვენამდე.

ფრაგმენტები სხვადასხვა ფერის არის, რაც თიხის ხარისხსა და გამოწვის ხასიათსა და ტემპერატურაზეა დამოკიდებული. ძირითადად არის ბაცი ყავისფერი, წითელი ან შავი ფრაგმენტები. განსხვავებულია წარმოდგენილი კერამიკული მასალის სისქეც.

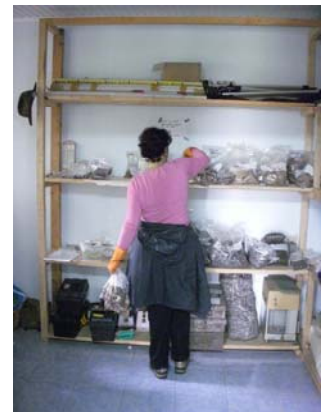

კერამიკის ფრაგმენტები კონტექსტების მიხედვით მთლიანად იშლებოდა, ხარისხდებოდა და ერთი ჭურჭლის ფრაგმენტების მოძიების შემთხვევაში ხდებოდა მათი შეწებება.

კერამიკული მასალის ნაწილით, რომელიც ნოქალაქევიშივე იქნა გარეცხილი, გამშრალი, გადარჩეული და გატარებული შეივსო ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმის ფონდი.

დანარჩენი კერამიკული მასალა სხვა განათხარ - ლითონის, მინის, ძვლის ნივთებთან და ადამიანის ძვლოვან მასალასთან ერთად ნოქალაქევის ლაბორატორიაში რესტავრაცია-კონსერვაციის შემდეგ ტრანსპორტირებულ იქნა საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ს.ჯანაშიას სახელობის მუზეუმის ნოქალაქევის ფონდში.

სამარხეული კერამიკული ჭურჭლიდან მიწისა და სხვა მექანიკური ნადების მოცილების მიზნით თითოეული ნატეხი გავრეცხეთ ჯაგრისის საშუალებით. დროდადრო ვცვლიდით წყალს. დასასრულ დავაწყვეთ სპეციალურ თაროებზე და გავაშრეთ ოთახის ტემპერატურაზე. განათხარი კერამიკული მასალიდან

სრულად აღდგა რამოდენიმე ჭურჭელი. ამ მასალის რესტავრაციის მსვლელობა ცალკეა გამოყოფილი :

1. ნივთის დასახელება: **მარღულაპირიანი ჭურჭელი**

2. მასალა: თიხა

3. ნივთის შენახვის ადგილი და

საინვენტარო ნომერი:

ს.ჯანაშიას სახ. მუზეუმი,

ნოქალაქევის ფონდი.

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი:

სენაკის რ-ნი, სოფ. ნოქალაქევი

ჭურჭელი in-situ

თხრილი A, უბ. XXX, კონ. №235, 2008წ., ივლისი

5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა:

ჭურჭელი იყო დამტვრეული (ც. ფრაგმენტი). დაფარული იყო მიწითა და სხვადასხვა ნადებით. თიხა აგურისფრად გამომწვარი.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

ჭურჭლის ფრაგმენტები მოვათავსეთ გამოსხილ წყალში და რბილი ჯაგრისის საშუალებით გავწმინდეთ. პერიოდულად წყალს ვცვლიდით. დასასრულ გავაშრეთ ოთახის ტემპერატურაზე.

ჭურჭლის აღდგენა მოვახდინეთ პოლივინილ-აცეტატის წებოთი.

ნაკლები ადგილები შევავსეთ თაბაშირით

გამოყენებული მასალა:

1. გამოსხილი წყალი;
2. პოლივინილაცეტატი;
3. თაბაშირი.

ჭურჭელი რესტავრაციის შემდეგ

1. ნივთის დასახელება: **ქოთანო**

2. მასალა: თიხა

3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

ს.ჯანაშიას სახ. მუზეუმი,
ნოქალაქევის ფონდი.

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი:

სენაკის რ-ნი, სოფ. ნოქალაქევი,

ქოთანო in-situ

თხრილი A, უბ. XXX, სამარხი №0803, კონტექსტი №246, 2008 წელი, ივლისი

ქოთანო რუსთავერაციამდე

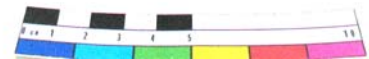
5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა:
ქოთანი იყო დამტვრეული (59ც. ფრაგმენტი).
დაფარული იყო მიწითა და სხვადასხვა
ნადებით. თიხა აგურისფერად გამომწვარი.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

ქოთნის ფრაგმენტები მოვათავსეთ
გამოხდილ წყალში და რბილი ჯაგრისის
საშუალებით გავწმინდეთ. პერიოდულად
წყალს ვცვლიდით. დასასრულ გავაშრეთ
ოთახის ტემპერატურაზე.

ქოთნის აღდგენა მოვახდინეთ
პოლივინილ-აცეტატის წებოთი.

ნაკლული ადგილები შევავსეთ
თაბაშირით

ქოთანო რუსთავერაციის შემდეგ

გამოყენებული მასალა:

1. გამოხდილი წყალი;
2. პოლივინილაცეტატი;
3. თაბაშირი.

1. ნივთის დასახელება: **ქოთანო**

2. მასალა: თიხა

3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

ს.ჯანაშიას სახ. მუზეუმი,
ნოქალაქევის ფონდი.

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი:

სენაკის რ-ნი, სოფ. ნოქალაქევი,

ქოთანო in-situ

თხრილი A, უბ. XXX, სამარხი №0804,
კონტექსტი №252, 2008 წელი, ივლისი

ქოთანო რესტავრაციაზე

5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა:
ქოთანო იყო დამტვრეული (28ც. ფრაგმენტი).
დაფარული იყო მიწითა და სხვადასხვა
ნადებით. თიხა რუხად გამომწვარი.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

ქოთანის ფრაგმენტები მოვათავსეთ გამოსხივ
წყალში და რბილი ჯაგრისის საშუალებით
გავწმინდეთ. პერიოდულად წყალს ვცვლიდით.
დასასრულ გავაშრეთ ოთახის ტემპერატურაზე.

ქოთანის აღდგენა მოვახდინეთ პოლივინილ-
აცეტატის წებოთი.

ნაკლები ადგილები შევავსეთ თაბაშირით

ქოთანო რესტავრაციის შედეგად

გამოყენებული მასალა:

1. გამოსხივი წყალი,
2. პოლივინილაცეტატი,
3. თაბაშირი

1.2. ლითონი

2008 წლის არქეოლოგიური გათხრების დროს მოპოვებული ლითონის მასალაში წარმოდგენილია რკინისა და ბრინჯაოს არტეფაქტები. ბრინჯაო დაფარული იყო მიწით, სხვადასხვა მექანიკური ნადებითა და პატინით. რკინის ნივთები დაფარულ იყო რკინის ჟანგეულებით, მიწითა და სხვადასხვა მექანიკური ნადებით. ამდენად საჭირო იყო ამ მასალის დამუშავება და შემდგომი კონსერვაცია. ძირითადად, ყველა ნივთი გაწმენდილ იქნა დღეს მსოფლიო სარესტავრაციო პრაქტიკაში არსებული მექანიკური წმენდის მეთოდებით.

ბოლოს კონსერვირებული ნივთები შეფუთულ იქნა აღმოჩენების პირველადი დახმარების მეთოდიკებით და მოთავსებულ იქნა სპეციალურ ყუთში, შესაბამის ფარდობით ტენიანობაზე, რომლის კონტროლიც სილიკაგელისა და ინდიკატორული ბარათის დახმარებით ხორციელდებოდა.

ნივთებზე ჩატარებული სამუშაოების დოკუმენტაცია მასალის მიხედვით ჯგუფებადაა წარმოდგენილი:

1. ნივთის დასახელება: 1. გდნ შრაბმენტი 2. შრაბმენტაპი 10ც 3. ღეროს შრაბმენტი 4. სამაჯურის შრაბმენტი ; 5. წილა

2. მასალა: ბრინჯაო

3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

ს.ჯანაშიას სახ. საქართველოს მუზეუმი, ნოქალაქევის ფონდი, საველე ნომერი 1. №5; 2. №1; 3. უნომრო; 4. №2; 5. №8

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი

სენაკის რ-ნი, სოფ.ნოქალაქევი, თხრილი A, უბ.XXX, კონტექსტი 1.№217 2.№240 3.№235 4.№217; 5.№213, 2008 წლის ივლისი

5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა:

ნივთები დაფარული იყო მიწითა და სპილენძის ჟანგეულით.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

მექანიკური ნადებისა და მიწის მოსაშორებლად ნივთები მოთავსებულ იქნა სპირტში და რბილი ჯაგრისით გაიწმინდა. ბინოკულარის ქვეშ მექანიკურად გაწმენდის შემდეგ, გაპრიალდა ბორმანქანაზე დამაგრებული ჯაგრისით. სამაჯურის ფრაგმენტს აღმოაჩნდა კარგი პატინით დაფარული ზედაპირი. სამუშაოების დასრულების შემდეგ მასალა დაიფარა პარალოიდ B72-ის აცეტონსნარით. გამოყენებული მასალა: 1. სპირტი; 2. აცეტონი, 3. Paraloid B72

1. ფრაგმენტი

2. ფრაგმენტები

3. ფრაგმენტი

4. სამაჯური ფრაგმენტი

5. სამაჯურის ფრაგმენტი

1. ნივთის დასახელება: **სამაჯური**

2. მასალა: ბრინჯაო

3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი,
ს.ჯანაშიას სახ. მუზეუმი, ნოქალაქევის
ფონდი, საველი №10

სამაჯური in-situ

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი

სენაკის რ-ნი, სოფ. ნოქალაქევი, თხრილი
A, სამარხი №0804, კონტექსტი №253,
2008წლის ივლისი

სამაჯური რმსტავრაციამდე

5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა:

სამაჯური წამოცმული იყო ჩონჩხის ხელზე და მას მიწა ამაგრებდა. სამაჯური იყო სამად გატეხილი და ძლიერ დაზიანებული.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

საჭირო იყო სამაჯურის ფრთხილი განთავისუფლება მიწისაგან, ამისათვის ის მოვათავსეთ სპირტიან ჭურჭელში და წკირებითა და რბილი ჯაგრისით და სამაჯური ნელ-ნელა გაიწმინდა.

სამაჯური დამუშავების შემდეგ

შემდეგ სამაჯური გაიწმინდა ბინოკულარის ქვეშ. სამაჯური მთლიანად ავი პატინით იყო დაფარული. ბოლოს ბორმანქანაზე დამაგრებული რეზინით გაპრიალდა. სამუშაოების დასრულების შემდეგ მასალა დაიფარა პარალოიდ b72-ის აცეტონხსნარით.

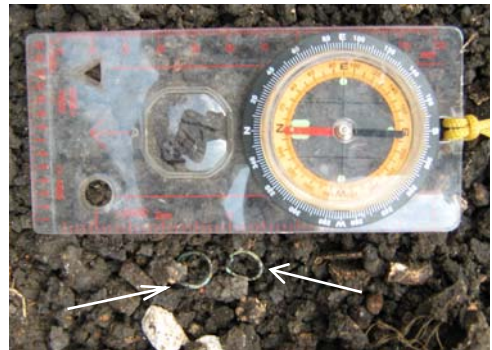
გამოყენებული მასალა: 1. სპირტი; 2. აცეტონი, 3. Paraloid B72

1. ნივთის დასახელება: **საყურე 2ც**

2. მასალა: ბრინჯაო

3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი,
ს.ჯანაშიას სახ. მუზეუმი, ნოქალაქევი-
ჭაქვინჯა-გუდავას ფონდი, საველე №11

2ც საყურე in-situ

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი

სენაკის რ-ნი, სოფ. ნოქალაქევი, თხრილი A,
სამარხი №0804, კონტექსტი №253, 2008წლის
ივლისი

2ც საყურე რესტავრაციამდე

5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა:

ორივე საყურე იყო ძლიერ კოროზირებული და ფარული სპილენძის
უანგეულებით და მიწით. ერთი მათგანი არის მძივიანი.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

საჭირო იყო ორივე საყურის ფრთხილი განთავისუფლება მიწისაგან, რომ
არ გატეხილიყო, ამისათვის ისინი ცალ-ცალკე
მოვათავსეთ სპირტიან ჭურჭელში და წკირებითა
და რბილი ჯაგრისით ნელ-ნელა გაიწმინდა.

შემდეგ ორივე საყურე გავწმინდეთ
ბინოკულარის ქვეშ. ბოლოს ბორმანქანაზე
დამაგრებული რეზინით. სამუშაოების
დასრულების შემდეგ მასალა დაიფარა
პარალოიდ B72-ის აცეტონსნარით.

2ც საყურე დამუშავების შემდეგ

გამოყენებული მასალა: 1. სპირტი; 2. აცეტონი, 3. Paraloid B72

1. ნივთის დასახელება: **ღეროს შრამბენტი**

2. მასალა: რკინა

3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, ს.ჯანაშიას სახ. მუზეუმი, ისტორიის მიმართულების შუასაუკუნეების არქეოლოგიის ნოქალაქევი-ჭაქვინჯა-გუდავას ფონდი.

რმსტავრაციამდე

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი: სენაკის რ-ნი, სოფ. ნოქალაქევი, თხრილი A, კონტექსტი 240, 2008 წლის ივლისი.

5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა

არტეფაქტი მთლიანად დაფარული იყო რკინის ოქსიდებით, სხვადასხვა მექანიკური ნადებითა და მიწით.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

მექანიკური ნადებისა და მიწის მოსაშორებლად ნივთი მოთავსებულ იქნა სპირტში და რბილი ჯაგრისით გაიწმინდა. ამის შემდგომ ფორმისა და ორიგინალი ზედაპირის დასადგენად ნივთის დამუშავება განვაგრძეთ ლანცეტითა ბორმანქანით ბინოკულარის ქვეშ. სამუშაოების დასრულების შემდეგ დანას ჩაუტარდა კონსერვაცია პარალოიდ B72-ის აცეტონხსნარით.

რმსტავრაციის შემდეგ

გამოყენებული მასალა:

1. სპირტი; 2. Paraloid B72; 3. აცეტონი

1.3 მინა და ქვა

მინის მასალა მძივების სახით უხვად იყო წარმოდგენილი. მინა ნაწილობრივ ირიზირებული გახლდათ.

1. ნივთის დასახელება:

1. მძივები 14ც; 2. მძივი; 3. მძივები 46ც; 4. კაუის ანატომიები 3ც.

2. მასალა: მინა და კაუი

3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, ს.ჯანაშიას სახ. მუზეუმი, ნოქალაქევი-ჭაქვინჯა-გუდავას ფონდი. შაველე №: 1.№4; 2.№6; 3.№9; 4.უნომრო

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი

სენაკის რ-ნი, სოფ. ნოქალაქევი, თხრილი A, კონტექსტი 1. 240; 2. 246; 3. 253.
4. 235-1ც; 213-2ც

5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა:

მძივები ზედაპირულად იყო ირიზირებული

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

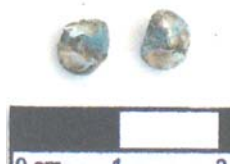
მიწის მოსაშორებლად მძივები მოთავსებულ იქნა სპირტში და რბილი ჯაგრისით სათითაოდ გაიწმინდა. გაწმენდილი მძივები კონტექსტების მიხედვით აცმულ იქნა ძუის ძაფზე. სამუშაოების დასრულების შემდეგ მძივები დაიფარა პარალოიდ ბ72-ის აცეტონსნარით.

გამოყენებული მასალა: 1. სპირტი; 2. Paraloid B72; 3. აცეტონი

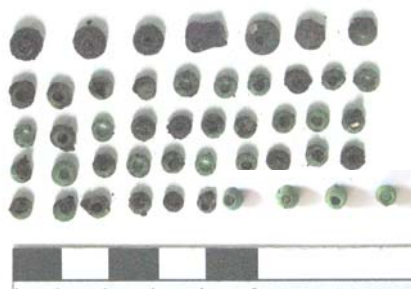
1.

2.

3.

4.

ყველა რესტავრირებულ ნივთზე შეიქმნა სარესტავრაციო სამუშაოებისა და გამოყენებული მასალის ამსახველი ბარათები. (იხ. დანართი)

2. ქსენაკის და ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმის ფონდებში დაცული 15 არქეოლოგიური მოძრავი ობიექტის საკონსერვაციო-სარესტავრაციო სამუშაოები

მიმდინარე პროექტის ხელმძღვანელი : ისტ.მეცნ დოქტორი - ნინო ქებულაძე
ასისტენტი : რესტავრატორი - ნათია ძიგუა

2.1 ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმის 10 არქეოლოგიური მოძრავი ობიექტის რესტავრაცია-კონსერვაცია

ნოქალაქევის მუზეუმის ფონდსა და ექსპოზიციაზე სარესტავრაციო-საკონსერვაციოდ შერჩეულ იქნა 10 არქეოლოგიური რკინის ექსპონატი :

1. კარიბჭის საკეტი (2 ნაწილი) – ნ.ა.მ. 425; №12-974:2146
2. ისრისპირი 4ც – ნ.ა.მ.841; 12-974:960
3. ლურსმანი 2ც – ნ.ა.მ.1475
4. შუბისპირი – ნ.ა.მ.980; 12-974:1637
5. თოხი – ნ.ა.მ.997; 12-974:3086

შერჩეულ ექსპონატებში წარმოდგენილი იყო მხოლოდ რკინის ნივთები. ყველა ნივთი გაწმენდილ იქნა ნოქალაქევის ექსპედიციის ბაზაზე არსებულ სარესტავრაციო ლაბორატორიაში, დღეს მსოფლიო სარესტავრაციო პრაქტიკაში არსებული მექანიკური წმენდის მეთოდებით. სამუშაოები შესრულებულ იქნა კვალიფიციური რესტავრატორების მიერ.

პროექტის ფარგლებში რესტავრირებულ-კონსერვირებულ არტეფაქტებს შორის არის ნოქალაქევის I ქრონოლოგიური ჭიშკრის რკინის რომაული ტიპის უნიკალური საკეტი, რომელიც IV საუკუნით თარიღდება. საკეტის სარესტავრაციო-საკონსერვაციო სამუშაოების მიმდინარეობა ცალკე მოგვეყავს. არტეფაქტი ძალიან არის დაზიანებული და განსაკუთრებულ, კომპლექსურ მიდგომას მოითხოვს. დანარჩენ ექსპონატებზე ჩატარებული სამუშაოების ანგარიში ჯგუფურად არის მოცემული.

1. ნივთის დასახელება: პარიზის საკმეტი – 3 ნაწილი

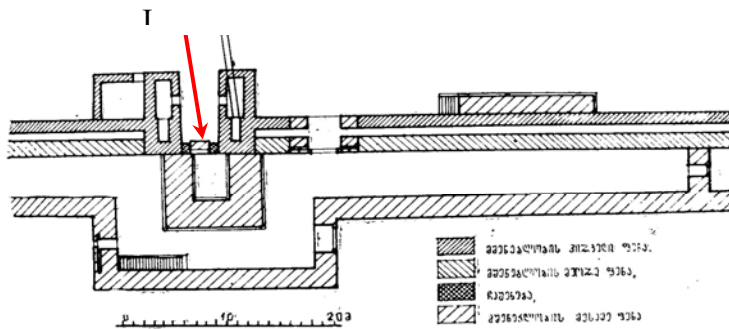
2. მასალა: რკინა

3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმი, ნ.ა.მ. 425; 12-974:2146

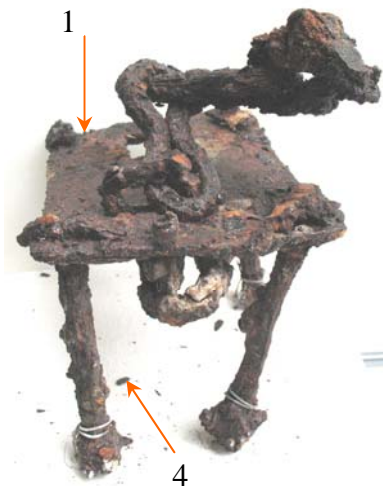
4. მოპოვების ადგილი და თარიღი:

სენაკის რ-ნი, სოფ.ნოქალაქევი, ქვედა ტერასა აღმოსავლეთი სექტორი, კვ.F8, კოშკში¹, 1983წ.

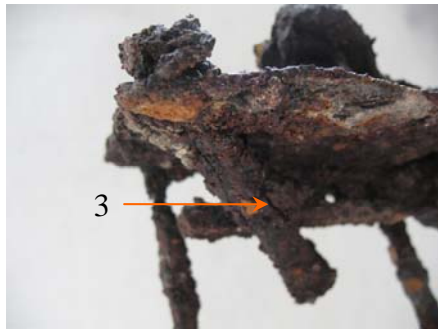
5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა

ექსპონატის ორი ფრაგმენტი საგამოფენო დაფაზე დამაგრებული, ხოლო მესამე ფრაგმენტი ფონდიდან გადმოგვეცა ლაბორატორიაში.

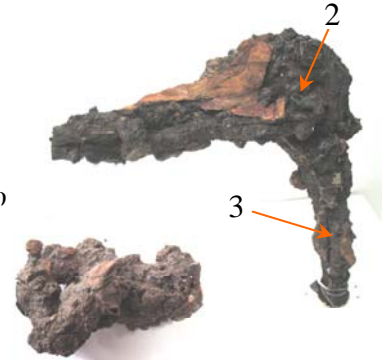
¹ „ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალაქევი სურთმოდერება“, პ.ზაქარაია, თ.კაპანაძე, 1991, მეცნიერება, გვ.

ექსპონატის საგულდაგულო დათვალიერების შემდეგ აღინიშნა შემდეგი დაზიანებები: არტეფაქტის ერთ ნაწილს ნაწილობრივ აქვს შენარჩუნებული

ლითონური გული (1). ორივე ნაწილის ზედაპირი დაფარულია რკინის ოქსიდებით, ჰიდროქსიდებითა და მარილებით (2).

შეიმჩნევა კოროზიის პროცესის აქტიური

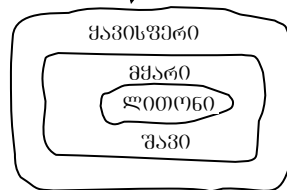

უბნები. აქვს ნაპრალები (3) და ლამინირებული ფენები (4).

საკეტის საპირე ფირფიტაში მიმდინარე პროცესები:

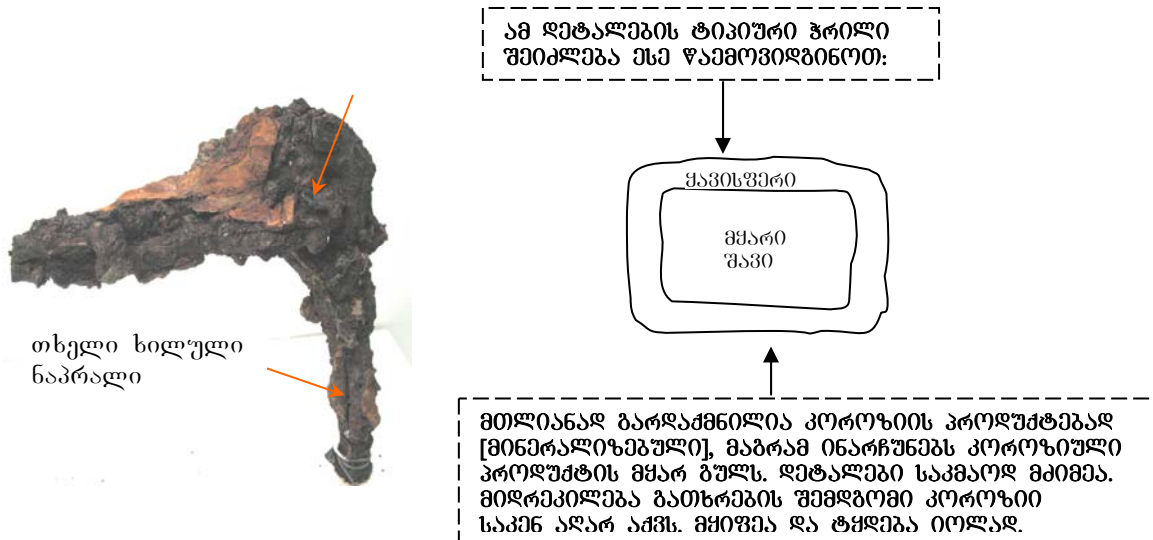

შირშიტის ტიპური ჰრილი შეიძლება ესე წამოწვიღბინოთ

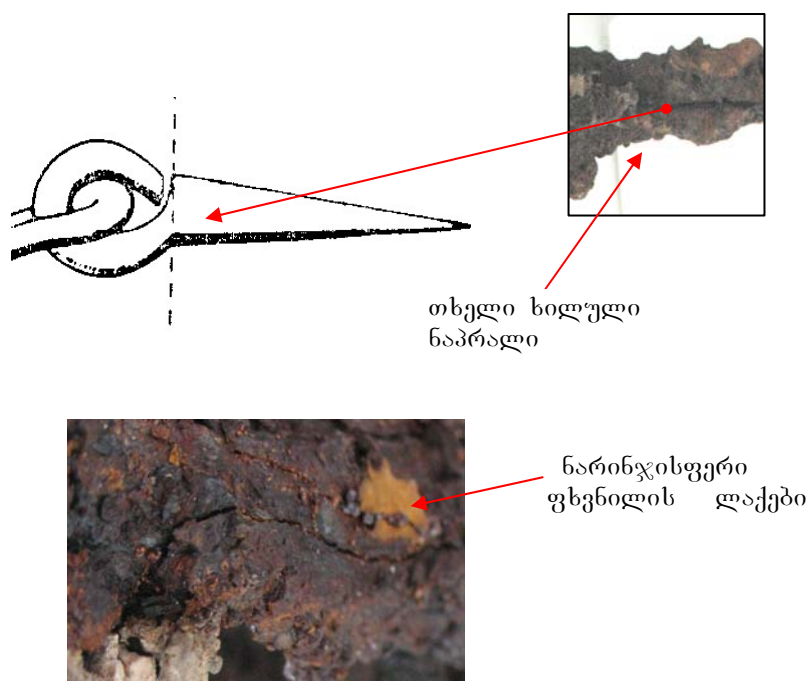

ზომიერი კოროზია. ზედაპირის ყველა დეტალი დაზინდულია, მაგრამ ლითონური ბული შერჩენილია. შირშიტა შიზიკურად მყარია, მაგრამ მიღრეპილია ბათხრების შემდგომი კოროზიისაჰნ.

განათხარ რკინის ჯაჭვის და ჭვილთების დამჭერი ლითონური გული ძალიან არასტაბილურია. უანგბადმა და ტენმა, რომელთა მაჩვენებელიც ნოქალაქევში ერთობ მაღალია, უკვე არსებულ რკინის კოროზიის პროდუქტებთან ერთად, მიგვიყვანა დარჩენილი ლითონური რკინის ჩქარ დაუანგვამდე. ჯაჭვში და ჭვილთებში მიმდინარე პროცესები:

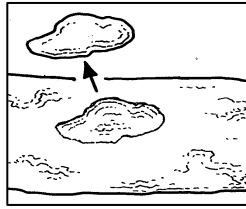
დღესდღეობით არტეფაქტი აღარ არის მიდრეკილი შემდგომი კოროზიისაკენ, მაგრამ კოროზიულ ფენაში გახენილია თხელი გრძივი ნაპრალები, გათხრების შემდგომი, შეუქცევადი კოროზიის პირველი ნიშნები, რომლის გამოც მიმდინარეობს კოროზიული ფენების ლამინირება ამ ნაპრალების ზოლების გასწვრივ, ლითონური გულის გამოჩენა შავი ფხვნილით და ნარინჯისფერი ლაქებით.

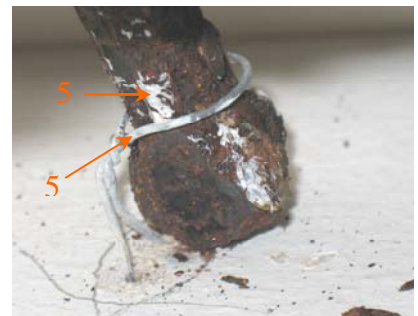
ზოგან ნივთს პატარა ნაფცქვენები ტყდება, ამოტკეპილი ადგილების წარმოქმნით, რომლებიც მკაფიო ნარინჯისფერ/მუქ-წითელ კოროზიის პროდუქტების კვალს შეიცავენ.

ლითონური რკინის კოროზიის
შედეგად ზედაპირის პატარა
ნაფცქვენების ამოტყევა

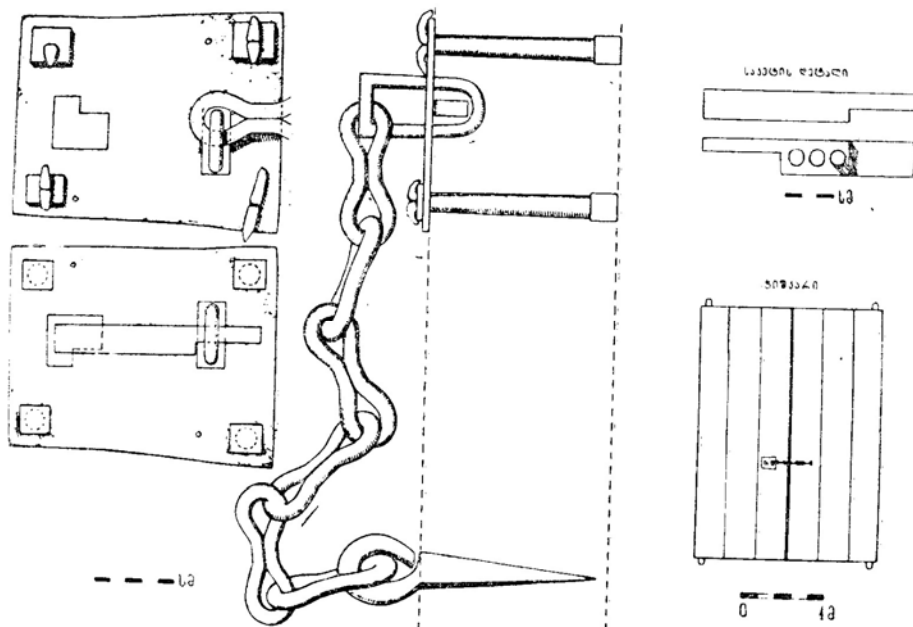

საკეტი, თეთრად შეღებილ საგამოფენო დაფაზე მიმაგრებული იყო, სავარაუდოდ, ალუმინის მავთულებით. მავთული დაფარული იყო თეთრი ფერის ფხვნილით (5), რომელიც ექსპონატზეც იყო გადასული.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

თავდაპირველად მოვახდინეთ არტეფაქტების ფოტოფიქსაცია. დაფიქსირებულ იქნა ყველა დაზიანების დეტალი. სამეცნიერო ლიტერატურაში მოვიძიეთ საკეტის გრაფიკული გამოსახულება, რომელიც 1983 წელს არის შესრულებული²:

საჭირო დოკუმენტაციის შედგენის შემდეგ, ფრაგმენტები რიგრიგობით ძალიან

² „ციხეგოჯი-არქეოპოლისი-ნოქალქევი ხუროთმოძღვრება“, პ.ზაქარაია, თ.კაპანაძე, 1991, მეცნიერება, გვ.26, ნახაზი შესრულებულია მხატვარ-ც.თურქიაშვილის მიერ

ფრთხილად მოვხსენით საგამოფენო დაფიდან. ფორმისა და ორიგინალი ზედაპირის დასადგენად ნივთების დამუშავება განვაგრძეთ ლანცეტით ბინოკულარის ქვეშ. თითოეული ნივთიდან ცალცალკე სკურპულოზური მუშაობის შედეგად მოშორებულ იქნა რკინის ოქსიდების და ჰიდროქსიდების აქტიური კერები.

ვინაიდან ექსპონატი ძლიერაა დაზიანებული, მისი გაწმენდა საკმაოდ დიდ დროს მოითხოვს.

საკეტის ორი ნაწილი 2008 წლის სეზონის ბოლოს

2008 წლის ივლისში სრულად იქნა დამთავრებული ექსპონატის ერთი ნაწილის, ერთი ჭვილთი ჯაჭვის ფრაგმენტით, გაწმენდა. მეორე და მესამე ნაწილების სარესტავრაციო-საკონსერვაციო სამუშაოების დამთავრება 2009 წლის სეზონისთვის დაიგეგმა.

სამუშაოების I ეტაპის დასრულების შემდეგ, ნივთის ორ ნაწილს კონსერვაცია ჩაუტარდა პარალოიდ ბ72-ის აცეტონსნარით. კვლავ შესრულდა ფოტოფიქსაცია.

გამოყენებული მასალა: 1. სპირტი, 2. Paraloid B72; 3. აცეტონი

1. ნივთის დასახელება: 1. ისრისპირები 4ც,
2. ლურსმანი 2ც,
3. შუბისპირი,
4. თოხი

2. მასალა: რკინა

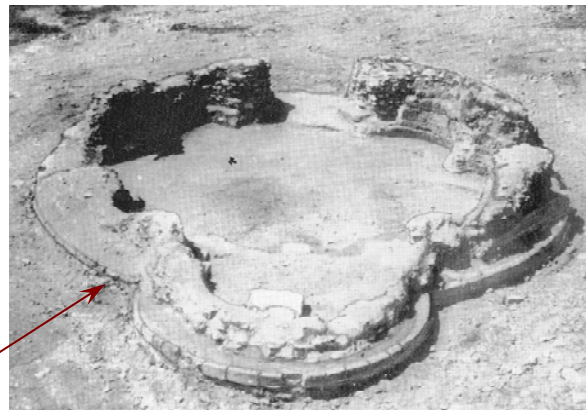
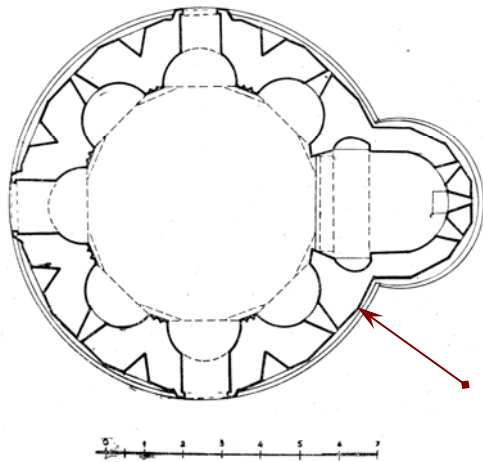
3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

ნოქალაქევის არქეოლოგიური მუზეუმი

1. ნ.ა.მ.841 №12-974:960
2. ნ.ა.მ.1475
3. ნ.ა.მ.980 №12-974:1637
4. ნ.ა.მ.997 №12-974:3086

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი:

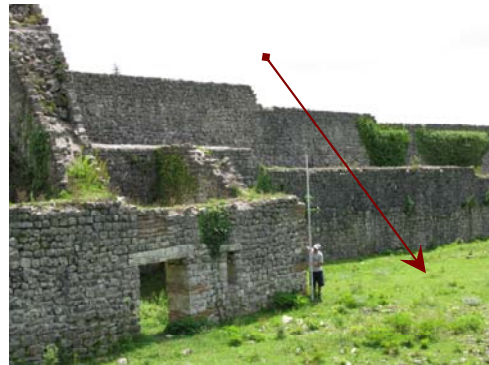
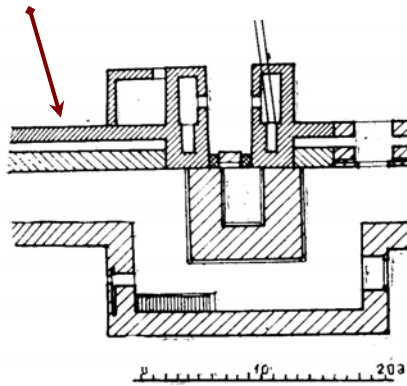
1. მარტვილის რ-ნი, ნოჯიხევი, ონტიკონქის შიგნით, გვიანდელი ეკლესიის ძირში, საძირკვლიდან 60სმ-ზე. სამხრეთ-აღმოსავლეთის აფსიდა, 1979 წელი;

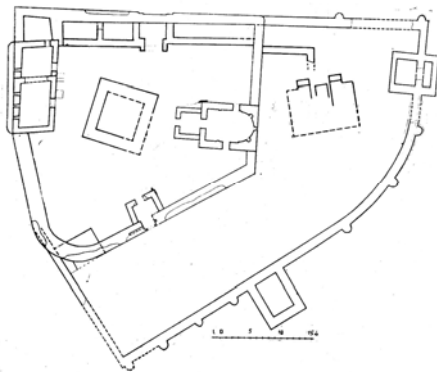
2. სენაკის რ-ნი, სოფ.ნოქალაქევი, ციხეგოჯი-არქეოპოლისი, ქვედა ნაქალაქარი

3. სენაკის რ-ნი, სოფ. ნოქალაქევი, უბ. VII, კვ. F13, კულტ. ფენა, 1982 წელი ;

4. მარტვილის რ-ნი, აბელათი, II-III თხრილი, h-0,5მ

5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა

ნივთებს სავარაუდოდ ლითონური გული შენარჩუნებული აქვს. დაფარულია რკინის ოქსიდებითა და ჰიდროქსიდებით. ზოგიერთ მათგანზე ასევე შეიმჩნევა აქტიური დაშლის უბნები.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

სამუშაო დაიწყო ფოტოფიქსაციით. ფორმისა და ორიგინალი ზედაპირის დასადგენად ნივთების დამუშავება განვაგრძეთ ლანცეტით ბინოკულარის ქვეშ. თითოეული ნივთიდან ცალ-ცალკე სკურპულოზური მუშაობის შედეგად მოშორებულ იქნა რკინის ოქსიდების და ჰიდროქსიდების აქტიური კერები. შემდეგ დამუშავდა ბორმანქანაზე დამაგრებული რბილი ჯაგრისით. ნაკლები ადგილები შევსებული იქნა არაღლიტის ეპოქსიდით. სამუშაოების დასრულების შემდეგ ნივთებს ჩაუტარდათ კონსერვაცია პარალოიდ B72-ის აცეტონსხნარით.

გამოყენებული მასალა: Paraloid B72; 2. აცეტონი; 3. არაღლიტი

ნოქალაქების არქეოლოგიური მუზეუმის მასალა რესტავრაციამდე და რესტავრაციის შემდეგ

1. ისრისპირი ნ.ა.მ. 841 №12-974:960

2. ისრისპირი ნ.ა.მ. 841 №12-974:960

3. ისრისპირი ნ.ა.მ. 841 №12-974:960

4. ისრისპირი ნ.ა.მ. 841 №12-974:960

5. ღურსმანი ნ.ა.მ. 1455

6. ღურსმანი ნ.ს.მ. 1455

7. შუბისპირი ნ.ს.მ. 980 №12-974:1637

8. თოხი ნ.ს.მ. 997 №12-974:3086

2.2. ქსენაკის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის 5 არქეოლოგიური მოპრავი ობიექტის რესტავრაცია-კონსერვაცია

ქსენაკის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმიდან სარესტავრაციო-საკონსერვაციოდ შერჩეულ იქნა 5 ექსპონატი: 3ც. არქეოლოგიური რკინის ნივთი და 2ც კერამიკა:

1. შუბისპირი - №157
2. სახნისი - №254
3. შუბისპირი - №1782
4. ქოთანი – №28/2
5. დერგი - №202

ყველა ნივთი გაწმენდილ იქნა ნოქალაქევის ექსპედიციის ბაზაზე არსებულ სარესტავრაციო ლაბორატორიაში, დღეს მსოფლიო სარესტავრაციო პრაქტიკაში არსებული მექანიკური წმენდის მეთოდებით. სამუშაოები შესრულებულ იქნა კვალიფიციური რესტავრატორების მიერ.

ექსპონატებზე ჩატარებული სამუშაოების ანგარიში მასალის მიხედვით ჯგუფურად არის მოცემული.

1. ნივთის დასახელება: 1. შუბისპირი ; 2. სახნისი ; 3. შუბისპირი ;
2. მასალა: რკინა
3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

ქსენაკის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი
1. №157 ; 2. №254 ; 3. №1782

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი:
სენაკის რ-ნი

5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა

ნივთებს სავარაუდოდ ლითონური გული შენარჩუნებული აქვს. დაფარულია რკინის ოქსიდებითა და ჰიდროქსიდებით. ზოგიერთ მათგანზე ასევე შეიმჩნევა აქტიური დაშლის უბნები.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

სამუშაო დავიწყეთ ფოტო და გრაფიკული ფიქსაციით. ფორმისა და ორიგინალი ზედაპირის დასადგენად ნივთების დამუშავება განვაგრძეთ ლანცეტით ბინოკულარის ქვეშ. თითოეული ნივთიდან ცალ-ცალკე სკურპულოზური მუშაობის შედეგად მოშორებულ იქნა რკინის ოქსიდების და

ჰიდროქსიდების აქტიური კერები. შემდეგ დამუშავდა ბორმანქანაზე დამაგრებული რბილი ჯაგრისით. ნაკლული ადგილები შეესებულ იქნა არალდიტის ეპოქსიდით. სამუშაოების დასრულების შემდეგ ნივთებს ჩაუტარდათ კონსერვაცია პარალოიდ ბ72-ის აცეტონის ხსნარით.

გამოყენებული მასალა: Paraloid B72; 2. აცეტონი; 3. არალდიტე

**ქსენაკის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის რკინის არქეოლოგიური მასალა
რესტავრაციამდე და რესტავრაციის შემდეგ**

1.

2.

3.

1. ნივთის დასახელება: 1. ქოთანნი ; 2. ღერბი

2. მასალა: თიხა

3. ნივთის შენახვის ადგილი და საინვენტარო ნომერი:

ქ.სენაკის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი

4. მოპოვების ადგილი და თარიღი:

სენაკის რ-ნი

5. ნივთის დაცულობა და აღწერილობა:

ორივე ჭურჭელი იყო ნაკლული : 1. ქოთანს აკლდა ფრაგმენტი პირ-გვერდის არეში ; 2. ღერგის პირი ორ ადგილას ჩამოტეხილი იყო. არცერთ მათგანის ჩამოტეხილი ფრაგმენტები არ მოიძია.

6. ნივთზე ჩატარებული სამუშაო:

სამუშაოს დასაწყისში მოვახდინეთ ორივე ჭურჭლის ფოტოფიქსაცია. თავდაპირველად ორივე ჭურჭელი კარგად გაწმენდილ იქნა გამოხდილ წყალში დასველებული და კარგად გაწურული დოღბანდით. ორივე ჭურჭლის ნაკლული ადგილები შევსებულ იქნა თაბაშირით, ხოლო შემდეგ დაფერილი ოდნავ განსხვავებული ფერის აკრილის საღებავით.

გამოყენებული მასალა:

1. გამოხდილი წყალი;
2. პოლივინილაცეტატი;
3. თაბაშირი.

*ქსენაკის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის არქეოლოგიური კერამიკა
რესტავრაციამდე და რესტავრაციის შემდეგ*

1.

2.

საქართველოს ეროვნული მუზეუმი
ნოქალაქავის არქეოლოგიური მუსეუმის მონაწილე-სარესტავრაციო
ლაბორატორია

ლითონი

მ.თ.* ქალაქის ფრანკოფონია ანგარიშის № 08-25

გათხრები ან სხვა: სენაქის მ. ნი. სივ.

ნოქალაქავის ქვედა სტრატის არქეოლოგიური მუსეუმი ინვენტარის № 6.2. 425: 12-944.2146

ჩრდ-აღმოსავლეთი ზომა წონა

მ.თ.-ის შენახვის ადგილი დამუშავების შემდეგ:

ნოქალაქავის არქეოლოგიური მუსეუმი

ფიქსაცია გათხრების პროცესში

- კონსოლიდაცია, ტიპი:
 - თაბაშირით
 - პოლიურეთანით
- შენიშვნები:

ფოტოების საერთო რაოდენობა/ფირის №

შავ/თეთრი: ფ№
 ფერადი: 2 ფ№
 სლაიდი: სლ№

მ.ო. დამუშავება

წილის მდგომარეობა მიღებისას

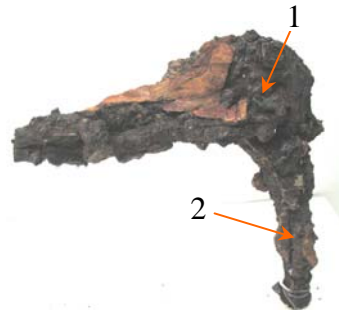
- მთელი
 - ფრაგმენტული, რაოდ.
 - სხვა
- შენიშვნები:

ნაღები, დეკორატი

- მიწიანი სხვა
 - მარილები
 - ოქსიდები
- შენიშვნები:

კოროზიის გავრცელება

- აქტიური კოროზია
 - მთლიანი ლოკალური
 - პასიური კოროზია
 - ნაზარდები
 - მთლიანი ლოკალური
- შენიშვნები:

მ.ო. დამუშავების შემდეგ

ზოგადი შენიშვნები:

ზღაპრული რაფარქულია მინის ოქსიდებით.
მიღობის დროს და მამილებით II. შიქრევა
ფორმის პროცესის აქტიური უბნები. აქვს ნაპალატი
II და ლამინირებული ფენები.

- პირველადი რესტავრაცია
- ასლი, ყალიბი

საონსარკვევო საშუალება

დამუშავების დასაწყისი: 14.07.2008

ხელმოწერა: ნ. ქუციაძე

დამუშავების დასასრული: 24.07.2008

ნ. ქუციაძე

დეკლარაციის დოკუმენტი: კვლევების დოკუმენტი:

პირველადი გამაბრება

- ფუნჯით ვაკუუმით
ჩაძირვით

ნივთიერებები

- Paraloid B72-ის 20%/ტოლუოლში
სხვა:

შენიშვნები:

მექანიკური წმენდა ბინოკულარის ძველ

- სკალპელით
ვიბრო-გრაფიურა
მიკრო ქვიშითსაწმენდი

- ალმასის აბრაზივით
ჯაგრისით
სხვა

შენიშვნები:

ქიმიკატებით გაწმენდა

- ჩაძირვით
ადგილობრივი

ნივთიერებები

- კომპლექსონ III, pH10
Na2CO3 წყალხსნარი
ამონიუმის როდანიდი
სხვა

გაველება, ხანგრძლივობა:

- გამოხდილ H2O-ში
სხვა:

შენიშვნები:

გამაბრება

- მთლიანი
ლოკალური
ფუნჯით
ჩაძირვით ვაკუუმით

ნივთიერებები:

- Paraloid B, კონც.: %/აცეტონში
ეპოქსიდი, ტიპი: Araldite
სხვა

შენიშვნები:

ინჰიბიტორით დამუშავება

- ბენზოტრიზოლი, კონც.: 3%/ეთანოლში, ხანგრძლივობა:
სხვა:

შენიშვნები:

დელიკატაცია

- სუფთა სპირტი
აცეტონი
ხსნარი: აცეტონი 60%-ტოლუოლი 40%
სხვა:

შენიშვნები:

შეფუთვა

- ჩქარი წებო (5წთ-იანი):
ეპოქსიდი, ტიპი:
ციანოაკრილატი:
სხვა:

ლაკუნების შეფუთვა

- ჩქარი წებო:
ეპოქსიდი, ტიპი: მშრალი პიგმენტი
მინისებრი ქსოვილი
სხვა:

შეფარვა

- აკრილის საღებავი

შენიშვნები:

კონსერვაცია

- Paraloid B72, კონც.: 4% / ტოლუოლში აცეტონში
ცვილი
სხვა:

ზოგადი შენიშვნები:

ნოქალაქევის ექსპედიციის 2008 წლის პალეობოტანიკური
კვლევის ანგარიში

2008 წელს გაგრძელდა საგანმანათლებლო-სატრენინგო პროგრამით გათვალისწინებული სამუშაო, ქართველ და უცხოელ სტუდენტებთან არქეობოტანიკური კვლევის პრაქტიკული ჩვევების დასაუფლებლად. საველე სამუშაოები ჩატარდა ელინისტური ხანის სამაროვნებიდან აღებულ მასალაზე. საკვლევი სინჯები დამუშავდა თანამედროვე პალეობოტანიკურ კვლევებში გამოყენებული ფლოტაციის მეთოდით. მოპოვებული მასალა ირეცხებოდა სამი სხვადასხვა სიხშირის (4; 1; 0,5 მმ) საცერებზე. გამოვიკვლიეთ 24 სინჯი.(ტაბ.1)

განამარხებულ კარპოლოგიურ კომპლექში წარმოდგენილია შემდეგი კულტურული სახეობები: ორმარცვალა ასლი- *Triticum dicoccum*, რბილი ხორბალი *Triticum aestivum*, ფეტვი *Panicum miliaceum*, ღომი *Setaria italica* და ოსპი -*Lens culinaris* .(ცხრილი 1)

როგორც ვხედავთ, გამოვლენილი მასალა საკვები რაციონის შემადგენელი ძირითადი კომპონენტებია. მნიშვნელოვანია, რომ მათთან ერთად გამოვლინდა *Lolium remotums*, რომელიც წარმოადგენს კულტურული მარცვლოვანებისა და სელის ნათესებისთვის დამახასიათებელ სარეველას. ზოგიერთ ნიმუშში აღმოჩნდა ველური ყურძნის ნაყოფის ფრაგმენტები, მხოლოდ ერთ ნიმუშში შეგვხვდა სრულყოფილი, დაუზიანებელი წიპწა.

მიმდინარე წელს მიღებული შედეგები მცენარეთა სახეობრივი შემადგენლობა თითქმის ისეთივეა, როგორიც გამოვლინდა 2007 წელს ამავე თხრილიდან, ამავე ელინისტური ეპოქის სამაროვანის შესწავლისას, სადაც დასახელებულ კულტურებთან ერთად კულტურული ვაზის-*Vitis vinifera* და დიდგულას -*Sambucus ebulus* კარბონიზებული თესვები დაფიქსირდა (ტაბ.2.)

ზოგადად, ლიტერატურულ წყაროებში სამაროვნების ბოტანიკური სპექტრის შემადგენლობა სახეობრივი მრავალფეროვნებით არ ხასიათდება. სავარაუდოთ, ეს იმით აიხსნება, რომ დაკრძალვის რიტუალში გათვალისწინებული უნდა ყოფილიყო სამარხში ჩასაყოლებელი „საგზადი“. ამგვარი ცერემონიისთვის ეთნობოტანიკური მონაცემებით, ოსპი და ფეტვი, ჩვეულებრივ, მნიშვნელოვანი ელემენტები იყო.

სამაროვანიდან გამოვლენილ მცენარეთა სახეობებს თუ შევადარებთ ნოქალაქევის ტერიტორიის ელინისტური კულტურული ფენიდან გამოვლენილ განამარხებულ ნიმუშებს, ეს უკანასკნელი მნიშვნელოვნად უფრო მრავალფეროვანია. აღნიშნულ ნიმუშებში გამოვლენილია მარცვლოვანი, პარკოსანი

და საზეთე კულტურები, მათი თანმყოფი სარეველები და რუდერალური ადგილებისთვის დამახასიათებელი მცენარეები. (იხ. ცხრილი N1; ტაბულა 2)

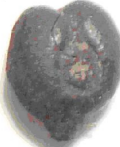

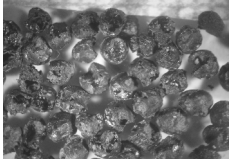

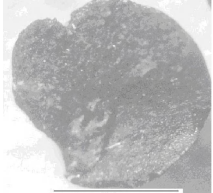
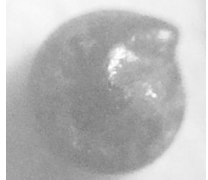
ც ხ რ ი ლ ი N 1

N	Volume	ნიმუში	მცენარის დანახშირბუმი ნაყოფი და თესლი	ძეგები
139	3,200	Nok 08/A soil sample burial (11) bag 2	Panium miliaceum 3. Setaria italica 2 Triticum aestivum fr, Triticum sp.	+
140	2,00	Nok 08/A (252) soil sample (11) bag3	Vitis fragm.1 Millet fragm.1	
141	4,800	Nok 08/A (252) burial soil sample (11) bag.4	Vitis sylvestris1 Setarie sp.1	
142	1,600	Nok 08/A (235) (2)]	Cereal fragm.	+
143	4,00	NOK 08/A (252) (11)	Vitis fragm. Cereal fragm.	
144	4,300	NOK 08/A cremation sample (4)bag 6 of	Setaria verticilata Lens culinaris Charcoal	
145	0,800	Nok 07 (195) 2 with poss. Human bone (196)	Triticum dicocum, Charcoal	+
146	5. 00	Nok 08 (240) (4) Cremation sample	Triticum aestivum Charcoal	+
147	3, 500	Nok 08 /A (240) soil sample Top of cremation	Vitis fragm Panium miliaceum	
148	3.500	Nok 08/A (252) (11) Grave fill sample	-----	+
149	4,900	Nok 08/A (235) (1)	Triticum aestivum +fragm Panium miliaceum, Vitis fragm	+
150	3,00	Nok 08/A 25/2000 11 252 Burial soil sample	Panicum miliaceum 3 Charcoal many	
151	4.00	Nok 08/A (252) (4)	Panicum miliaceum Cereal fragm.	+
152	4,550	NoK 08/A soil sample (11) burial bag 2	Vitis fragm	
153	3,500	Nok 08/AGrave Fill	Charcoal	+
154	4,400	Nok 08/A soil sample bag 3 (11)	Charcoal	
155	0.400	Nok 08/A	-----	
156	1,600	Nok 08/A	-----	+
126	3,00	Nok 08/A (240) (4) bag2 of 7 1207.08	Panicum miliaceum Setaria italica	
127	6,00	Nok 08/A (240) (4) bag3 Crem. sample 12 07		
128	6,00	Nok 08/A (240) (4) bag7 of 7 Crem. sample	Setaria italica	
129	0, 200	from vassel 23.07.08	-----	
130	8,00	(240) (4)Cremation sample bag 7 of 7 12.07.08		
131	3,00	(240 4 bay 2 of 7 12.07.08	Panicum miliaceum Loliu remotum	
132	3,00	(236)Grave fill ½		
133	3,00	(240)(4) Crem . sample Bag 1		
134	2,00	08/A 4 (240) crem sample Bag 3 of 7 12.07.08		+
135	3,00	(236) (5)Grave fill 2/2	Setaria italica	+
136	2,00	1 (189) Soil sample	Panicum miliaceum	
137	2.900	SK (247) wet siewed		
138	4,00	(4) (240) Cremation burial sample Bag 5 of		

ტაბულა 1

 <p>Vitis sylvestris</p>	 <p>Vitis sylvestris fragm.</p>	 <p>Triticum aestivum/compactum</p>
 <p>Triticum aestivum</p>	 <p>Triticum aestivum</p>	 <p>Panicum miliaceum</p>
		

ტაბულა 2

 <p>Vitis sylvestris</p>	 <p>Vitis sylvestris</p>	 <p>Vitis vinifera</p>
 <p>Triticum aestivum</p>	 <p>Triticum monococcum</p>	 <p>Triticum timofeevii</p>
 <p>Hordeum vulgare ssp. distichon</p>	 <p>Panicum miliaceum</p>	 <p>Linum bienne</p>
 <p>Lathyrus sativus</p>	 <p>Lens culinaris</p>	 <p>Chenopodium album</p>

საქართველოს სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებლების და ბრემფორდის

უნივერსიტეტის სტუდენტების საზაფხულო პრაქტიკა

ნოქალაქევის ქართულ-ინგლისური არქეოლოგიური ექსპედიციის ხელმძღვანელის პროფ. დ.ლომიტაშვილის თანხმობითა და ექსპედიციის ფინანსური მხარდაჭერით 2008 წლის ზაფხულში ნოქალაქევის ექსპედიციის პროექტის „2001-2010 ქართულ-ინგლისური სამართაშორისო არქეოლოგიური ექსპედიცია - <http://www.nokalakevi.org>“ (პროექტისა და ექსპედიციის ხელმძღვანელი: ისტ.ეცნ.დოქტ. დავით ლომიტაშვილი) ფარგლებში ქართველ და უცხოელ სტუდენტებისათვის კვლავ განხორციელდა საგანმანათლებლო პროექტები :

1. ტრენინგები საველე არქეოლოგიაში

ქვეპროექტის ხელმძღვანელი: პროფ.დ.ლომიტაშვილი, დოქტ. პ.ვეერილი
ასისტენტები : ნ.მურდული, კ.რასელი, ქ.გრანტი

გათხრები, ისევე როგორც წინა წლებში, სამეცნიერო კვლევა-ძიებასთან ერთად მოიცავდა სასწავლო კურსსაც, რომლის ფარგლებშიც საველე არქეოლოგიის 3 კვირიანი კურსი გაიარეს ქართველმა და ბრიტანელმა

სტრუდენტებმა, მათ ხელმძღვანელობას

უწევდნენ, როგორც ქართველი არქეოლოგები (პროფ. დ. ლომიტაშვილი, ნ.მურდულია), ისე ბრიტანელი სპეციალისტები (დოქტ. პ.ვეერილი, ქ.გრანტი, კ.რასელი).

2. ტრენინგები კერამიკული მონაპოვრის კამერალურ დამუშავებაში

ქვეპროექტის ხელმძღვანელი : დოქტორი ჯ.ტიმბი

ქართველ და უცხოელ სტუდენტებს საშუალება მიეცათ ექსპედიციაში მოწვეულ ბრიტანელ კერამიკოსთან დოქტ. ჯ.ტიმბისთან ერთად მონაწილეობა მიეღოთ კერამიკული მასალის კვლევა-ძიების საქმეში – კერამიკის აღწერილობა, ფოტოფიქსაცია, ჩახაზვა, მოცულობის დადგენა და სხვ.

3. ტრენინგები პრევენციულ კონსერვაციაში

მიმდინარე პროექტის ხელმძღვანელი : ისტ.მეცნ დოქტორი - ნინო ქებულაძე

ჩატარდა ტრენინგები პრევენციულ კონსერვაციაში. საქართველოს სხვადასხვა უმაღლეს სასწავლებლების და ბრედფორდის უნივერსიტეტის სტუდენტებს არქეოლოგიური

აღმოჩენების პირველად დახმარებაზე, შეფუთვისა

და კამერალურ დამუშავებაზე ჩატარდათ ლექციები და პრაქტიკული სამუშაოები. ქვე მოხდა მეთოდოლოგიური სახელმძღვანელოს : „არქეოლოგიური აღმოჩენების პირველადი დახმარება” - ქართული გამოცემის პრეზენტაცია.

4. ტრენინგები არქეოლოგიური კერამიკის გაწმენდა, რესტავრაცია-კონსერვაციაში

ქვეპროექტის ხელმძღვანელი : ისტ.მეცნ დოქტორი - ნ.ქებულაძე

ქართველ და უცხოელ სტუდენტებს ჩატარდათ ტრენინგები არქეოლოგიური კერამიკის გაწმენდასა და რესტავრაცია-კონსერვაციაში.

უფროსი რესტავრატორის ნ.ქებულაძის ხელმძღვანელობით ქართველმა და უცხოელმა

სტუდენტებმა მონაწილეობა მიიღეს ნოქალაქევის 2008 წლის გათხრების დროს აღმოჩენილი კერამიკული არტეფაქტების რესტავრაცია-კონსერვაციაში.

მათ მიერ იქნა შედგენილი საკონსერვაციო-სარესტავრაციო სამუშაოების წარმოების დოკუმენტაციის ნაწილი.

5. ტრენინგები პალეობოტანიკურ კვლევებში (მეთოდოლოგები და კვლევები)

ქვეპროექტის ხელმძღვანელი : მ.ბოკერია

ქართველ და ინგლისელ სტუდენტებს ჩაუტარდათ ტრენინგები პალეობოტანიკურ კვლევებში და საშუალება მიეცათ მონაწილეობა

მიერთ პალეობოტანიკური სინჯების რეცხვაში და მათ მიკროსკოპულ კვლევაში.

6. ტრენინგები ოსტეოლოგიურ კვლევებში

ქვეპროექტის ხელმძღვანელი : ბ.ნეილი

ექსპედიციის ბრიტანელი ოსტეოლოგის ბ.ნელის ხელმძღვანელობით

სტუდენტებმა პრაქტიკები გაიარეს სეზონის განმავლობაში

აღმოჩენილი ძვლოვანი მასალის

პრეპარაციასა და ოსტეოლოგიურ კვლევაში.

მისივე

უშუალო ინიციატივით საფუძველი ჩაეყარა ნოქალაქევის არქეოლოგიურ ბაზაზე თანამედროვე ცხოველების ოსტეოლოგიური მასალის კოლექციის შექმნას, რაც მომავალში სტუდენტებს არქეოზოოლოგიური მასალის იდენტიფიცირებაში გამოადგებათ.

7. ტრენინგები საქართველოს ისტორიასა და ეგრიის სამეფოს ისტორიაში წერილობითი წყაროების მიხედვით

ქვეპროექტის ხელმძღვანელები: ი.კოლვინი, ისტ.მეცნ. დოქტორი ბ.ლორთქიფანიძე

ექსპედიციის განმავლობაში სატრენინგო პროგრამების ფარგლებში, ქართულ-ინგლისური ექსპედიციის დირექტორის ბ-ნ ი.კოლვინის მიერ სტუდენტებს ჩაუტარდათ ტრენინგი ეგრიის სამეფოს ისტორიაზე ქართულ და უცხოური წერილობითი წყაროების მიხედვით.

ექსპედიციის ხელმძღვანელის მოადგილემ ბ.ლორთქიფანიძემ სტუდენტებს წაუკითხა ლექციები საქართველოს ისტორიის შესახებ.

ა. ტრენინგები გეოსაინფორმაციო სისტემებში და ფოტოფიქსაციაში
ქვეპროექტის ხელმძღვანელი: ი.ყენია

მთელი ექსპედიციის განმავლობაში სტუდენტებს უტარდებოდათ ტრენინგები გეოსაინფორმაციო სისტემების გამოყენებაში.

პარალელურად მიმდინარეობდა ტრენინგები ძეგლისა და მასალის ფოტოფიქსაციაში.

ბ. ტრენინგები ეთნოგრაფიაში მულტიმედიატექნიკის კვლევებზე
ქვეპროექტის ხელმძღვანელი : რ.კასიდი

ივ.ჯავახიშვილის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა

ფაკულტეტის ორ სტუდენტს, ორი კვირის განმავლობაში რ. ხელმძღვანელობით ჩაუტარდათ ტრენინგები ეთნოგრაფიაში მულტიმედიატექნიკის კვლევებზე და

საველე-ეთნოგრაფიული პრაქტიკა სენაკისა და მარტვილის რაიონებში.

კებლზე ჩატარებული გაწმენდითი სამუშაოები

ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის 2008 წლის სეზონის ბოლოს ექსპედიციის ხელმძღვანელის თაოსნობით ქართველი სტუდენტებისა და ვოლუნტარების მიერ ჩატარდა ძაგლის გაწმენდითი სამუშაოები :

1. მოხდა XXს-ის 90-იან წლებში D8 კვადრატში გათხრების დროს აღმოჩენილი ნაქალაქარის შიდა პერიმეტრზე გამავალი კედლების პრეპარირება.

კედელი წლების განმავლობაში მიწის ფენითა და ბალახით იყო დაფარული

2. მოხდა ნაქალაქარის IV-Vსს-ის გვირაბის კედლებზე უცნობი საღებავებით შესრულებული „XXIIს-ის ლაპიდალური წარწერებისაგან“ ნაწილობრივ განთავისუფლება.

ANGLO-GEORGIAN EXPEDITION TO NOKALAKEVI:

Interim report on excavations in July 2008

Kathryn Grant MSc AIFA and Dr Paul Everill BA MA PhD AIFA

With contributions by Ian Colvin, Benjamin Neil, Dr Jane Timby

February 2009

www.nokalakevi.org

CONTENTS

1.0 Introduction

- 1.1 Site Background
- 1.2 2008 Field Season

2.0 Archaeological Background

- 2.1 A Brief History of Excavations at Nokalakevi
- 2.2 Summary of Recent Results for Trench A
- 2.3 Aims and Objectives for NOK08

3.0 Archaeological Methodology

- 3.1 Excavation Methodology
- 3.2 Training

4.0 Excavation Results

- 4.1 Summary
- 4.2 The Cultural Layers and Deposits
- 4.3 Walls and Structures
- 4.4 The Burials
- 4.5 Other Finds

5.0 Discussion and Conclusion

- 5.1 General Discussion of Results
- 5.2 Proposed Aims and Objectives for 2009

Bibliography

Acknowledgements

Tables

Table 1: Quantification of site archive for NOK 08/A

Table 2: Recorded contexts from NOK 08/A

Figures

Figure 1: Trench Location Plan

Figure 2: End of Season Trench Plan

1.0 INTRODUCTION

- 1.0.1 This document is an interim report of the results of the excavation undertaken at Nokalakevi in the 2008 season. A comprehensive report covering all the work undertaken since 2001 will be produced in the near future.
- 1.0.2 The fieldwork was undertaken in accordance with Georgian state legislation regarding excavation within ancient monuments and the relevant permissions were sought from and granted by the Georgian Ministry of Culture.
- 1.0.3 All aspects of the fieldwork complied with the Standards and Guidance, and Codes of Conduct of the UK 'Institute for Archaeologists'.

1.1 Site Background and Location

- 1.1.1 Nokalakevi (which translates roughly as 'ruins where once a town was') is located in the west of Georgia in the province of Samegrelo, 15.5km north of Senaki. It sits in a loop of the River Tekhuri at the edge of the Colchian plain with hills on its northern and western perimeters (Figure 1). The site consists of an upper citadel atop a high hill and a lower town on the river terrace below, linked by strongly fortified walls.
- 1.1.2 Since the turn of the millennium, AGEN has focused on two areas within the walls (Figure 1). Trench A lies adjacent to the eastern fortification wall of the lower town, just north of the east gate. Work has been ongoing in this trench since 2001 and it was expanded to its current size (10m east-west by 13m north-south) in 2004. Work to bring all parts of Trench A back into phase was completed in 2006 and we have now reached some rich cultural layers in which lie the foundations of multi-phased Hellenistic walls. Trench B, located some 60m to the west of Trench A, was opened in 2002 and measures 7.5m east-west by 20m north-south. Excavation in Trench B was suspended following the 2005 field season to allow efforts to be concentrated on Trench A.

1.2 2008 Field Season

- 1.2.1 The staff and volunteers arrived in Nokalakevi on Saturday 7th July 2008. Work began on Monday 9th July with the reopening of Trench A for the season's excavation. Protective layers of plastic and backfill from the end of the 2007 season were removed from the base of the trench. Excavation took place between Monday 9th July and Monday 28th July 2008.
- 1.2.2 The expedition staff, led by Professor Dr David Lomitashvili (head of the expedition) and Ian Colvin, consisted of twelve specialists in total. The Georgian staff was composed of Dr Besik Lortkipanidze (historian), Dr Nino

Kebuladze (senior finds conservator), Dr Maka Bokeria (palaeobotanist), Niko Murgulia (site supervisor), Natia Dzigua (finds conservator) and Vaniko Kenia (GIS). The British team consisted of Dr Paul Everill and Ben Neil (co-directors of AGEN), Kathryn Grant and Chris Russel (site supervisors), Dr Jane Timby (pottery specialist) and Dr Rebecca Cassidy (ethnographer).

- 1.2.3 Other Georgian participants were: Ano Tvaradze, Salome Jamburia, Nino Chkhartishvili, Shorena Khetsuriani, Giorgi Lomitashvili, Misho Darjania, Elene Kenia, Dato Sharashidze, Ani Meunargia, Giorgi Meurmashvili, Giorgi Avtandilashvili, Lali Tsomaia.
- 1.2.4 Our British volunteers were: Holly Brown (Bradford University), Carol Colvin, Lydia Critchley (Bradford University), David Crowther (Bradford University), Joshua Horrocks (Bradford University), Luke Kane (Bradford University), Nicole Leckey (Bradford University), Harry Robson (Bradford University), Nikki Snape (Bradford University), and James Tuohy (Bradford University).
- 1.2.5 International participants were: Tomek Borowski (Durham University), Jonathan Croese (Leiden University), and Belinda van Roeden (Leiden University).
- 1.2.6 Thanks are due to them all for their enthusiasm, dedication and professionalism.

Figure 1: Plan of Nokalakevi showing location of Trench A by the East Gate (drawn by P Everill)

2.0 ARCHAEOLOGICAL BACKGROUND

2.1 A Brief History of Excavations at Nokalakevi

2.1.1 For a fuller discussion of the history of Nokalakevi and the study of Nokalakevi please see Armour and Colvin (2004).

2.1.2 Modern study of Nokalakevi can be traced back to 1833 when the Swiss philologist Frédéric Dubois Du Monpéreux proposed the site as Aia, the capital of Homeric Colchis in the Argonautic myths, and Archaeopolis, the capital of late antique Lazika mentioned by the *Novels* of the Emperor Justinian, and by Byzantine historians and chroniclers.

2.1.3 The joint German-Georgian expedition led by Dr Alfons M. Schneider of the German Archaeological Institute in Istanbul attempted the first Archaeological excavations at the site in the winter of 1930-31. Schneider's results were published in the German periodical *Forschungen und Fortschritte* in September 1931 and confirmed the identification of the site with Archaeopolis.

2.1.4 In 1973 the S. Janashia Museum of History established a large and well-equipped expedition to excavate and conserve the historical monument at Nokalakevi. This continued until the end of the Soviet Union in 1991 when political upheavals led to considerable disruption and the end of large scale works at Nokalakevi. Three volumes of results were published edited by P. Zakaraia (1981, 1989, & 1993).

2.1.5 The current excavations at the site began in 2001 with the establishment of the joint Anglo-Georgian expedition to Nokalakevi.

2.2 Summary of Recent Results for Trench A

2.2.1 A comprehensive account of past seasons excavation results was provided in previous reports (Armour and Colvin 2004, Everill and Ginns 2005, Neil 2006, Everill 2007). The following summarised points are pertinent to this year's results:

- In 2006 a line of stones (context 187) was exposed towards the centre of the trench, which was thought to be part of a building/structure.
- After this area was fully revealed and investigated in 2007, subsequent lines of walls were exposed, confirming that these archaeological remains represented a complex sequence of Hellenistic structures.
- Further excavation of the area in 2007 made it possible to formulate ideas about the types of structure and the building materials used. The walls appear to have been constructed on top of a foundation of large

limestone blocks, which was perhaps laid onto the ground surface as there is no evidence for a foundation cut. These blocks were overlain by a horizontal wooden sill consisting of one or more beams, into which were fixed upright posts measuring c.100mm in diameter. Evidence for these posts was recovered as charcoal both in Trench A and within a comparable structure in nearby Trench B in 2005. Impressions of wattle within pieces of burnt daub in both trenches give further, clear indications that these walls were predominantly of a clay and timber construction.

- No archaeological evidence for roofing material was found in these Hellenistic period contexts, (contrary to the great number of tiles excavated from the later Roman contexts) however buildings of a wattle and daub/ clay and timber construction are likely to have been thatched so this is not surprising.
- First exposed in 2003 and more thoroughly in 2006 and 2007, a line of unbonded limestone boulders (context 187) was uncovered measuring approximately 6m from east to west with a return to the north (at the western end) that extends for 1m. At the northern end of this return a large tapered post-pit [219] was revealed and directly east of this a further post-pit [224] was also uncovered. It seems likely that [219] once held a door post for the entrance to the building. These separate contexts were recorded together as parts of Structure 1.
- Structure 2 was made up of a line of unbonded limestone boulders (context 212) on an east-west alignment (4.5m long) with a return at the western end extending for 1m to the south. The east-west element of this structure is almost parallel to the east-west section of Structure 1.
- The earliest structure thus far (Structure 3) is a roughly square structure consisting of a line of unbonded limestone boulders. It was approximately 2.5m square, with the suggestion that there may have been an entrance at the northwest corner. It lay underneath Structure 2, and about half a metre south of Structure 1 on the same orientation as the other buildings. Structure 3 was sealed by a substantial deposit of burnt material (216) – predominantly daub.
- This burnt deposit (216) was excavated in 2007 and has provided a valuable insight into life during the Hellenistic period at Nokalakevi-Tsikhegoji. The sieving and flotation of soil samples in that year produced a wide range of carbonised seeds, including wild and domesticated grape (*vitis vinifera*, *vitis sylvestris*), wheat (*triticum sp.*), pea (*pisum sativum*), rowan (*sorbus sp.*) and black walnut (*juglans*

- A total of eight burials were excavated in 2007, of which two infants and one neonate were placed within amphorae . A fourth such burial – an individual in early childhood within a *dergi* – was found and excavated in 2006. In 2007 a flexed female adult was among the eight inhumations excavated. It had been placed in an east-west grave cut and was adorned with an array of jewellery items (two copper bracelets, at least one and possibly two earrings two bead necklaces, a pin, a coin and a folded lead seal). Two pottery vessels had also been placed as grave goods next to the skull. It was very similar to a flexed burial excavated in Trench A in 2003. These well-furnished burials, plus those within the amphorae and the cremated remains excavated, appear to be part of the Hellenistic period necropolis identified by earlier excavations that extends east of the late Roman fortifications.

2.3 Aims and Objectives for NOK 08

2.3.1 The broad aims and objectives for the 2008 field season, based on previous work in Trench A, were outlined as follows:

- To further expose the walls through systematic application of single context recording and excavation of deposits in order to ascertain the relative phasing and layout of the structures uncovered in previous seasons.
- To determine the existence and type of any further burials belonging to the Hellenistic period.
- To characterise the relationship between the structures and the burials, i.e. do the buildings relate to a phase of occupation immediately preceding the Hellenistic necropolis, or vice versa? If they are broadly contemporary, do the buildings represent funerary monuments and buildings?

3.0 ARCHAEOLOGICAL METHODOLOGY

3.1 Excavation Methodology

- 3.1.1 During this season excavation continued in Trench A. Hand-excavation was carried out using picks, shovels and trowels in order to reduce the level of the trench, define new layers and uncover archaeological features. All removed soil was scanned for the presence of any stray, unstratified artefacts which were recovered and bagged for dating and analysis.
- 3.1.2 Workmen were employed by the expedition to carry out maintenance and conservation work in Trench B.
- 3.1.3 A digital photographic record was maintained throughout the excavation of the trench, features and finds.
- 3.1.4 Levels of deposits, layers, features and small finds were taken throughout the excavation. In addition, levels were taken across the trench for contour information at the end of the season.
- 3.1.5 Individual features and graves were planned at 1:10 and the trench itself was planned at 1:20.
- 3.1.6 Since thorough drawings of the trench sections were produced in the 2007 season for Trench A, it was not deemed necessary to re-draw these again this season. It will be useful to make amendments and to add on any newly defined layers to these illustrations next season to ensure stratigraphic continuity.
- 3.1.7 The buildings uncovered in 2007 were given Structure numbers so that the various elements of each building could be grouped within our recording system. See section 2.0 for a breakdown of these structures.
- 3.1.8 At the end of the season the trench was re-covered using plastic sheeting as a protective measure between excavation seasons.

3.1.9

Number of Contexts	24 (including three un-excavated contexts)
Plan and section drawings	9
Bulk Soil Samples	12
Digital Photographs	1266
Small finds	11

Table 1: Quantification of site archive for NOK 08/A

3.2 Training

3.2.1 A formal proactive training programme was conceived and implemented in 2007. Details can be found in the relevant interim report (Everill 2007).

4.0 EXCAVATION RESULTS

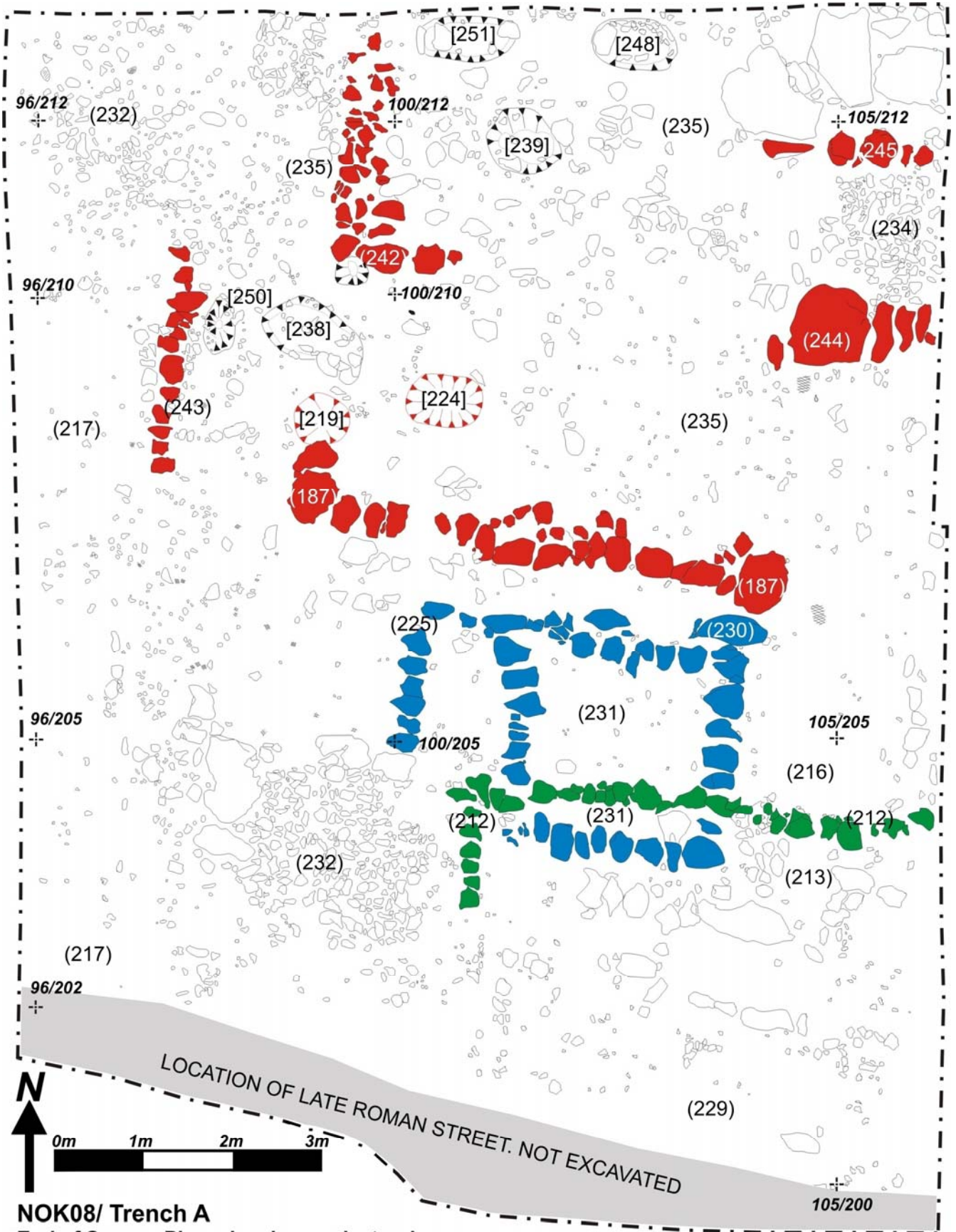
4.1 Summary

4.1.1 The results of this season's fieldwork have been presented below. Twenty-four context numbers were taken out this year, although the last three (254-256) represent contexts for a grave which was revealed at the end of this season, but has not yet been excavated (this will be excavated in the 2009 season). The table below presents a summary of these contexts which have been described in more detail in 4.2.

4.1.2

Context	Type	Description	Dimensions	Max. Depth/ Thick.	Max. Height/ Level
233	-	Cleaning Layer for unstratified finds	-	-	
234	Layer	Stony/rubble layer in NE corner	-	-	-3.47
235	Layer	Grey-brown clay silt N of Structure 1	-	-	
236	Fill	Inhumation fill within [238]	1.2m x 0.7m	300mm	-3.48
237	Skeleton	Skeleton in [238]	-	-	-3.57
238	Cut	Grave cut	1.2m x 0.7m	300mm	-3.48
239	Cut	Cremation burial cut	0.2m x 0.1m		-3.21
240	Fill	Cremation fill within [239]			
241	Skeleton	Skeleton in [239]	-	-	
242	Masonry	L-shaped section of wall – N of [219] – Structure 1?	1.5m x 0.75m (N-S) 1.0m x 0.4m (E-W)	-	
243	Masonry	N-S line of stones – W of (187) – Structure 1?	2.0m x 0.4m	-	
244	Masonry	E-W line of large stones – S of (234) – Structure 1?	2.0m x 0.5m	-	
245	Masonry	E-W line of large stones – N of (234)	1.9m x 0.35m	-	
246	Fill	Cremation fill within [248]	0.7m x 0.4m	150mm	-3.29
247	Skeleton	Skeleton in [248]	-	-	-3.31
248	Cut	Cremation burial cut	0.7m x 0.4m	150mm	-3.29
249	Fill	Single fill of [250]	0.55m x 0.4m	200mm	-3.59
250	Cut	Cut for small pit	0.55m x 0.4m	200mm	-3.59
251	Cut	Grave Cut	1.0m x 0.14m	150mm	-3.34
252	Fill	Inhumation fill within [251]	1.0m x 0.14m	150mm	-3.34
253	Skeleton	Skeleton in [251]	-	-	-
254	Fill	Grave fill within [256]	As yet unexcavated	-	-
255	Skeleton	Skeleton in [256]	As yet unexcavated	-	-
256	Cut	Grave cut	As yet unexcavated	-	-

Table 2: Recorded contexts from NOK 08/A

NOK08/ Trench A

End of Season Plan, showing conjectural

Hellenistic Structures in red (Structure 1), green (Structure 2) and blue (Structure 3).

Drawn by Dr P Everill, from site plans. Feb 09. *Anglo-Georgian Expedition to Nokalakevi*

Figure 2: Trench plan showing contexts and structures referred to in the text

4.2 The Cultural Layers and Deposits (see Figure 2 for locations)

- 4.2.1 (233) was a context taken at the beginning of the season for the purpose of unstratified finds from initial cleaning of the trench. It was necessary to use this number to identify the finds uncovered during the cleaning process in case of any residual/intrusive finds within the trench since it had been open for a year and partially backfilled to secure the plastic.
- 4.2.2 (234) was a rubbly layer located north of Structure 1 and between walls (244) and (245) comprising very frequent angular and sub-angular limestone with mid-dark grey-brown fine clay-silt within the voids. This context seemed discreet and may represent the foundation layer for a path, yard or floor surface. A few animal bones as well as a large piece of pot with rim and handle were uncovered within this deposit. No daub is present within this context which clearly distinguishes it from the overlying layer (235).
- 4.2.3 (235) consisted of mid-dark grey-brown fine, but firmly compacted clay-silt containing occasional small angular limestone inclusions, rare river stone fragments, occasional charcoal (flecks and patchy areas), frequent fired clay/daub, abundant potsherds, occasional animal bone fragments, very rare flint and rare pieces of slag. This deposit forms a layer located north of Structure 1. Two samples (<1> and <2>) were taken from this layer to assess its environmental potential. Finds (as listed above) were collected for analysis and dating. It is worth bearing in mind that this deposit may be equivalent to context (211) taken out in 2007.

4.3 Walls and Structures (see Figure 2 for locations)

- 4.3.1 (242) comprises a new section of wall which was revealed for the first time this year. This wall consists of sub-angular limestone boulders (averaging 160x200x50mm) arranged in an L-shape with the longer arm on an east-west alignment and the shorter arm on a north-south alignment. The stones were unbonded and were naturally weathered with no obvious tool marks or signs of dressing. The wall segment is located north of 187.
- 4.3.2 (243) was a small linear wall orientated north-south consisting of unbonded, angular limestone blocks (averaging 190x250x70mm). One larger block was present at the northern end (230x470x50mm). This wall segment has no returning arms and may therefore constitute a screen. Further excavation of the area directly north of (243) has the potential to reveal a continuation of the wall.
- 4.3.3 (244) is a probable east-west wall comprising of seven unbonded limestone blocks (averaging 400x100x70mm) which extended for approximately 1.5m. The stones were natural and undressed. It was located to the south of (234). One very large limestone block (560x750x330mm) was located at the western

end of this wall. At present, there is no clear sign of this wall continuing in a westerly direction, but further excavation may provide evidence of this. The eastern extent of this wall disappears under the baulk/steps.

- 4.3.4 (245) also consisted of seven unbonded limestone blocks, extending for 1.5m on an east-west alignment. As is the case with (244) the eastern end of this wall runs into the eastern baulk/steps and the western extent is untraceable beyond 2m. It was located immediately to the north of (234) and may have formed a pair with wall (244).

4.4 The Burials (see Figure 2 for locations)

- 4.4.1 What follows is a summary. For full details of the burials including figures please see Benjamin Neil's separate 2008 Osteological Assessment for trench A.
- 4.4.2 Cut [238] (containing skeleton (237)) was aligned east-west just north of posthole [219]. It had an elongated oval shape with moderately sloping sides, an irregularly flat base and a fairly shallow profile. Skeleton (237) was in early childhood, (around 4 years old +/- 12 months) positioned with the head at the west end and the feet in the east. The skeletal elements were highly fragmented, friable and rearranged from their natural anatomical position with no obvious indication for the disturbance. Fragmentation of the bone is likely due to the impact pressure from activity and wall collapse events over the area. The majority of the skeleton was represented apart from the hands and feet, which were completely missing. The bones were collected for more detailed osteological assessment that can be read in the 2008 osteology report.

(236) was the grave fill surrounding the skeleton. This deposit comprised mid-dark grey-brown fine, but lightly compacted clay-silt with occasional small rounded and angular stones (20-40mm), occasional charcoal flecks, small rounded flecks of daub, frequent potsherds, occasional animal bone and two large pieces of metamorphic rock/quartz (50mm). Indications of a funerary structure closely surround the inhumation especially to the south-east, comprising a single course of un-mortared, unshaped river-stone and angular limestone blocks of around 15-30cm diameter. A sample of this deposit (<5>) was taken from underneath the skeleton to assess any environmental potential and to look for any small finds (e.g. beads).

- 4.4.3 Cut [239] was an oval shaped, east-west orientated pit, located centrally within the northern part of the trench. The cremation of an adult male (241) occurred throughout the fill (241), which consisted of blackish crumbly silt-clay with rare stones (50-100mm) and occasional potsherds, The fill was collected as a 100% sample (<3> and <4>) in order to recover all the bone and any

associated artefacts. Fragments of a possible copper bracelet were also recovered from within this burial.

- 4.4.4 Cut [248], was an oval cut lying close to the northern bulk of the trench; this feature was not clear and was mostly defined by a series of stones (limestone) surrounding the burial and a capping roof tile on the eastern side of the grave. A mid to dark loose brown-grey silty-clay grave fill (246) was uncovered from around the skeleton. A glass bead (small find 6) was found within the fill. A 100% bulk sample <7> was taken of the fill, which awaits processing. As a result, no osteological data is available for this individual.
- 4.4.5 Cut [251] was an inhumation grave located along the northern baulk (west of [248]) with a river stone capping the grave and a stone at the western end of the grave (by the feet). Skeleton (253) was in early childhood (around 5 years old +/- 16 months) and buried in a flexed position with the head at the east and the feet at the west. A copper bracelet (small find 10) was found around the left ankle, two copper earrings (small find 11) and a turquoise and blue beaded necklace (small find 9) were collected from around the skull. Four bags were taken as a sample <11> of the grave fill. A broken pot vessel was found at the foot of the grave.

4.5 Other Features

- 4.5.1 A small pit with a shallow, oval cut [250] was revealed directly adjacent to wall (243) (to the south). This pit contained a loose, mid to dark grey-brown clayey-silt fill (249) with potsherds and fragments of animal bone.

5.0 DISCUSSION

5.1 General Discussion of Results

- 5.1.1 Excavation in Trench A over the last few years has made it possible to formulate ideas as to the nature of the Hellenistic period structures and their building materials. As there is still no evidence of tile of this date within Trench A, with the exception of a single whole roof tile, which appeared to cover cremation burial [248], it is unlikely that this was utilised as a roofing material. This supports the theory that the Hellenistic buildings in this area were of a clay and timber construction and probably had a more lightweight roof, perhaps of thatch.
- 5.1.2 Further excavation is required to better understand the function of the structures. The segments of wall uncovered for the first time in 2008 are interesting as they raise new, unanswered questions. It is worth considering the possibility that walls (244) and (245) form one large east-west wall/structure with two faces (244 as the south-facing and 245 as the north-facing), and a rubble core (234). It is more likely, however, that context 234 represents a surface between the two walls, perhaps even part of the eastern entrance to the building referred to as Structure One.
- 5.1.3 The 2008 training programme was successful in that it met the aims and objectives set out in the 2007 Interim Excavation Report (Everill 2007). Assigning individual students to mentoring staff members was particularly beneficial to both the staff and students, because it provided a more personal approach to training and meant that the needs of each student were discussed on a one-to-one level.

5.2 Proposed Aims and Objectives for 2009

- 5.2.1 Having exposed and recorded the structures in 2007 and 2008, the 2009 season will be largely concerned with removing the remains of those foundations to expose earlier cultural layers. Section drawings of the Trench edges, last drawn in 2007 will be updated.
- 5.2.2 The small area of Byzantine/ Medieval cemetery at the south of Trench B will be fully excavated so that it can be backfilled in order to conserve the wall there. This will also provide an opportunity to examine some of the earliest surviving deposits from Nokalakevi, and provide a direct comparison with deposits from a nearby trench excavated in the late 1990s by Professor Lomitashvili.
- 5.2.3 A Differential GPS survey of the lower town, the citadel, the fortifications and their immediate vicinity will be undertaken where conditions allow. This will compliment the Total Station Survey of the lower town undertaken in 2005.

- 5.2.4 AGEN will assist Professor Lomitashvili wherever possible in the development of a Mingrelian regional archaeological strategy, and particularly in the development of a regional 'Sites and Monuments Record' (SMR) or 'Historic Environment Record' (HER).
- 5.2.5 As was identified in 2005 (Everill 2005) there is scope for recording isolated finds of archaeological material produced through local agricultural and other activity in an SMR/ HER.
- 5.2.6 AGEN will continue to support ethnographic study in the region.
- 5.2.7 AGEN will continue its engagement with the local community, through language teaching and communicating the results of our work to the local community.

REFERENCES

- Armour, N. and Colvin, I. 2004. Nokalakevi Expedition Interim Report 2001-2003 Seasons. Unpublished AGEN report.
- Dubois du Monpéreux, F. 1839. *Voyages autour du Caucase* (Paris).
- Everill, P. and Ginns, A. 2005. *Anglo-Georgian Expedition to Nokalakevi: Trench A 2004*. Unpublished AGEN report.
- Everill, P. 2005. *Research Proposal for a Post-Doctoral 'Community Archaeology' Research Project in Nokalakevi, Mingrelia, Georgia*. Unpublished AGEN document.
- Everill, P. 2007. *NOK 07/A Interim Excavation Report*. Unpublished AGEN report.
- Neil, B. 2006. *Area A Field Report*. Unpublished AGEN report.
- Neil, B. 2007 *Area A Osteology Report*. Unpublished AGEN report.
- Schneider, A. M. 1931 'Archaeopolis (Nokalakewi)' in *Forschungen und Fortschritte* 7 Jahrg. Nr 27 p. 354-5.
- Zakaraia, P.P. (ed.), 1981. *Nokalakevi-Archaeopolis* vol. I (Tbilisi).
- Zakaraia, P. (ed.), 1987. *Nokalakevi-Archaeopolis* vol. II (Tbilisi).
- Zakaraia, P. (ed.), 1993. *Nokalakevi-Archaeopolis* vol. III (Tbilisi).

ACKNOWLEDGEMENTS

The expedition has received financial support over the years from FaRiG, Oxford's Marjory-Wardrop and Craven funds, the British Academy's Black Sea Initiative, the British Institute of Archaeology in Ankara and Worcester College, Oxford. Their generosity has made the expedition possible.

Support has also been forthcoming from a great many individuals, foremost among them our many volunteers. We owe particular gratitude to the following individuals and institutions: Bradford University Archaeology Department, Professor David Braund (Exeter University), Cambridge University Archaeology Department, the Cambridge Archaeology Unit, David Connolly (BAJR.com), Enrico Kokaia (Director of the Nokalakevi Museum) and his staff, MoLAS, RESCUE, Southampton University Archaeology Department, Professor Michael Vickers (Oxford University).

Lastly, our greatest debt is to our Georgian colleagues, and the government and residents of Nokalakevi and Senaki, whose friendship and hospitality have been overwhelming.

SITE: NOKALAKEVI, GEORGIA 2008

INTERIM REPORT ON THE POTTERY FROM THE 2008 SEASON

By Jane Timby

Introduction

The following interim report summarises the ceramic work undertaken in the field for 10 days in July 2008. In total the 2008 season recovered in the region of 5980 sherds weighing 90.983 kg. The entire assemblage was rapidly scanned, sorted and recorded in tandem with the excavation and a selection of featured sherds drawn (Figs 1-3). The work built on the fabric and recording system established in 2007.

The pottery work carried out to date is very much a rapid learning exercise and may be subject to modification as more material is studied. Part of the work involved teaching both Georgian and British students basic ceramic processing and recording along with pottery drawing.

Methodology

The assemblage was studied stratigraphically as work proceeded starting with the uppermost layers, which also comprised the largest group of material. The pottery from each recorded context was sorted into fabric groups based on the nature of the constituents of the clays taking into account the types of inclusions, their size and frequency. Fabric codes are used to designate different fabrics. An alpha-numeric system has been used where letters have been used to indicate the major inclusion(s) present followed by a unique Arabic number, thus LI = limestone; CA = calcite; SA = sand; PY = pyroxene and associated inclusions; FL = flint, FE = iron oxides; MU = mudstone / argillaceous inclusions; GR = mixed grit and G = grog. A common name is sometimes used to define certain fabrics, for example Sinopean mortaria, Colchian amphorae etc. Attributes relevant to the definition of a fabric include colour, firing, hardness, feel and texture and inclusions. In addition to their identification the inclusions are defined by their frequency, shape and size. Frequency is defined by rare (less than 3%), sparse (5-7%), moderate (10-15%), common (20-25%), very common (30-40%) and abundant (40-50%). Size ranges commonly used are very fine (up to 0.1 mm); fine (0.1-0.25 mm), medium (0.25-0.5 mm), coarse (0.5-1.0 mm) and very coarse (larger than 1.00 mm). Once sorted into fabric groups and assigned a code, the sherds from each context were counted and weighed and the details filled in on a pottery-recording sheet. Rim sherds were separated out and measured for diameter and the percentage of rim present (estimated vessel equivalent (EVE)) using a chart. The rims were coded to form, for example, jar/ cooking pot, pithos with sub-division for details of shape. This area of work requires modification and updating as a greater understanding the repertoire of vessels is gained particularly when dealing with small fragments. A range of the defined types were drawn along with other diagnostic pieces such as handles, bases, and spouts.

The data from the pottery recording sheets was entered into an MS Excel spreadsheet. A quantified summary of this can be found in Table 1.

Fabrics and forms

Full description of the fabrics is in preparation. Table 1 summarises the fabrics identified during the 2008 season. Most of the coarse wares encountered in 2007 continued to feature in the lower levels along with a small number of new fabrics. Imported fine wares continue to be extremely rare and no further examples of the types defined in 2007 were found and only one new type was listed for 2008. Slight variations in the amphorae were evident with a few new fabrics and an absence of some of the types defined in 2007. As with the 2007 assemblage featured pieces were extremely rare precluding clear definition of forms.

The single new fine ware sherd encountered in 2008 is a basesherd from a closed form with a poorly applied brown slip (Fig. 3.75). This is probably a Black Sea copy of an imported Greek ware and typical of the 2nd-1st century BC (D. Lomitashvili pers. comm.). The sherd came from layer 235.

In 2008 amphorae accounted for 2.5% by sherd count of the assemblage, very similar to the proportions found in 2007. Colchian amphorae with a black sand fabric was the commonest recorded. The production of Colchian amphora dates from around the mid 4th century BC through to the 1st century AD (Tssetskhladze and Vnukov 1992, 360). No further complete burial amphorae were recovered in 2008. The typology of the examples found in 2007 correspond to variant B in the provisional typology proposed by Tssetskhladze and Vnukov dating from the end of the 3rd to the end of the 1st century. In particular the rims forms resemble those from the Chaika city-site, NW Crimea, dated to the 2nd-1st centuries BC (ibid fig 8.2; fig 9.1). Another feature illustrated by the Nokolakevi examples is a slightly swollen neck, also thought to be a development in the 2nd-1st centuries BC (op. cit, 368).

Of the remaining amphora there were appreciably less ridged 'late Roman' types but the presence of four possible sherds suggests some contamination. Many of the remaining sherds, although unfeatured, are probably from Hellenistic imported Aegean forms, perhaps for example, Rhodian, Chian, Lesbian, Parian or Thasian.

As with the 2007 assemblage coarse wares dominate, in particular the mainly oxidised light-mid orange, or pale brown, limestone-tempered fabric LI1 which account for 44.4% of the assemblage by count. This is followed by a slightly darker coloured, limestone-tempered ware (LI3) at 24.2% and a mixed grit fabric (GR2) at 13.2% which mainly features as pithoi. New fabrics recorded for the first time, albeit in small quantities, include a flint-tempered ware, two grog-tempered fabrics, two iron-rich fabrics and a ware with argillaceous (?mudstone) inclusions. In addition three new mixed grit variants, and three new sandy fabrics were defined.

In addition to a similar range of vessel types to those defined in 2007, mainly jars, pithoi, handled jugs, flasks and lamps a few new types were noted. The introduction of a new technological feature was observed with a number of rims, mainly from pithoi or similar large vessels (Fig. 1.12-13), where the rim has been folded over creating a small void similar to that seen on glass vessels. Other new forms include pedestalled goblets (Figs 1.30-31; 2.37) and feet from tripod vessels (Figs 1.29; 2.38; 3.70). A single example of an unusual double loop handle was found (Fig. 1.32) and a specialised vessel of some type with an internal ledge (Fig. 1.21). Fragments of a perforated plate, perhaps from a colander were also recovered (Fig.

3.82). At least three pipe-handles were found (Figs 1.14; 2.64-65) which are characteristic of the 7th to 5th century (D. Lomitashvili pers. comm.). Many of these fragments may be residual from earlier horizons but they may also intimate a change in the chronology. A single small sherd with stamped concentric ring decoration (Fig. 3.71) is clearly redeposited, this style being more typical of the 7th-8th century BC (D. Lomitashvili pers.comm.).

The 2008 pottery in relation to the site

Most of the pottery analysed in 2008 was recovered from various layers within the cemetery area. In addition three vessels were recovered more or less intact two of which were associated with burials (Fig. 3.84-5) and one from layer (235) which must be disturbed from a burial (Fig. 3.74). Vessels typologically similar to the handled flask (Fig. 3. 84) and handled mug (Fig.3.85) from the cemetery at Pichvnari, but in finer fabrics, are dated to the early 3rd century BC (M. Vickers pers. comm.). The isolated handled jug with its pinched spout may be a local imitation of a Greek oinochoe. Similar vessels at Pichvnari are dated to the mid 5th century BC (M. Vickers pers. comm.)

The largest assemblage came from layer 217/211/213 continuing on from the 2007 season. This horizon yielded some 2398 sherds weighing 39.2 kg, 40% of the total recovered assemblage. The sherds preservation was moderately good with an average sherd weight of 16.3 g. Two fabric groups dominate; limestone-tempered fabric LI1 which accounts for 44.2% and the gritty ware group which makes up a further 22.4%.

A further significantly large group of material was recovered from layer 235 stratigraphically below 211 with 2413 sherds weighing 33.3 kg. The sherds are slightly more fragmented with an average sherd weight of 13.8 g. At least two possibly intrusive sherds are present, the brown-slipped fineware (FW4) and a sherd of probable later Roman amphora. On the other hand the deposit produced several of the new fabrics along with vessels typologically of 5th-4th century date.

The remaining individual assemblages are much smaller. Rubble layer 232 yielded 104 sherds with an overall average sherd size of 19.2 g suggesting slightly better preservation. This contrasts with material collected from the putative yard surface 229 which had an average sherd size of 13.3 g.

A number of sherd joins were observed between several different contexts perhaps indicative of the disturbed nature of these deposits which were repeatedly recycled for the digging of graves and other features. Another explanation might be that the soils creating these horizons have been brought in from another common source. Most of the pottery recovered is presumably dumped, accumulated material from the adjacent settlement. In particular sherd links were made between layer 217 and grave fill 236, between layers 234 and 235, 236 and 235 and between layers 234 and 231.

Comparison of 2007 and 2008 assemblages

One of the main purposes of quantifying pottery assemblages is to define trends which may be linked to chronology. This data has to be accrued over many years from different sites in order

for clear patterns to emerge which can be tied down to chronological points. The data from Nokolakevi is still in its infancy but already there are small changes apparent when the data from 2007 is compared with 2008 (Table 2), which may be reinforced or refuted with further work. It can be observed that the proportion of gritty fabrics has increased from 10.2% to 20.1% by sherd count. As noted above some new fabrics have appeared (flint, grog and ferruginous). The limestone with pyroxene inclusions (LIPY) has decreased as a group as has the limestone-tempered group. Within the limestone group fabric LI3 is becoming more prolific. Many of the minor fabric groups remain fairly constant, for example, the calcite tempered wares, the very micaceous wares and the sandy wares. The range of forms and decorative styles also show slight subtle changes which will probably become highlighted with detailed analysis.

Conclusions

The work undertaken in 2008 built on and developed that started in 2007. The analysis undertaken to date has demonstrated that there is considerable potential in characterising the assemblage both through a fabric and form series. The value of applying a more rigorous methodology will only become apparent as more material is recorded in this way from both Nokolakevi itself and from other sites further away allowing intra- and inter-site comparisons. To this end it is important to record the entire assemblage from a defined archaeological horizon prior to any disposal of the finds.

Catalogue of illustrated sherds

Figure 1

1. Wide-mouthed jar/ pithos with flared rim. Fabric M1. Layer (217).
2. Wide-mouthed jar/ pithos with flared rim. Fabric LI3. Layer (217).
3. Wide-mouthed jar/ pithos with flared rim. Fabric SA3. Layer (217).
- 4-5. Pithoi with internally thickened rims. Fabric LI1. Layer (217).
6. Large storage jar with a slightly expanded rim. Fabric LI3. Layer (217).
7. Wide-mouthed jar with a flared neck and rounded, beaded rim. Fabric LI1. Layer (217).
8. Flared neck jar with a small expanding rim. Unevenly fired with wipe marks on the interior. Fabric LI3. Layer (217).
9. Upper and lower parts of a handmade simple everted rim jar. Fabric GR2. Layer (217).
10. Narrow-necked jar with a folded over rim. Fabric CA2. Layer (217).
11. Wide-mouthed flared neck jar/ pithos with a folded over thickened rim. Fabric LI1. Layer (217).
12. Wide-mouthed jar with a folded over rim. Fabric LI3. Layer (217).
13. Jar with a folded over rim. Fabric LI1. Layer (217).
14. Fragment of a handled spout (colloquially known as a pipe-handle). Diagonal incised lines on the handle. Fabric LI3. Layer (217). This form appears at Nokolakevi around the 7th to 6th centuries BC.
15. S-shaped jar with an internally beaded rim. Fabric CA2. Layer (217).
16. Flared rim jar with slight internal bead. Fabric LI1. Layer (217).
17. Flared rim jar decorated with an incised wavy line. Fabric LI1. Layer (217).
18. Flared rim jar/jug. Fabric LI1. Layer (217).

19. Flared rim jar/jug with a band of combed wavy line decoration. Fabric LI1. Layer (217).
20. Handled jug. The top of the handle has four applied pellets. Fabric LI1. Layer (217).
21. Bodysherd from a large vessel of unknown form with an internal ledge, Fabric LI1. Layer (217).
22. Shallow dish with a smoothly burnished interior. Fabric SA1. Layer (217)
23. Small lamp. Sooted on the interior just below the rim and on the exterior of the rim. Fabric LI1. Layer (217).
24. Curved wall dish. Fabric SA1. Layer (217).
25. Small dish or cup. Fabric LI3. Layer (217).
26. Amphora. Fabric AMP1 ?Rhodian. Layer (217).
27. Bodysherd with a grooving to the body above which is a line of incised crosses. Fabric LI1. Layer (217).
28. Bodysherd from a closed form decorated with tooled vertical grooves to create a fluted effect. Burnished in the upper part. Fabric LI3. Layer (217).
29. Foot from a tripod vessel. Slightly oval in shape. Fabric GR2. Layer (217).
30. Foot from a pedestalled cup. Burnished exterior. Fabric LI3. Layer (217).
31. Foot from a pedestalled cup. Burnished exterior. Fabric LI3. Layer (217).
32. Double-loop handle. Fabric LI1. Layer (217).

Figure 2

33. Wide mouthed jar with an internal lid seating. Fabric LI3. Layer (213).
34. Handmade, globular jar with short everted rim. Fabric GR6. Layer (213).
35. Neckless jar with a squared rim decorated with impressed comb lines on the upper surface. Fabric GR2. Layer (213).
36. Necked, flared rim jar / flask. Fabric LI1. Layer (213).
37. Pedestalled foot from a cup. Fabric LI1. Layer (213).
38. Tear-drop shaped projecting foot from a ?tripod vessel. Fabric LI1. Layer (213).
39. Narrow necked, flared rim jar. Handmade. Fabric LI3. Layer 229.
40. Narrow necked jar or jug with comb-impressed decoration on the exterior face. Fabric SA1. Layer (229). The form is typical of the 6th-5th centuries BC.
41. Small curved wall dish. Fabric LI3. Layer (229).
42. Flagon/ small amphora. Fabric LIPY. Layer (229).
43. Shallow curved wall dish with a burnished surface. Fabric SA1. Layer (229).
44. Wide-mouthed flared rim jar. Slightly burnt. Fabric LI1. Layer (231).
45. Wide-mouthed everted rim jar. Fabric LI1. Layer (231).
46. Wide-mouthed flared, jar with a slightly internally thickened rim. Fabric LI1. Layer (231).
47. Flared rim jar with a slight internal bevel. Fabric LI1. Layer (234).
48. Flared triangular-rimmed jar/ jug. Fabric LI1. Layer (231).
49. Amphora. Fabric as LIPY. Layer (231).
50. Wide-mouthed, neckless jar with a ridged upper body and squared-off rim. Oxidised. Fabric LI3. Layer (234).
51. Pithos with a decorated collar rim internally beaded. The exterior rim face is decorated with combed wavy line. There are also random circular stabs, presumably to assist drying before firing to prevent spalling. Fabric LI1. Layer (234).
52. Handled jug with a squared rim. The handle is decorated with three applied pellets with indented centres, probably both decorative and functional as a thumb-stop. The body is

decorated with bands of impressed comb crosses. Fabric LI1. Layer (234). (typical of 6th-4th centuries BC).

53. Wide-mouthed, everted rim jar. Fabric LI3. Layer (235).

54. Handmade everted rim ovoid jar. Fabric CA2. Layer (235).

55. Flared rim jar with an internally thickened rim. Fabric LI1. Layer (235).

56. Neckless jar with inward facing walls. Below the rim are incised grooves below which is a line of crude rouletting. Fabric GR2. Layer (235).

57. Flared rim jar with slight internal thickening. Fabric SA1. Layer (235).

58. Wide-mouthed jar, decorated with rouletting on the shoulder. Fabric SA1. Layer (235).

59. Pithos with a thickened rim. The rim is decorated with an impressed combed-lattice with random piercings. Fabric LI1. Layer (235).

60. Pithos with a triangular rim similar to Vani type 1A dated to the 5th century BC. Similar vessels have been found at Gonio-Apsaros (Mamuladze and Khalvashi 2002, Taf V, 4-5). Decorated on the outer face by two lines of coarse rouletting. Fabric LI1. Layer (235).

61. Wide-mouthed jar or bowl with a hammer-head rim. Fabric LI3. Layer (235).

62. Flared expanded rim jar. Fabric LI1. Layer (235).

63. Narrow mouthed jar with incised wavy line decoration below the rim. Fabric LI1. Layer (235).

64. Spout attached to a handle (colloquially known as a pipe-handle). Fabric GR2. Layer (235). This form appears at Nokolakevi around the 7th to 6th centuries BC.

65. Spout attached to a handle. Fabric LI1. Layer (235).

Figure 3

66. Pithos. Faintly incised criss-cross decoration on the outer rim. Fabric GR1. Layer (235).

67. Bowl or luterium. Fabric FE2. Layer (235).

68. Dish with a thickened rim and incised lines on the interior towards the base. Fabric LI3. Layer (235).

69. Cup with a hemispherical body and concave rim. Decorated with combed wavy lines. Fabric LI1. Sherds from contexts (235) and (236).

70. Solid foot from a 'tripod' or similar bowl. Fabric LI1. Layer (235).

71. Small bodysherd decorated with raised concentric rings. Black sandy fabric ?MU1. Layer (235). Residual. Typical of 8th-7th century BC.

72. Small dish. Fabric SA1. Layer (235).

73. Small handmade dish (or lid). Fabric GR4. Layer (235).

74. Complete (reconstructed) pinch-mouthed, handled jug. Oxidised. Fabric LIPY. Layer (235), SF 4.

75. Fine ware base from a closed form. The exterior is covered with an uneven mid-dark brown slip. Probably a 'local' Black Sea imitation of imported Greek fine ware. Typical of the 2nd-1st century BC. Fabric FW4. Layer (235).

76. Flanged rim bowl. Fabric LI1. Grave fill (236).

77. Shallow thin-walled dish. Fabric LI1. Grave fill (236).

78. Wide-mouthed jar or bowl decorated on the rim edge with combed wavy line and comb-impressed crosses on the upper surface. Fabric LI1. Grave fill (236).

79. Wide-mouthed. Flared rim jar. Fabric LI1. Grave fill (236).

80. Handle with a single applied pellet at the top. Fabric LI3. Grave fill (236).

81. Projecting knob thickened at the top. Fabric LI3. Grave fill (236).

82. Bodysherd with multiple perforations, possibly a colander or cheese press. Fabric LI1. Layer (235).
83. Shallow dish or lamp. Fabric SA1. Cremation burial (246).
84. Complete handmade handled jug. Slightly asymmetrical about the central axis. Burnt. Quite crudely incised decoration. Fabric ?GR2. Grave [253] fill (252).
85. Complete globular handled beaker. Fabric GR2. Cremation burial (246).
86. Sharply everted rim jar. Fabric LI1. Pit [250] fill (249).
87. Flared rim jar, Fabric LI3. Pit [250] fill (249).

References

Mamuladze, S, and Khalvashi, M, 2002, Archäologische Untersuchungen im Dorf Kolotauri, Kreis Kedi, in A. Geyer and S. Mamuladze, *Gonio-Apsaros III*, Logos Tbilisi

Tsetskhladze, G R, and Vnukov, S Y, 1992, Colchian amphorae: typology, chronology and aspects of production, *Annual British Sch Athens* **87**, 357-86

Acknowledgements

I am very grateful to Professor D. Lomitashvili for generously sharing his knowledge of Georgian ceramics with me. Thanks are also due to all the students and other volunteers who diligently quantified and recorded the pottery and undertook the initial drawings.

STONE BOWL (Fig. 4)

A small rim fragment from a stone bowl was recovered from layer 235. The piece is made from a highly polished fine-grained stone. The vessel has a flared rim with punched dot decoration on the interior face in the form of a double line 'V'. The hemispherical body is also decorated with punched dots forming horizontal girth lines and part of a ?diamond pattern. This vessel is undoubtedly an exotic traded item which would have been highly regarded.

Figures

1. Nos 1-32. Selection of pottery from layer 217. Scale 1:4
2. Nos 33-65. Selection of pottery from layers 213, 229, 231, 234 and 235. Scale 1:4
3. Nos 66-87. Selection of pottery from layer 235, grave fill 236, cremation burial 246 and pit [250]. Scale 1:4
4. Decorated stone dish from layer 235. (drawn at 1:1 – reproduce at 1:2)

Table 1: Quantified summary of the pottery recorded from the 2008 season

Code	Description	137/174	No	No%	Wt	Wt%	EVE	EVE%
AMP	miscellaneous amphorae	2	14	0,2	223	0,2	0	0,0
AMP1	fine dark brown/oxidised ?Rhodian	25	22	0,4	445	0,5	7,5	0,2
AMP2	very fine calcareous fabric ?Aegean	7	11	0,2	169	0,2	0	0,0
AMP3	fine buff fabric, ridged, scatter volcanics	2	2	0,0	7	0,0	0	0,0
AMP5	thinner dark orange ,sparse limestone	4	14	0,2	215	0,2	0	0,0
AMP7	Late Roman amphora		1	0,0	4	0,0	0	0,0
AMP8	cream oval handle, fine volcanic grains		1	0,0	95	0,1	0	0,0
AMP10	oxid, very micaceous	0	12	0,2	155	0,2	12	0,4
AMP10A	oxidised, very micaceous, quartz		4	0,1	68	0,1	0	0,0
AMP12	dark orange, sparse limestone, iron, sand	0	3	0,1	227	0,2	0	0,0
AMP13	smooth, buff fine black and red (Fe) grains		3	0,1	90	0,1	0	0,0
AMP14	Late Roman amphorae		4	0,1	27	0,0	0	0,0
AMP15	ridged ?Late Roman 1		3	0,1	87	0,1	0	0,0
AMP16	beige with light scatter ?black sand		4	0,1	50	0,1	0	0,0
AMP17	Black exterior with red core, volcanic?		5	0,1	341	0,4	0	0,0
AMP18	buff, micaceous with feldspar, quartz etc		1	0,0	39	0,0	0	0,0
AMPCOL	Colchian amphorae black sand (BS1)	27	45	0,8	1166	1,3	7,5	0,2
FW4	brown-slipped fineware	3	3	0,1	19	0,0	0	0,0
BUFF	buff miscellaneous		6	0,1	26	0,0	0	0,0
CA1	calcite-tempered	12	16	0,3	293	0,3	9	0,3
CA2	vesicular, calcite-tempered	10	51	0,9	674	0,7	71,5	2,3
CA3	common calcite, mainly pithoi	2	3	0,1	51	0,1	0	0,0
CA4	gritty textured, mainly calcite	0	2	0,0	95	0,1	5	0,2
FE1	Rounded brown ferruginous pellets		1	0,0	29	0,0	0	0,0
FE2	oxidised, fine with sparse grains iron oxide		1	0,0	240	0,3	6	0,2
FL	flint-tempered		4	0,1	50	0,1	0	0,0
G1	grog-tempered		3	0,1	296	0,3	0	0,0
G2	grog-tempered		1	0,0	5	0,0	0	0,0
GR1	rough textured gritty fabric, limestone	158	386	6,5	19090	21,0	27	0,9
GR2	as above with additional volcanics	99	787	13,2	12073	13,3	238	7,5
GR3	mixture inclusions including ?flint	28	3	0,1	46	0,1	5	0,2
GR4	oxidised, quartz and iron		16	0,3	281	0,3	2	0,1
GR5	black exterior; red-brown interior, sparse grits		2	0,0	29	0,0	0	0,0
GR6	oxidised, fine, sparse grits.		5	0,1	46	0,1	15	0,5
GYF	fine grey ware	18	3	0,1	29	0,0	0	0,0
GYFMIC	fine grey micaceous		2	0,0	25	0,0	0	0,0
LI1	buff limestone-tempered	1438	2653	44,4	32492	35,7	1586	50,0
LI2	limestone with iron	1	10	0,2	197	0,2	13	0,4
LI3	sparse-moderate limestone	231	1445	24,2	16241	17,9	846	26,7
LI4	smooth, fine limestone specks	7	6	0,1	99	0,1	0	0,0
LI5	sparse-common coarse limestone	0	1	0,0	8	0,0	0	0,0
LIFE	limestone and ferruginous pellets	8	23	0,4	596	0,7	6	0,2
LIPY	limestone and volcanics	56	102	1,7	1988	2,2	147	4,6
M1	very micaceous	6	6	0,1	204	0,2	4	0,1
MU1	argillaceous inclusions some limestone	0	4	0,1	36	0,0	0	0,0
OXID	miscellaneous oxidised	21	1	0,0	10	0,0	0	0,0
OXIDF	fine oxidised ware	0	14	0,2	96	0,1	0	0,0
OXIDMIC	micaceous oxidised ware	18	1	0,0	4	0,0	0	0,0
SA1	medium sandy	129	218	3,6	1602	1,8	160	5,0
SA2	smooth sandy, sparse iron	0	38	0,6	386	0,4	0	0,0
SA3	very sandy, rare flint, iron	0	9	0,2	150	0,2	5	0,2
SA4	coarse sandy		4	0,1	59	0,1	0	0,0
SAPY	sandy with grains pyroxene		1	0,0	10	0,0	0	0,0
TOTAL		2312	5980	100,0	90983	100,0	3172,5	100,0

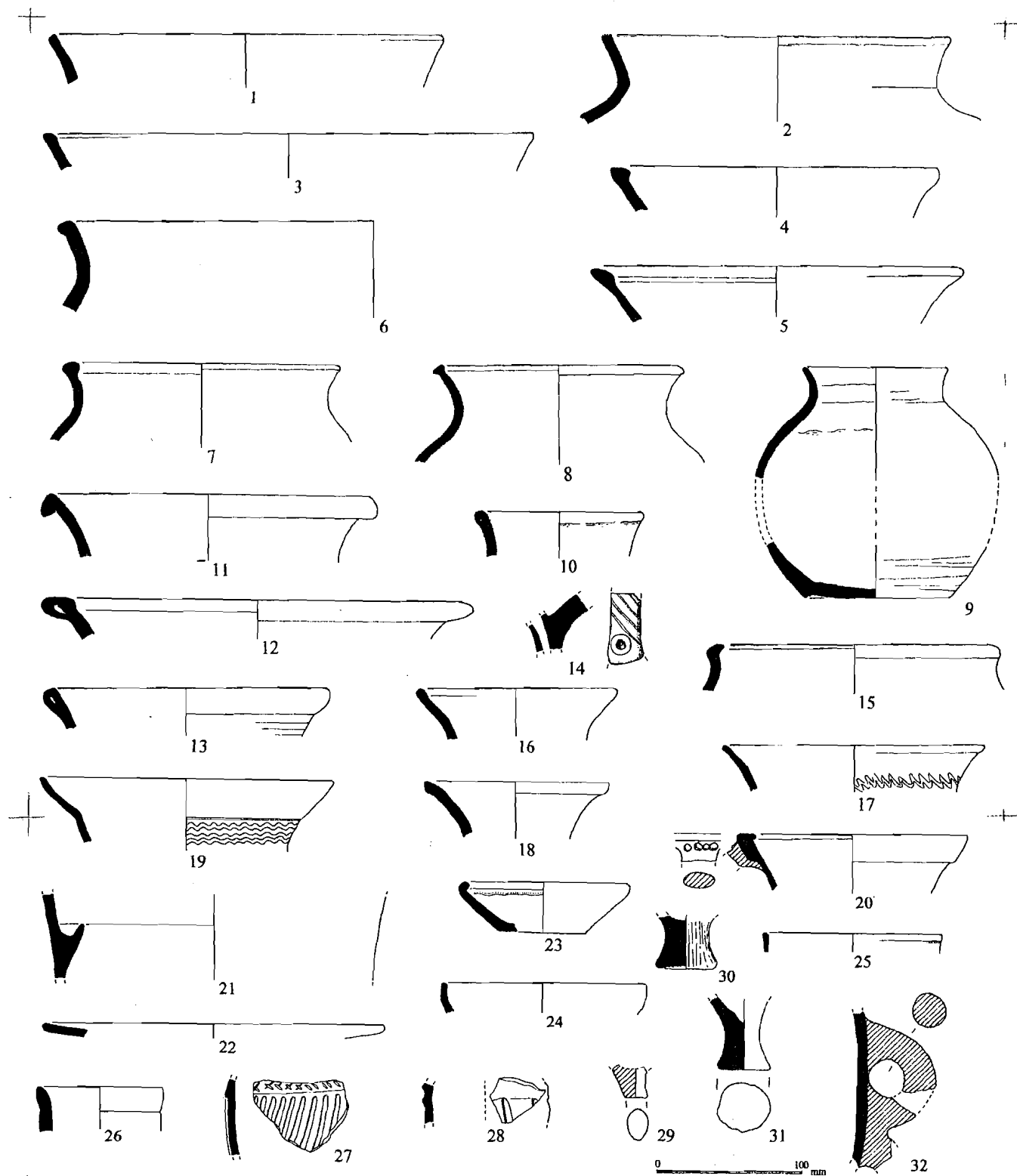
Code	Description	No	No%	Wt	Wt%
	miscellaneous amphorae	96	1,6	2124	2,4
	Late Roman amphora	8	0,1	118	0,1
	Colchian amphorae black sand (BS1)	45	0,8	1166	1,3
FW4	fineware	3	0,1	19	0,0
BUFF	buff miscellaneous	6	0,1	26	0,0
	calcite-tempered	72	1,2	293	1113,0
	Rounded brown ferruginous pellets	2	0,0	269	0,3
	flint-tempered	4	0,1	50	0,1
	grog-tempered	4	0,1	301	0,3
	rough textured gritty fabric, limestone	1199	20,1	31565	35,0
GYF	fine grey ware	3	0,1	29	0,0
GYFMIC	fine grey micaceous	2	0,0	25	0,0
	limestone-tempered	4115	68,8	49037	54,4
LIFE	limestone and ferruginous pellets	23	0,4	596	0,7
LIPY	limestone and volcanics	102	1,7	1988	2,2
M1	very micaceous	6	0,1	204	0,2
MU1	argillaceous inclusions some limestone	4	0,1	36	0,0
OXID	miscellaneous oxidised	1	0,0	10	0,0
OXIDF	fine oxidised ware	14	0,2	96	0,1
OXIDMIC	micaceous oxidised ware	1	0,0	4	0,0
SA1	medium sandy	269	4,5	2197	2,4
SAPY	sandy with grains pyroxene	1	0,0	10	0,0
TOTAL		5980	100,0	90163	100,0

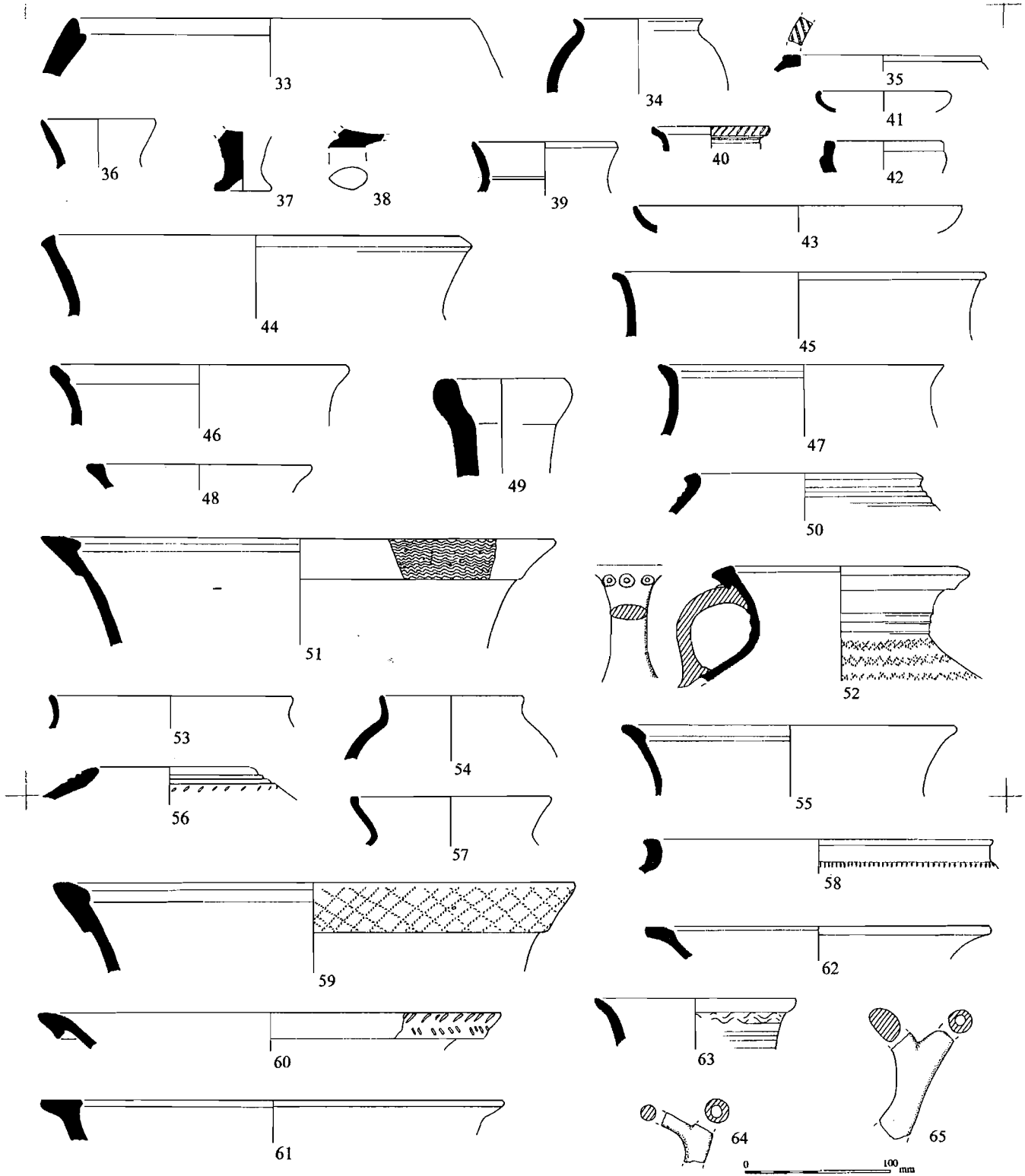
Table 1: Quantified summary of pottery from 2007 season

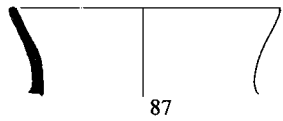
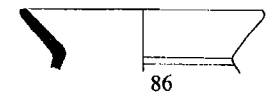
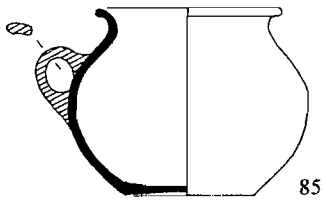
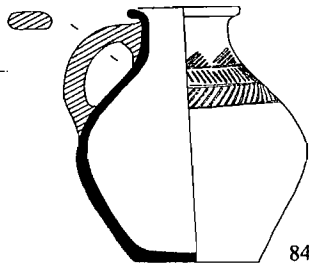
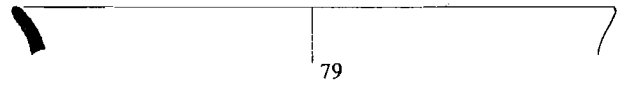
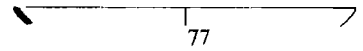
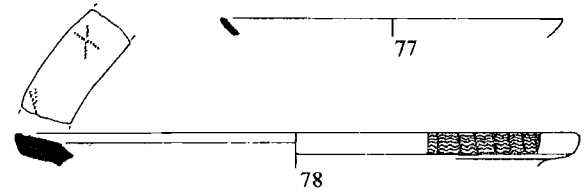
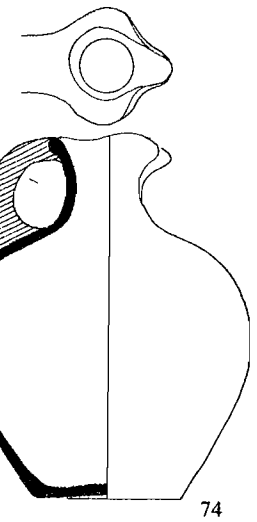
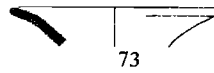
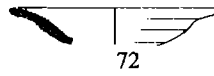
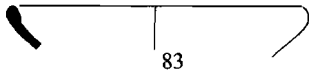
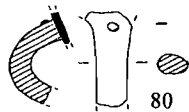
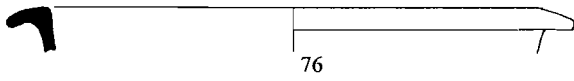
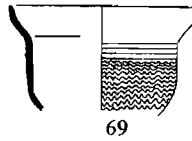
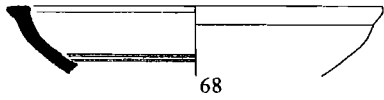
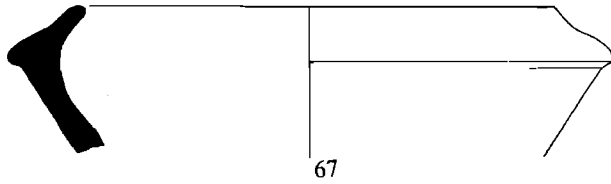
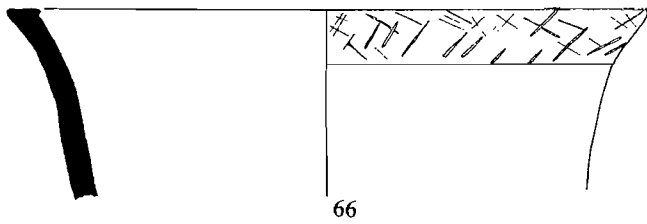
	Code	Description	No	No %	Wt	Wt %	EVE	EVE%
Amphorae	AMP	miscellaneous amphorae	16	0,3	488	0,5	7	0,2
	AMP1	fine dark brown/oxidised ?Rhodian	60	1,0	1271	1,3	24	0,8
	AMP2	very fine calcareous fabric ?Aegean	7	0,1	77	0,1	0	0,0
	AMP3	fine buff fabric, ridged, scatter volcanics	3	0,1	176	0,2	0	0,0
	AMP4	dark orange, fine limestone/alluvial shell	2	0,0	132	0,1	0	0,0
	AMP5	thinner dark orange ,sparse limestone	4	0,1	64	0,1	0	0,0
	AMP6	Late Roman amphora = LRA1	1	0,0	19	0,0	0	0,0
	AMP7	Late Roman amphora ?E. Mediterranean	1	0,0	10	0,0	0	0,0
	AMP9	Late Roman amphora = LRA1	1	0,0	15	0,0	0	0,0
	AMP10	oxid, very micaceous =?LRA3	1	0,0	26	0,0	0	0,0
	AMP 11	same as BS1/ AMPCOL	0	0,0	0	0,0	0	0,0
	AMP12	dark orange, sparse limestone, iron, sand	1	0,0	112	0,1	0	0,0
	AMPCOL	Colchian amphorae black sand (BS1)	54	0,9	2333	2,3	0	0,0
Mortaria	SINOP	Sinopean mortarium	1	0,0	55	0,1	5	0,2
Finewares	FW1	black slipped fineware	6	0,1	9	0,0	6	0,2
	FW2	red-slipped terra sigillata	3	0,1	12	0,0	10	0,3
	FW3	hard black ware, light grey core	1	0,0	7	0,0	0	0,0
Coarsewares	BS2	black volcanic sand coarseware	13	0,2	260	0,3	0	0,0
	CA1	calcite-tempered	29	0,5	416	0,4	45	1,5
	CA2	vesicular, calcite-tempered	21	0,4	356	0,4	28	0,9
	CA3	common calcite, mainly pithoi	5	0,1	460	0,5	32	1,1
	CA4	gritty textured, mainly calcite	19	0,3	512	0,5	20	0,7
	GR1	rough textured gritty fabric, limestone	442	7,6	17344	17,1	197	6,6
	GR2	as above with additional volcanics	99	1,7	2183	2,2	6	0,2
	GR3	mixture inclusions including ?flint	36	0,6	924	0,9	3	0,1
	OX/GYF	fine fabric sparse limestone	41	0,7	368	0,4	12	0,4
	L1	buff limestone-tempered	3097	53,0	49057	48,4	1614	53,8
	L2	limestone with iron	6	0,1	70	0,1	15	0,5
	L3	sparse-moderate limestone	767	13,1	10005	9,9	472,5	15,7
	L4	smooth, fine limestone specks	431	7,4	3596	3,5	102	3,4
	L5	sparse-common coarse limestone	14	0,2	485	0,5	41	1,4
	LIFE	limestone and ferruginous pellets	40	0,7	843	0,8	35	1,2
	LIPY	limestone and volcanics	222	3,8	4493	4,4	105	3,5
	M1	very micaceous	8	0,1	91	0,1	18	0,6
	MISC	miscellaneous	22	0,4	100	0,1	0	0,0
	OXIDF	fine oxidised ware	42	0,7	510	0,5	85	2,8
	PITHOI	local pithoi fabrics	18	0,3	1422	1,4	0	0,0
	SA1	medium sandy	248	4,2	2499	2,5	76	2,5
	SA2	smooth sandy, sparse iron	64	1,1	612	0,6	39	1,3
	SAQ1	coarse sandy/quartzite	1	0,0	4	0,0	3	0,1
TOTAL			5847	100,0	101416	100,0	3000,5	100,0

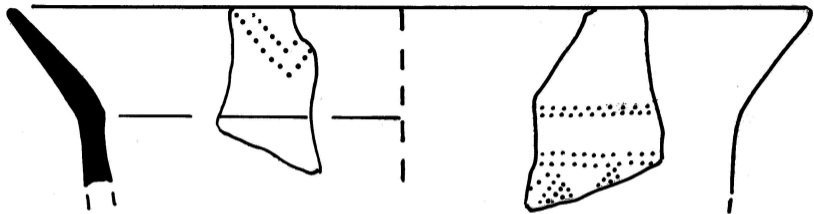
Table 2: Comparison of main fabric groups between 2007 and 2008

	Description	2007		2008	
		No %	Wt %	No%	Wt%
Amphorae	miscellaneous amphorae	1,6	2,3	1,6	2,4
	Late Roman amphorae	0,1	0,1	0,1	0,1
	Colchian amphorae	0,9	2,3	0,8	1,3
Mortaria	Sinopean mortarium	0,0	0,1	0,0	0,0
Finewares	finewares	0,2	0,0	0,1	0,0
Coarsewares	black volcanic sand coarseware (BS)	0,2	0,3	0,0	0,0
	calcite-tempered (CA)	1,3	1,4	1,2	0,3
	rough textured gritty fabric, limestone (GR)	10,2	21,6	20,1	35,0
	limestone-tempered (LI)	74,5	62,9	68,8	54,4
	limestone and ferruginous pellets (LIFE)	0,7	0,8	0,4	0,7
	limestone and volcanics (LIPY)	3,8	4,4	1,7	2,2
	very micaceous (M1)	0,1	0,1	0,1	0,2
	miscellaneous (MISC)	0,4	0,1	0,2	0,1
	fine oxidised ware (OXIDF)	0,7	0,5	0,2	0,1
	sandy (SA)	5,4	3,1	4,5	2,4
	sandy with pyroxene (SAPY)	0,0	0,0	0,0	0,0
	argillaceous and limestone (MU)	0,0	0,0	0,1	0,0
	flint-tempered (FL)	0,0	0,0	0,1	0,1
	grog-tempered (GR)	0,0	0,0	0,1	0,3
	ferruginous pellets (FE)	0,0	0,0	0,0	0,3
TOTAL		100,0	100,0	100,0	100,0

0

50

mm

2008 ANGLO-GEORGIAN NOKALAKEVI EXPEDITION. Osteological Assessment for Trench A

Benjamin Neil

SUMMARY

The Excavation of four human burials from trench 'A' is reported. In total, twenty-three individuals have been excavated in this area since the 2002 season. In this 2008 season, skeletons (241) and (247) were found cremated; skeleton (237) was aligned east-west, one with the head in the east and skeleton (252) was aligned east-west, one with the head in the west.

All skeletons suffered a high degree of fragmentation, especially the cremations thus obtaining useful metric and non-metric data was restricted. The study of the human skeletal remains from Trench 'A' indicates one middle adult and two in early childhood.

*The zoological reference collection continued in its inception; Bos and Sus mandible elements were added as well as a fat (or edible) dormouse) *Myoxus glis*, ...*

The following assessment is divided into sections, the first concerns the human inhumations, the second outlining the animal assemblage from the contexts excavated and third, a discussion.

SECTION 1

DESCRIPTION OF THE GRAVES

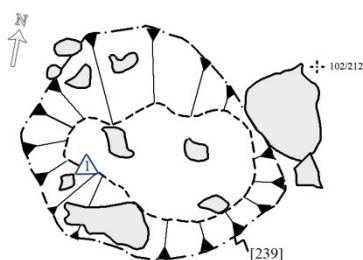
The following description will detail the shape, size, depth, orientation and truncation of the four graves excavated in this 2007 season. The location of the grave cuts can be seen in the abbreviated plan in appendix A.

[238]

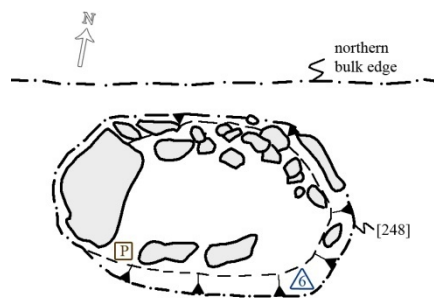
An asymmetrical ellipse aligned east-west with a gradual break of slope and irregular base. Dimensions: L: 1.2m x W: 0.7m x D: 0.3m. Pit grave containing skeleton (237). Fill is analogous to the context layer, making definition of the cut challenging.

[239]

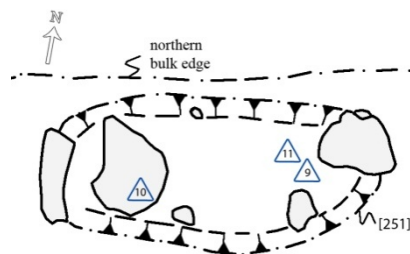
An asymmetrical ellipse aligned east-west with a gradual break of slope and flat base. Dimensions: L: 0.7m x W: 1m x D: 0.8m. Pit grave containing skeleton (241). Fill is analogous to the context layer, making definition of the cut challenging.

[248]

An asymmetrical ellipse defined by a perimeter of rudimentary un-mortared limestone stones aligned east-west with a gradual break of slope and flat base. Dimensions: L: 0.7m x W: 0.4m x D: 0.15m. Pit grave containing skeleton (247). Fill is analogous to the context layer, making definition of a cut challenging. The structure lacks cohesion and regularity and does not appear to have been placed within a cut. The northern line of stones may be contemporary to a pyre structure evident from the extensive orange fired clay seen in section directly to the north.

[251]

An asymmetrical ellipse aligned east-west with a gradual break of slope and flat base. Dimensions: L: 1.4m x W: 1.0m x D: 0.15m. Pit grave containing skeleton (253). Fill is analogous to the context layer, making definition of the cut challenging.

GRAVE CATALOGUE

Aging, sexing and stature estimation was accomplished using standard osteological techniques based, where applicable on the degree of epiphyseal and cranial suture closure, changes of the pubic symphysis, dental eruption and attrition and the metrically morphological differences of the Os coxae and skull. Categories of age follow the guidelines set out by The Biological Anthropology Research Centre (BARC) at Bradford University. The following is a description of each inhumation within the grave, detailing:

1. The context number
2. The orientation
3. The skeleton with comments on its sex, age, stature, position, preservation and pathology
4. Any associated artefacts.

Skeleton I. (237) *Early Childhood c. 4 years old +/- 12 months (Ubelaker dental eruption sequence, 1989)*

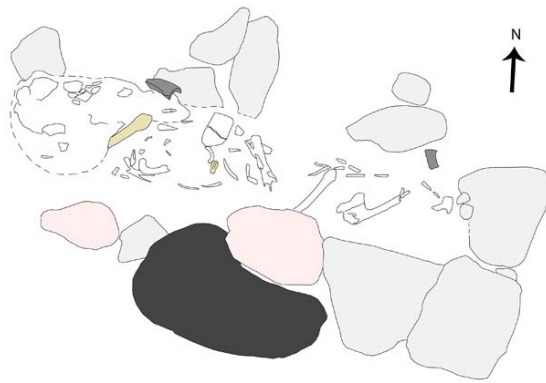
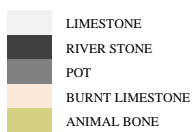

Figure 1: plan of skeleton (237)

An east west aligned skeleton with the head in the west. In poor to moderate preservation and complete disarticulation, the skeletal elements are highly fragmented and rearranged from their natural anatomical position.

Indications of a funerary structure closely surround the inhumation especially to the south-east, comprising a single course of un-mortared, unshaped river-stone and angular limestone blocks. It is unknown whether the structure was originally freestanding (like a tomb) or covered with earth. Some

of the limestone has been subject to intense heat, indicated by their pink/orange hue. These are likely to be structural remnants of either a building(s) or kiln from the immediate vicinity pre-dating the inhumation.

The taphonomic processes resulting in the skeletal disturbance are unclear. Fragmentation of the bone is likely due to the impact pressure from activity and wall collapse events over the area. There is no indication of faunal predation on the surviving bone or natural movement relating to decomposition; the skeletal displacement may have resulted from post burial earthworks, shearing the top of the inhumation from west to east, turbbing the fill in the process. However, because of near chromatic and inclusion uniformity between fill and context, it is extremely hard to determine earthwork and animal burrowing activity, especially under area/spit excavation (see discussion). There are however, marks of root etching and marbling over the bone that indicate at some point, proximity to a surface on which vegetative growth occurred. Anthropological consequences of disturbance cannot be ruled out

There is some intimate inclusion of animal bone namely a bos calcaneus and an ovis molar. There are no cultural modifications to these elements and there is no indication that they have been deliberately associated so are likely natural inclusions of the grave fill.

Pathology: none observed.

Associated artefacts: none.

Skeleton II. (241) *Adult male*

Figure 2: (241) shaft fragments (542g)

A cremation burial in moderate preservation and complete disarticulation, the skeletal elements occur highly fragmented and un-orientated throughout the 170mm depth of fill. Indications are that the bone has been subject to high and consistent temperatures, producing horizontal, longitudinal and curved fractures, warping and a high degree of calcification. Anatomically shielded bones (such as the femoral head) are equally calcified suggesting a technological sophistication in the cremation process, (see discussion). The cremation was lifted as a sample and processed through a 5 tier wet sieve, producing 1.419kg of human

bone.

Pathology: none observed

Associated artefacts: none

Skeleton III. (247)

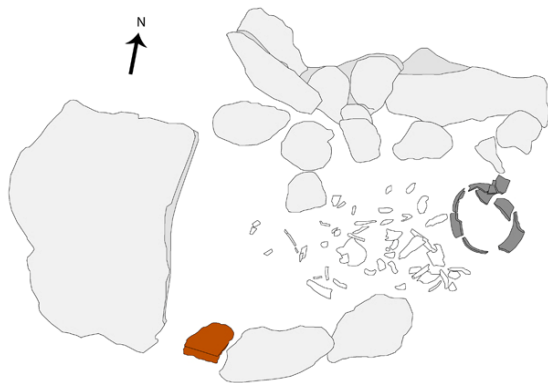

Figure 3: plan of skeleton (247)

A cremation burial in moderate preservation and complete disarticulation, the skeletal elements occur highly fragmented and un-orientated throughout the 80mm depth of fill. Indications are that the bone has been subject to high and consistent temperatures, producing horizontal, longitudinal and curved fractures, warping and a high degree of calcification. It is unknown whether a pyre structure or an adapted kiln technology was used (see discussion).

Indications of a funerary structure closely surround the inhumation especially to the north and west, comprising a single to double course of un-mortared, unshaped angular limestone blocks. The most striking feature is what appeared to be a surviving capstone at the west end of the structure; however, on excavation it was seen not have any structural support (i.e. it rested on earth). It is unknown whether the structure was originally freestanding (like a tomb) or a simple pit grave lined with stones and covered with earth. Immediately to the north of this structure one can see in the trench baulk an area of intense burning, likely to be a hearth. The cremation was lifted as a sample but has yet to be processed. A small ceramic vessel had been placed in the eastern end of the inhumation (figure 4), restored post excavation by the conservation team. The glass bead (figure 5) found during the exposure process is indicative of an associated beaded bracelet or necklace, likely to be within the sample.

Pathology: none observed.

Associated artefacts:

Figure 4: associated ceramic vessel

Figure 5: Small find No. 6 - glass bead

Skeleton IV. (253) *Early Childhood c. 5 years old +/- 16 months (Ubelaker dental eruption sequence, 1989)*

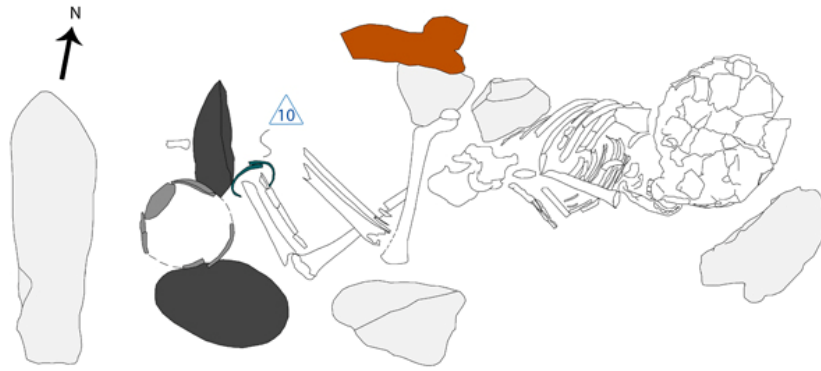
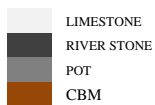

Figure 6: plan of skeleton (253)

An east west aligned skeleton with the head in the west, facing south. In moderate preservation and partial articulation, it lies laterally on its left side. The skeleton is flexed at the knees to bring the feet towards the midline and flexed at the elbow to bring the hands up by the mandible. The skull has lost its integrity and

the mandible has been displaced slightly to the south though natural movement.

Indications of a funerary structure surround the inhumation especially to the west and south. The standing limestone block marking the western extent of the inhumation is the most prominent feature of the structure. It is unknown whether the structure was originally freestanding (like a tomb) or a simple pit grave lined with stones and covered with earth.

Two copper earrings (figure 7) were found beneath the skull, glass beads (figure 8) were found around the neck, a copper alloy bracelet (figure 9) around the left ankle and a broken pot (figure 10) in the west of the grave.

Pathology: none observed.

Associated artefacts:

Figure 7: small find no.11 - copper, glass beaded earrings

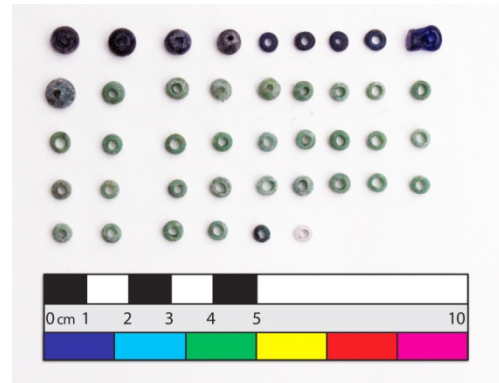

Figure 8: small find no.9 - glass beads

Figure 9: small find no.10 - copper bracelet

Figure 10: artefacts associated with skeleton (253)

Animal Assemblage

The faunal profile for this year's excavation is a somewhat tantalising glimpse at an undoubtedly larger story for this area. Pig, sheep and cow feature in the assemblage, identifiable primarily through the teeth and calcaneum, though there is some arbitrary representation of other identifiable elements.

The striking feature of this assemblage is the disproportionate representation of shaft fragments, especially from the larger contexts (217) and (235). In comparison between these contexts, there is a noticeable similarity in the ratios of shaft fragment length (see figures 12 and 13). The implications of this are unclear; an explanation may lie in an optimum attrition rate relating to butchery techniques and a cultural preference for a particular cut of meat. Alternatively, the high prevalence of shaft diaphyses fracture could denote an industrial process, such as glue production.

The contexts were not one hundred percent sampled so excavator selection bias becomes an unquantifiable margin of error. However, through duplication, this error margin is reduced.

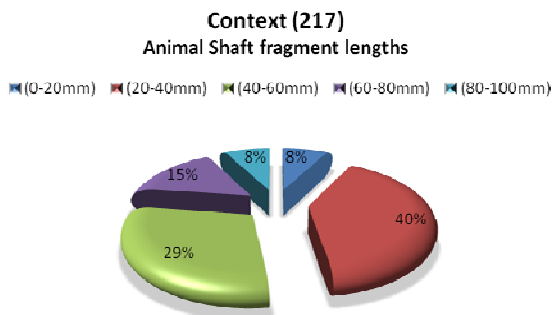

Figure 11

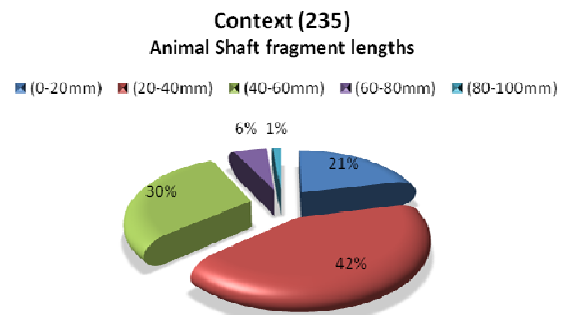

Figure 12

Crow (possibly Hooded Crow *Corvus cornix*): native to the caucasus. carpometacarpus (wing)

Feasting and feast pits during burial rites where animal bones are thrown into pits.

Figure 13: Glis glis - A fat (or edible) dormouse

The single species, *Myoxus glis*, occurs from France and northern Spain to the Volga River and northern Iran and on the islands of Sardinia, Corsica, Sicily, Crete, and Corfu (Corbet 1978); it also is present in England as the result of introduction. Use of the name *Myoxus* in place of the frequently applied *Glis* Brisson, 1762, is in accordance with Holden (in Wilson and Reeder 1993).

Head and body length is 130-90 mm, tail length is 110-50 mm, and weight is 70-180 grams (Van Den Brink 1968).

The edible dormouse inhabits deciduous or mixed forests and fruit orchards in both lowlands and mountains. Its populations in any given area are partly dependent on the existence of a suitable number of hollow trees as these are the most common sites for daily shelter, hibernation, and natal nests.

The edible dormouse is primarily nocturnal and crepuscular, though occasionally it is active by day. It is highly arboreal, The diet consists mainly of seeds, nuts, acorns, berries, and soft fruits. Insects may be important at certain times, and small birds are taken on rare occasions.

The population density in the northern Caucasus was calculated at 30/ha, Gaisler, Holas, and Homolka (1976) The edible dormouse is apparently territorial and marks its space with glandular secretions. It is highly vocal; a variety of chirps, whistles, squeaks, and squeals have been noted. Individuals are quarrelsome, and males are reported to fight savagely during the breeding season.

In some areas *Myoxus* is considered extremely harmful to the production of fruit and wine. It consumes large amounts of apples, pears, plums, and grapes and has been reported to destroy one-third of the grape crop in the northern Caucasus. However, it is easily trapped, there is some demand for its luxuriant fur, and it is hunted for use as food and a source of fat. In ancient Rome *Myoxotis* was considered a delicacy, and colonies were kept in large enclosures planted with nut-bearing bushes and provided with nesting sites. Prior to a feast, individual animals would be confined to earthen urns and fattened on acorns and chestnuts. The meat of *Myoxus* is still a gourmet dish in some parts of Europe.

Discussion

Comments on the skeletal material

Fragmented

More cremations

Mostly young – following trend for sample in area

Funerary structures

Indications of activity and reasons for skeletal disturbance

An indication of activity higher up in the stratigraphy is seen in the baulk sections but largely relate to construction phases of the fortification wall (see figure 14). There is currently little obvious indication of intercutting earthwork activity from the late Hellenistic phases in the baulk sections; this however does not correlate with the level of activity seen in plan for Area A where one is currently seeing multiple structural remnants, surface tempering, pitting, human inhumations and evidence for deliberate and prolonged burning.

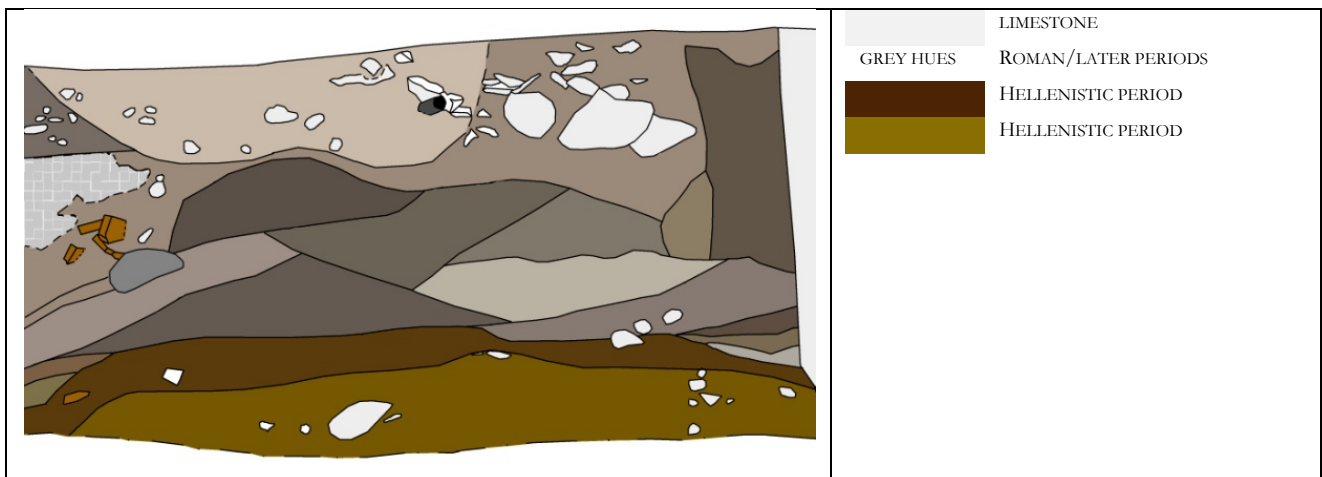

Figure 14: diagrammatic section of the most north eastern baulk extent as it was in the 2006 season

The technology and cultural aspects of cremation

Cremation is a physical act of transformation (i.e. a taphonomic process) and can be considered as such in both cultural and scientific terms.

Technology.

The science and technology of cremation, (i.e. the change from cadaver to calcified osseous remains) demands knowledge of how fire behaves, if not technically then from experience and cultural memory.

An open air pyre is highly dynamic (i.e. it cannot maintain a uniform temperature) where physical and thermal relationships are not static; heat fluxes (radiant heat) change often and rapidly (Dehaan, 2008), the peripheries will be cooler than the central area and wind strength and direction will affect temperature distribution (McKinley, 2008). The size of the pyre, (the amount of fuel) its construction (the mechanism of oxygen supply), the duration of cremation and the size and position of a corpse within it all contribute to the variability of cremation efficiency.

In considering the corpse as an agent of the pyre, one must understand that soft tissue is not a good conductor of heat, essentially being a dense, damp mass of material that precludes oxygen and uniform heat transfer reaching the bone (McKinley, 2008). The amount of energy required to ignite body fat requires an initial temperature of at least 500°C (Noy, 2000) and will flame at around 900°C (Dehaan, 2008). This provides the heat during the first part of the cremation, but towards the end of the process extra heat is needed for the remaining less combustible parts. It is not unusual for pyre temperatures to reach in excess of 1000°C (McKinley, 2000).

When bone experiences high temperature, dehydration of its hydroxyl-apatite crystals causes them to break down and reduce in crystal size causing visible shrinkage and deformation (McKinley, 1994) producing gross macroscopic alterations such as horizontal, transverse and curved cracking, splintering and warping (Symes et al 2008, Buikstra & Ubelaker, 1994). This process of oxidation takes place on the outside of the bone, creating a graded hue in the bone's cross section. This colour can provide indications of what temperatures converge on bone (as opposed to the general pyre environment, which may attain higher temperatures). A greyish hue is suggestive of temperatures around 550°C – 600°C, whereas white hues begin appearing in excess of 650°C (Devlin et al, 2008). An increase in the immediate fragility of bone involves the progressive incineration of collagen and carbon; continued exposure to heat in excess of 800°C will impact the crystalline structures further, temporarily transforming hydroxyl-apatite into beta-tricalcium phosphate. Upon cooling however there is a rapid reaction back to hydroxyl-apatite through the uptake of moisture from the air, soil (Mays, 1998) or through quenching (see below). This reaction mechanically strengthens the cremated bone giving it a characteristic 'porcelain tink' resonance when tapped.

The results of a cremation will vary but in general will produce a total skeletal weight of between 1001.5g and 2422.5g, with an average of 1625.9g (McKinley, 1993).

Cultural:

It is known that fire in ancient Greece was a powerful symbol that connected all aspects of Greek society; politics, religion and the idea of community and kinship could all claim a connection to the sacred fire, (i.e. the holy fire of Hestia) a perpetual common hearth that represented the heart of a city and culture. A translocation of this sacred fire was a common practice when colonising new territories; an official fire bearer would take the 'seeds of flame' (comprising cinders and ashes) from the common hearth and place them in a sacred container to be taken to the new land. This acted as a symbol of belonging, separation and continuity – an unbreakable link with the mother country and a source of immediate connection with the new land. The ashes would serve as the source of the sacred fire in the new settlement, to be located in the new Prytaneion – the seat of ruling officials (Malkin, 1987).

Among the Greek (and similarly the Romans), treatment of the dead was a rite of passage not only for the deceased but for the mourners as well. It was intended to be apotropaic and by carrying out the rites, the spirit of the departed was appeased and ensured the right by the relatives to inherit their assets (Johnston, 1999). The rite was quick and intense; on the day of death, an animal (cow, sheep, goat, pig and even horse and dog) was sacrificed (a symbolic act of bloodshed) and a feast held (Burkert, 1987). The day following death, *prosthesis* was carried out where the body was washed by the women of the family and presented indoors on vine branches and pungent herbs (Johnston, 1999). The following day the procession to the grave is accompanied by family members and marks the transition from indoors to out. The swiftness of burial not only marks the need to dispose of the decomposing body, but also reflects the acknowledgement that the individual no longer belonged amongst the living (Burkert, 1987). Lamentation was often ecstatic and at times involved tearing apart the corpse for the purpose of retrieving the bones (and then reassembling it for burial).

Similarly, cremation was used for the avowed purpose of obtaining bones quickly. The most sacred duty for the next of kin is to gather the bones from the ashes of the pyre (Burkert, 1987). In an ideal Roman cremation, the body was carried to a place outside (the) city where it was burnt on a pyre until it was reduced to bones and ashes (cineres or favilla). The cremated remains might be buried where they had been burnt, usually in a scoop which was filled in and covered or marked. More usually, the cremation was carried out somewhere other than the final resting place. This might be within the same burial area at a separate public site. The bones and ashes therefore had to be collected up and placed in a container, preferably a specially made and ornamented one to be placed in the grave (Noy, 2000).

The force of the fire, the raking and collapse of the pyre during burning, and eventual quenching with cold liquid would together normally be sufficient to reduce the bones to small fragments which would fit easily into the container (Noy, 2000).

Implications for the sample

A cremation by standard Roman methods is generally considered to take around 7 to 8 hours and in most cases is left over night for the embers to die down and cool enough for handling. Copper alloy starts to melt at 900°C to 1000°C; although we had no associated artefacts with the cremations this year, in the 2007 season, a cremation was found with a copper alloy bracelet *'in-situ'* around the radius and ulna of skeleton (199), an individual in early childhood. This suggests that this particular cremation did not attain such high temperatures. In pyre cremations, anatomical position is usually preserved – if a Cremation could indicate very high status or the very poor (Devlin et al, 2008) Purification of a contaminating, polluting corpse.

Indications of identity and culture from burial goods and other burial rites

Cultural identity:

- *Are individuals agents in archaeology? (Knapp & Dommelen, 2008)*
- *Care must be taken when suggesting material culture is context specific (Nanoglou, 2008) i.e. consider the multifunctionality of artefacts such as the pithos graves (using storage jars as coffins)*
- *Evolution of identity in the Greek world (arch & colonialism Gosden, 2004)*
- *Differentiating between settlement and colony (colony had explicit ties with a specific Greek city state such as Athens, Sparta, Thebes, and Corinth. Is there any archaeological evidence (such as inscriptions) in west Georgia that mentions Miletus?*

The placement of the dead in a flexed position (in the Black Sea region) is a widely recognised phenomenon, if not hotly debated as an indicator of cultural affiliation. As a typical practice in Greece prior to the 5th century BC the rite subsequently died out to be replaced with an extended inhumation (Vickers & Kakhidze 2004); however, the flexed inhumation is commonly seen from the 5th century BC onwards throughout the Pontic region (Petersen, 2004). Whether this is a direct colonial influence of a (Greek) ancestral narrative or a result of a more rhizomic interaction with a local population is an interpretative minefield fraught with ethnographical analogies and tentative artefactual evidence.

Excavations at Pichvnari see dissolving segregation through space and time between Greek settlers and the local Colchian population. Around the 5th century BC it is seen that there are separate Greek and Colchian burial grounds, distinct in the practice of inhumation (located west and north respectively). Two hundred years later a culturally integrated, Hellenistic cemetery emerges to the south.

The results of the 1974 to 1979 Archaeopolis excavations determined that the site was continuously populated throughout the Hellenistic period. Burials dated to the end 4th to the middle 3rd century BC were placed directly into the ground in a strongly flexed position; from the middle 3rd to the 2nd century B.C. burials were also placed in a strongly flexed position but within ceramic vessels. From the end of the 2nd to the 1st century B.C. burials were again placed directly into the ground but this time in a more relaxed flexure. Analogies of these burial rites can be seen throughout west and east Georgia and is a testament to the idea that Colchis was a unified ethnic and cultural population during the Hellenistic era, (evidently confirmed by craniometric studies carried out on the human remains) (Gvincize 1988).

Find information on Milesian burials

The origin of custom and cultural affiliation is a vital consideration in interpreting the physical remains of the past. Past and present excavations in west Georgia bear plenty of evidence for a Hellenic

influence, however, there is still plenty of debate on whether this was purely a result of commerce or a political drive for territorial expansion.

In considering this question, one must have an understanding of how Greek settlers/colonists, went about this task. This has been partly covered in the previous section relating to the sacred fire.

It is commonly known that the Milesian Greeks founded settlements in Colchis, who themselves were Cretan in origin. Strabo (book 14:1:6) quotes Ephorus, (a Greek, 4th century BC historiographer, noted for his rhetoric and distinction between mythical and historical) who states that the 'Anatolian' Miletus was first founded and fortified by the Cretans, being settled by Sarpedon (son of Zeus and Europa), who brought colonists from the 'Cretan' Miletus. By the 6th century BC, the city had four harbours, earning the reputation as an impressive naval force alongside its appetite for establishing trading posts around the Euxine Pontus; as Strabo points out 'these people were everywhere'.

One must point out that the Milesians were not Greek citizens and developed a cultural and political distinction from their origin city (? Investigate). To provide tentative evidence of this, Gardner (1885) illustrates with an inscription found in Greece; it records an inter-marriage, bearing the popular Miletian girls name Ζωσιμη (Zōsimē, meaning 'viable' or 'likely to survive'). Although Milesians were known to be numerous at Athens, they had no peculiar rights of citizenship; this is supported by the feminine nominative grammar of the inscription (instead of the masc. gen to agree with the father's name, which would be the standard in an Attic Deme - an Athenian 'province' where enrolment in the citizen-list required citizenship).

To what degree did Milesians, away from their homeland, hold on to *their* culture as a means of identifying the self? Did they embrace and merge with the local population? This situation creates distinct problems since geographical and (as time goes by), historical distance means that one must rely on memory, which can challenge the authenticity of ancestral identification and distil core Greek values. In all likelihood, creativity and flexibility, which this distance allows, created the potential for the transformation of conventional identities, (Habel, 2006) which produced a 'new' society.

The fact that Miletus remained a semiautonomous state within Lydia (by signing successive treaties with Ardys in the 7th century BC and then with the Persian king Cyrus in the mid 6th century BC) was testament to their strong desire to separate themselves from the surrounding population (populated mainly by Iranians from the 5th century BC) and retain their cultural identity with Greece.

It then falls on the question of how the Milesians related to the local population in Colchis and indeed, with what hospitality the Colchians received the Milesians. From around the 6th to 5th centuries BC, we see a true launch of Greek influence in Colchian material culture along the west coast and eastwards along the Phasis (Rhioni) River to Vani. It was also at this time that new colonies were explicitly tied to individual city states (Gosden 2004)

War campaigns (such as the Persian wars 490 – 469BC and Alexander's Campaign (335-326 BC) skirted the area. (*think about the solidification of Alexander's network points – was Nok one of them?*) There is good reason for this; to the south, the Pontic Mountains act as a natural barrier so deflecting a northern advance. The Greater Caucasus border northern Colchis beyond which Iranic migrants had settled, (namely the Sarmations). Consequently, overland access into west Georgia is impeded – an area where its natural borders create a funnel shaped region open to the Black Sea in the west and choked by mountains to the east. The resulting microclimate creates conditions from temperate to sub-tropical; it is likely that passage via the lowland corridor in this era (following the Rhioni River) would have been encumbered, especially during the spring and summer months as flooding was common. Following the foot of the uplands would have provided a more conducive route, Nokalakevi being well placed to receive from the east.

It is only during the first century BC that evidence for a physical Greek presence emerges in the texts. It is said that the king of Pontus, Mithridates Eupator (132–63 BC) ancestors originated from Phasis (in Colchis) (Strabo) from which he launched an attempted annexation from Greece which at the time was under the rule of Gnaeus Pompeius Magnus (Pompey the Great).

Colchis was given to Aristarchus (63-47 BC) by Pompey (Adcock 1937)

Unlike in Athens, for example, firsthand reflections on relations with 'Locals', 'Home land Greeks' and 'Black Sea Greeks' are very scarce so the material remains become that more important in providing clues..... (Petersen, 2004).

The presence of vessels mark the offering of food (such as milk, honey oil or wine) which effectively indicates the libation of precious commodities and in turn sees the griever renouncing personal profit and mortal needs (Burkert, 1987).

Differences on material trinkets – bracelets, necklaces,

Dating of burials from artefacts and skeletal remains

You can obtain DNA from almost anything though the chances increase with preservation and preclusion from contamination. Contamination however is always a persistent and unavoidable reality despite the precautions against it. Handling, breathing and simple proximity to a sample will contaminate it. Bleaching and irradiation will not remove this. This is why techniques have been developed to account and filter this inevitability.

- DNA from tooth dentine
- Collagen (thus DNA) from cremated bone - recoverable from bones cremated as high as 600°C (Devlin et al, 2008)
- Tests show that cremated bone retains sufficient structural carbonate for dating by AMS although in some cases the amount is quite small (Lanting & Brindley, 1998)

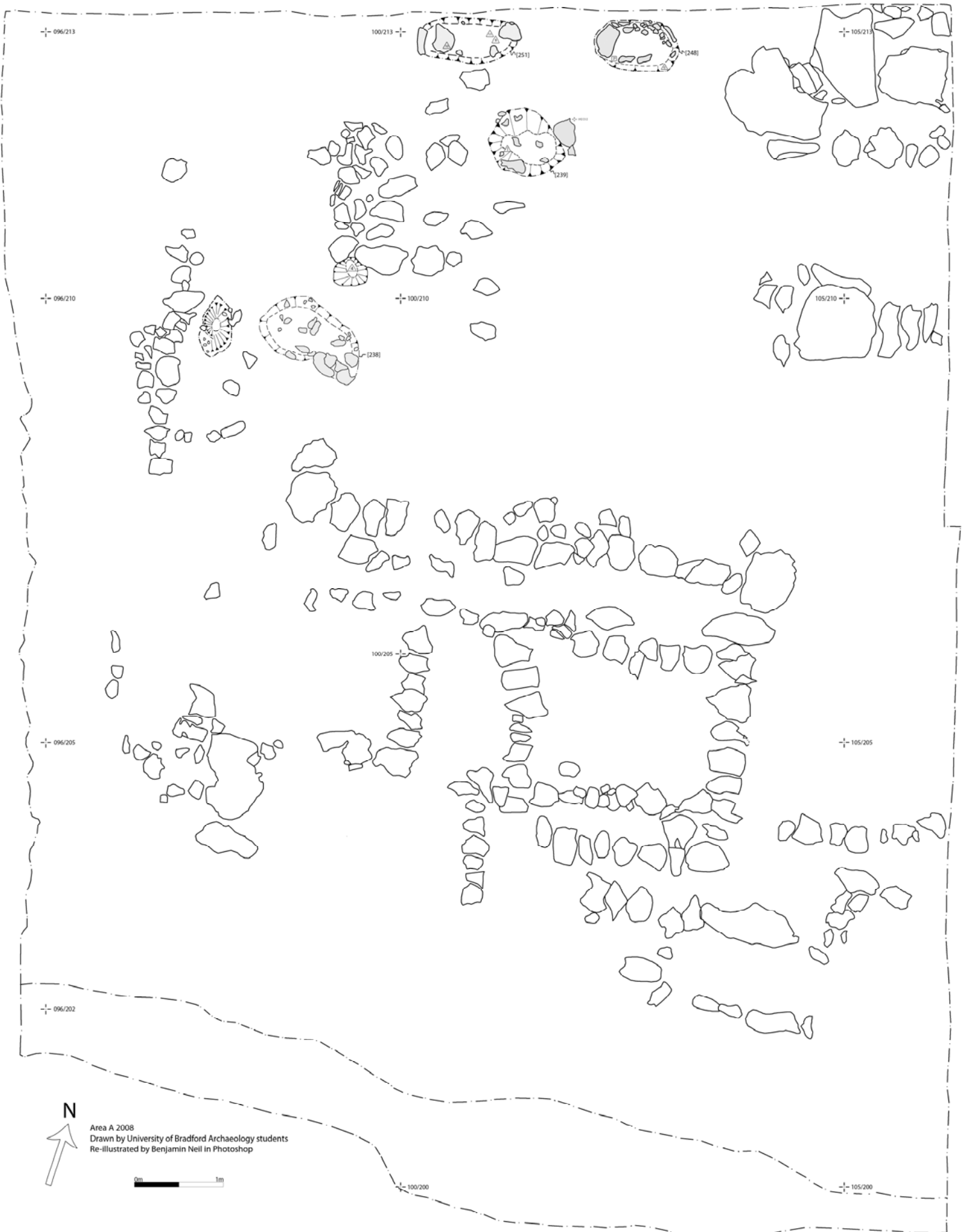
Bib

McKinley J, 2000, *The Analysis of Cremated Bone in Human Osteology In Archaeology and Forensic Science*, 2000, Cox, M & Mays, S (eds), Cambridge University Press.

Johnston S, 1999, *Restless Dead: Encounters Between the Living and the Dead in Ancient Greece*
Published by University of California Press

Gardner E, 1885, 'Inscriptions Copied by Cockerell in Greece' in 'The Journal of Hellenic Studies', Vol. 6 pp. 143-152 Published by The Society for the Promotion of Hellenic Studies

Giorgi Gvincize, 1988, *Elinisturi xanis kolxetis mosaxleobis istoriisatvis: nokalakevis zv. c. IV s-is bolo-I s-is samarxeuli zeglebi.*

Area A 2008
Drawn by University of Bradford Archaeology students
Re-illustrated by Benjamin Neil in Photoshop

Rebecca Cassidy

During summer 2008 I visited Georgia as part of a project funded by the Isaac Newton Trust of Cambridge University to explore the changing role of the horse in the wider region using DNA, fossil and ethnographic data. At the suggestion of Ian, I spent three productive and exciting weeks at Nokalakevi, generously hosted by Professor Lomitashvili and his team.

There, I worked closely with two students of anthropology from Tbilisi University, George Meurmishvili and George Avtandilashvili. During the course of our research we gathered DNA samples from sixty-three horses and interviewed each of their owners. We also gathered substantial photographic and video evidence of the material culture of horsemanship and horse husbandry, and interviewed twenty people including experts in horse games, horse herders, shepherds and racehorse owners. Half way through our trip Professor Lomitashvili made it possible for us to travel into the mountains to speak with horse herders and shepherds and to create a photographic and video record of their transhumant mode of production.

At the end of the trip we consolidated our data and discussed its possible significance for the wider project. George and George acted as translators and facilitators throughout. They also ensured that the questions we asked during interviews were continually assessed to ensure that we were capturing the most important information for our purposes. Fieldwork was physically demanding and intense. The fact that we achieved a great deal in a short time is testament to their energy and creativity. Our fieldwork would not have been possible without the kind support of Professor Lomitashvili and his team. DNA samples are currently being analysed at the McDonald Institute for Archaeological Research in Cambridge. A film based on the fieldwork is in production.

I sincerely hope that the success of this pilot trip will result in more collaboration in the future between the organisations and individuals involved.

Archaeological excavation affected by war in Georgia

The University of Winchester's Department of Archaeology has been deeply affected by the outbreak of war in Georgia. A team of British archaeologists had been on an expedition to Georgia to excavate a site in rural Mingrelia, near the city of Senaki, shortly before the hostilities began. All of the team returned before the war started, however they fear for the safety of their Georgian colleagues.

The British team, part of the Anglo-Georgian Expedition to Nokalakevi (AGEN) co-directed by University of Winchester archaeologist Dr Paul Everill, included 10 students from universities across the UK and seven experienced archaeological and specialist staff. AGEN takes British students annually to Georgia to excavate alongside Georgian archaeologists, students and volunteers.

"Fortunately, the last of our British team had left the day before the conflict began – but we are still deeply concerned for our colleagues and friends living in Georgia," explained Dr Everill, who has been Co-Director of AGEN since 2002.

Dr Everill directed the recent excavation, which ran from 4 July-1 August at the historic fortified site of Nokalakevi, Mingrelia. The conflict first broke out on 7 August.

"We were aware of heightened military activity during the recent excavation, but we did not feel particularly threatened," Dr Everill commented. "It was obvious there was a fair bit of tension, but there was no way of knowing what was about to happen. We have recently started to get word from our colleagues in Georgia. An email on the 20 August said that Russian troops have actually been in Nokalakevi itself, but the picture is far from complete and very worrying."

Earlier this summer, the University of Winchester began working with the Georgian Archaeology Commission to help set new standards and programme specifications for archaeology courses at Georgian universities. Dr Everill has been strengthening links between Winchester and Georgian universities over the past months, working

towards future student placement schemes and Winchester's growing involvement with AGEN.

"A small, regional museum in Nokalakevi houses much of the material that we have excavated over the years, and of course there is a concern the museum might become a target for looting," Dr Everill said. "A few years ago £1,500 was raised to help repair the local museum and our 'dig house'. It is heartbreaking to think that this good work might have been undone, but of course our main concern is for our friends and colleagues in Georgia.

"We are an expedition of archaeologists and historians, but we all share a love of Georgia, its culture and its people. We hope to find some way of raising whatever funds we can to eventually help the country rebuild."

Ends

Notes to editors

Further information about the Anglo-Georgian Expedition to Nokalakevi can be found on www.nokalakevi.org

Interviews are available on request.

The University of Winchester has over 5,600 students studying a wide selection of courses ranging from Foundation degrees, Bachelor Honours degrees through to professional development, postgraduate Masters and Research degrees.

Programmes of study span the arts, humanities, social sciences, business, education, health and social care.

Useful websites for journalists:

www.nokalakevi.org – Anglo-Georgian Expedition to Nokalakevi

www.winchester.ac.uk – The University of Winchester

www.winchester.ac.uk/press – Information for journalists

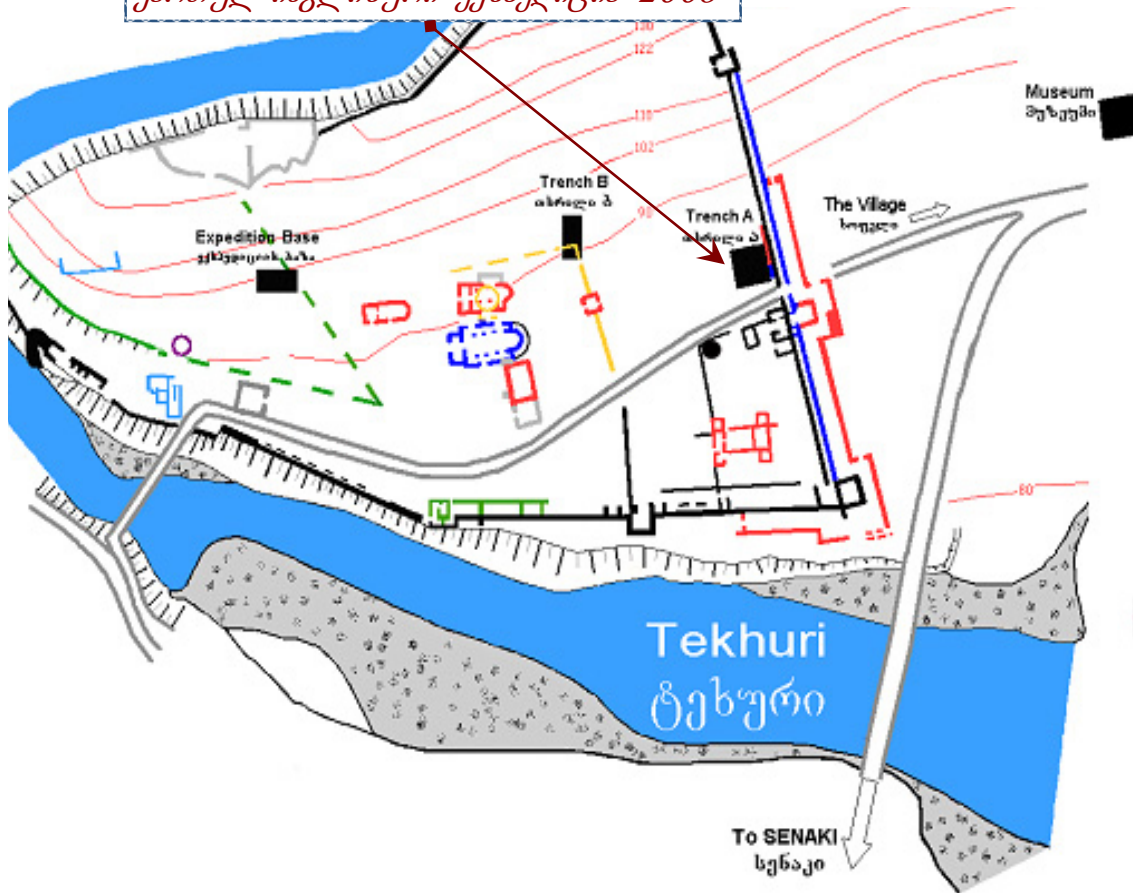
www.winchester.ac.uk/newsreleases – Latest news releases

For further information:

The University of Winchester press office can be contacted by calling 01962 827678 or by emailing press@winchester.ac.uk

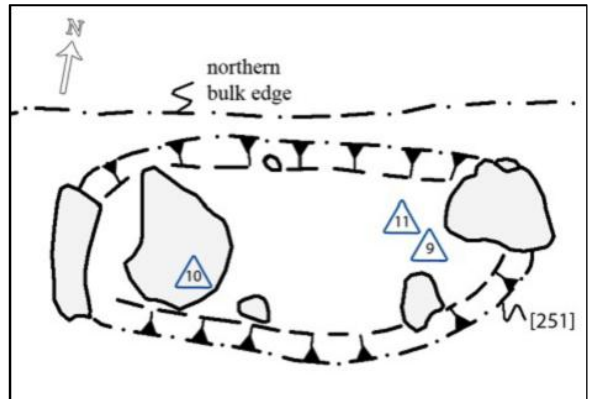
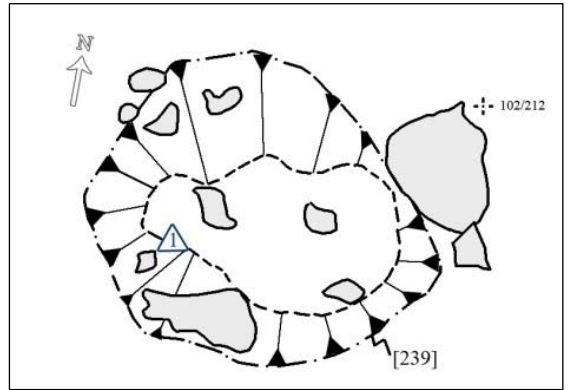
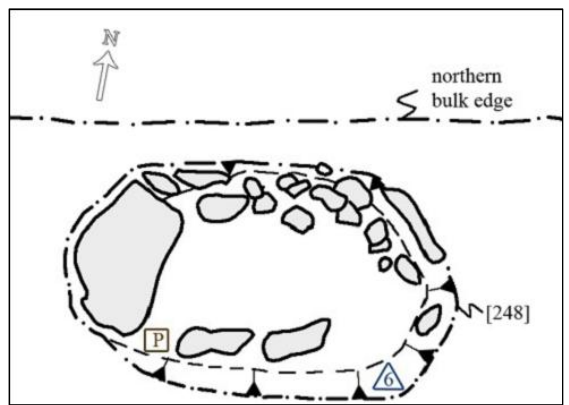
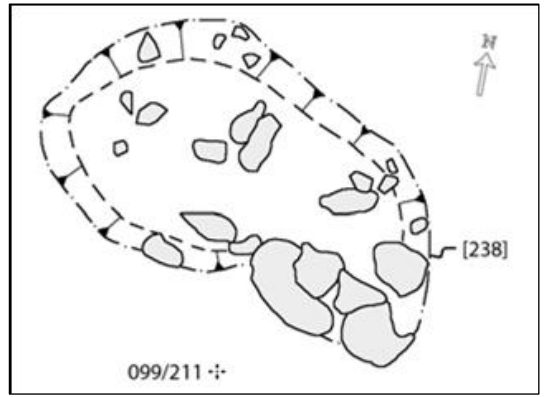
ტ ა ბ ვ ჯ ე ბ 0

ქართულ-ინგლისური ექსპედიცია 2008

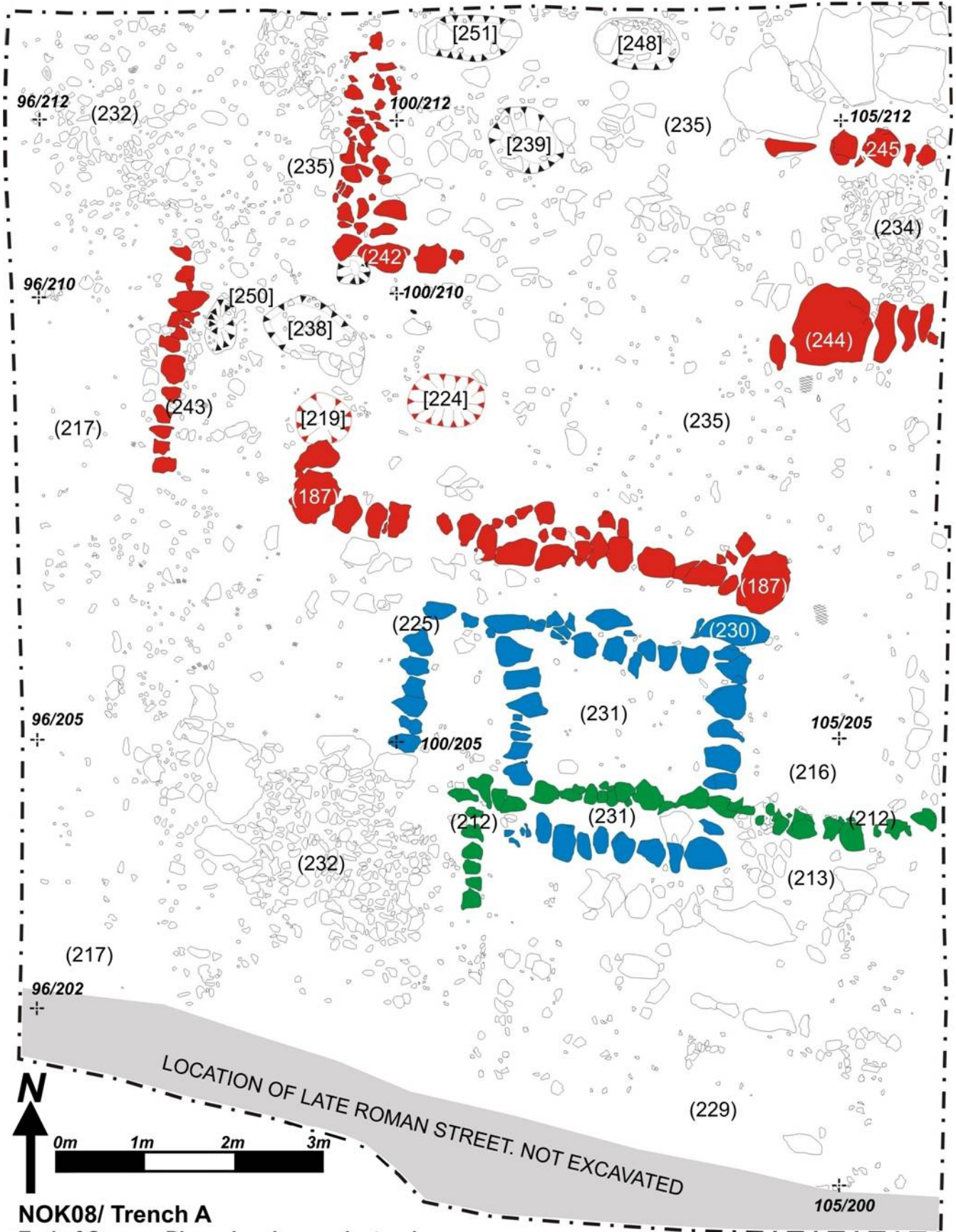

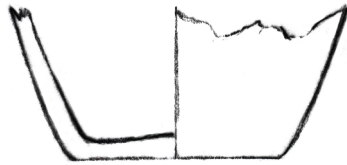

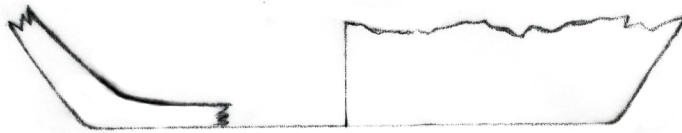

NOK08/ Trench A
 End of Season Plan, showing conjectural Hellenistic Structures in red (Structure 1), green (Structure 2) and blue (Structure 3).
 Drawn by Dr P Everill, from site plans. Feb 09. *Anglo-Georgian Expedition to Nokalakevi*

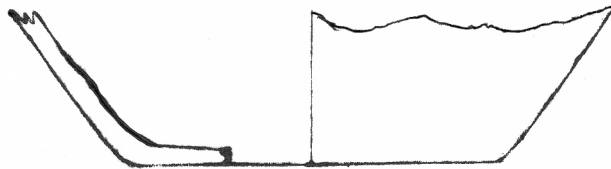
(213) N8

0 2 (213) N10

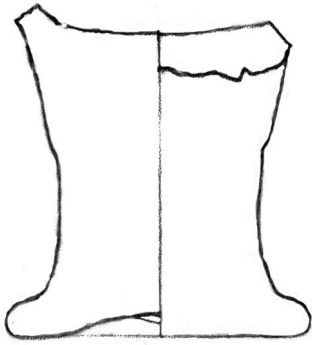
0 2 (213) N10

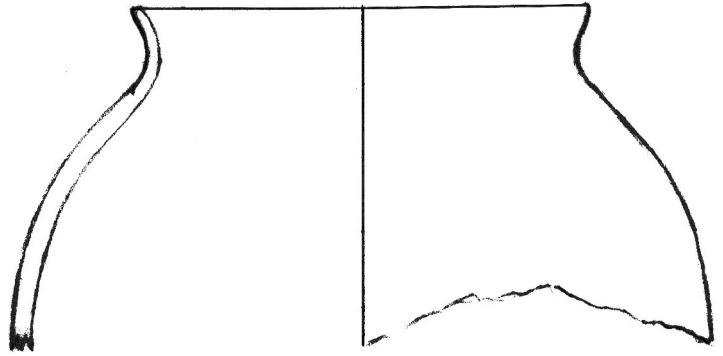
0 1 (217)

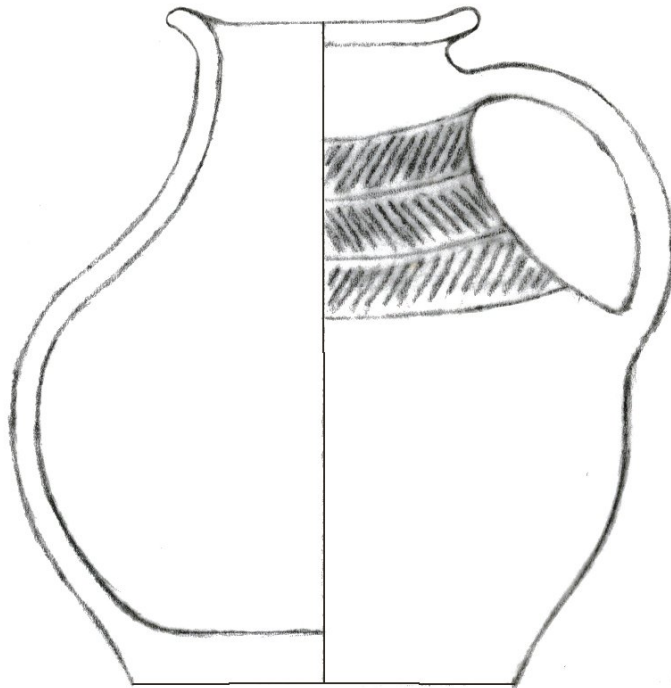
(213) N9 0 1

0 2 (217)

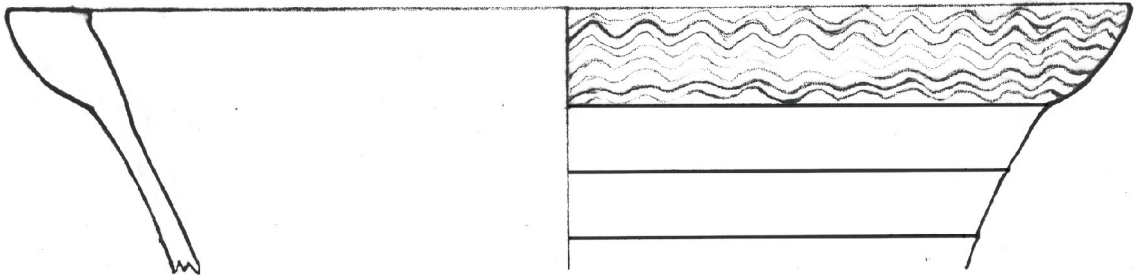

0 2

N-90 (252)

0 2 (217)

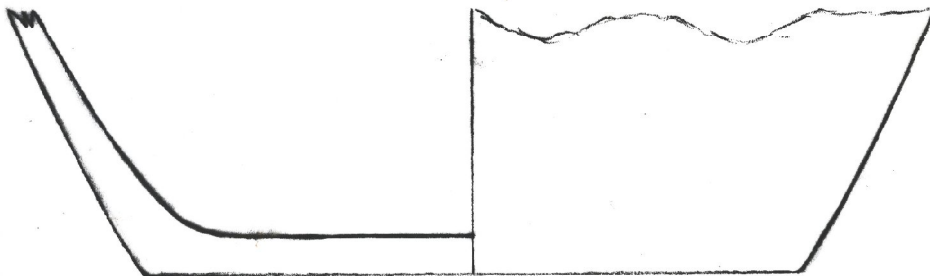
0 2 (235)

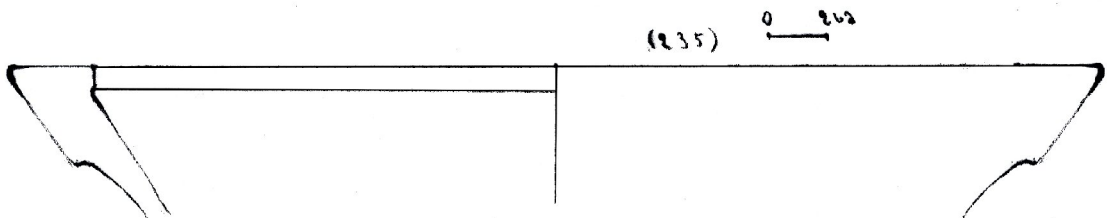
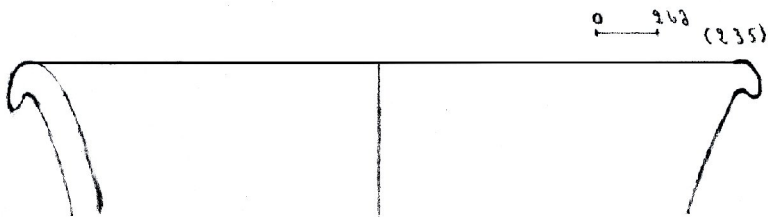
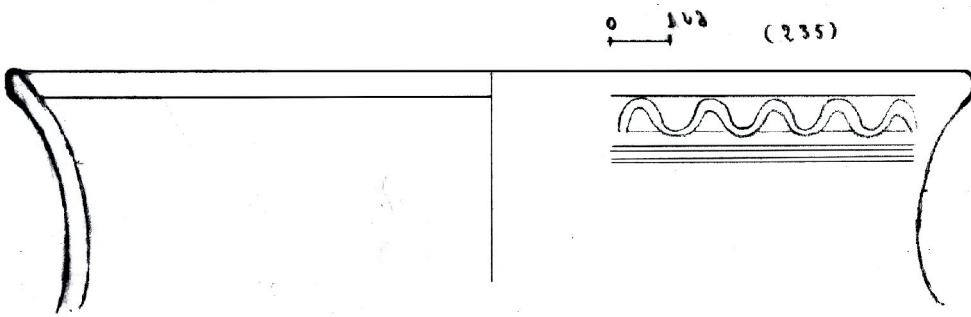
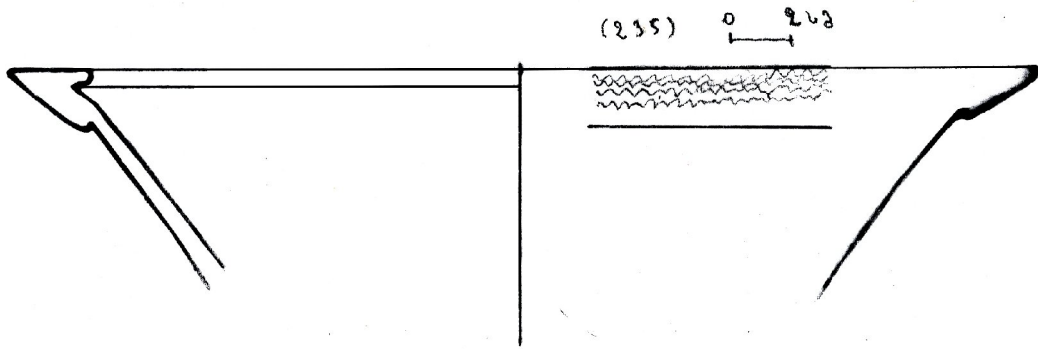

0 2 (235)

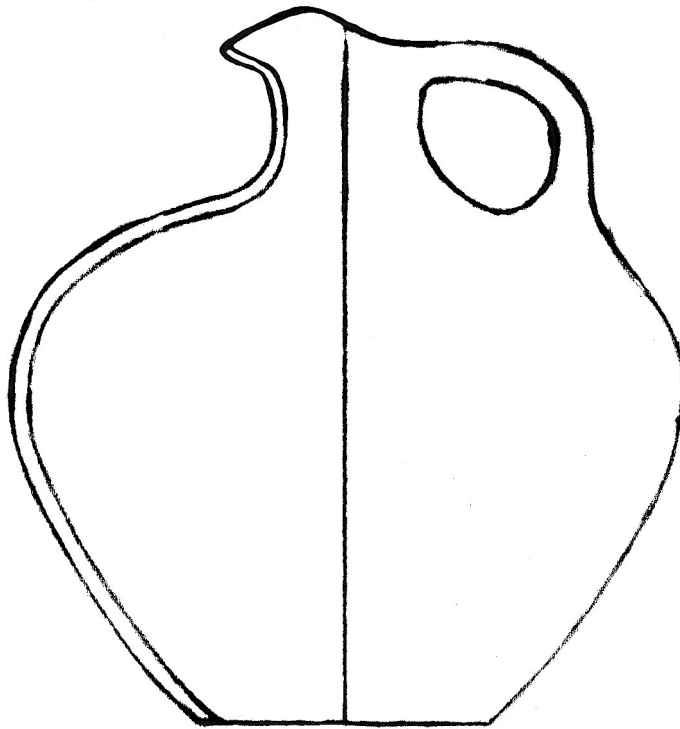

0 1 (235)

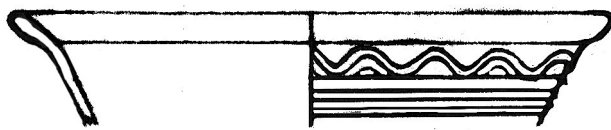

0 2 (235) N 48

0 2 NG6 (235)

0 2 NG6 (235)

